

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Кафедра філологічних дисциплін та методики їх викладання
у початковій школі

Марія ФЕДУРКО, Віра КОТОВИЧ

РЕЦЕПТИВНЕ ТА КОМУНІКАТИВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для підготовки здобувачів другого (магістерського)
рівня вищої освіти
галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
(спеціальність 013 Початкова освіта)

Дрогобич, 2022

Рекомендувала до друку вчена рада Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 6 від 19. 05. 2022 р.)

Рецензенти:

Ярослав Яремко, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Ірина Патен, кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Марія Федурко, Віра Котович.

Ф 34 **Рецептивне та комунікативне вивчення мови:**
навчальний посібник для підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за галуззю знань 01 Освіта / Педагогіка (спеціальність 013 Початкова освіта). Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2022. 144 с.

Навчальний посібник розроблений відповідно до робочої навчальної програми «**Рецептивне та комунікативне вивчення мови**», затвердженої вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 26. 11. 2020 р.) і вміщує матеріал практичного характеру.

Посібник адресований здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка (спеціальність 013 Початкова освіта. Освітня програма – Початкова освіта та англійська мова. Початкова освіта та інформатика. Початкова освіта та хореографія).

ЗМІСТ

Передмова	4
Тема 1. Вступ. Теоретичні засади курсу «Рецептивне і комунікативне вивчення мови».....	6
Тема 2. Спілкування як категорія буття індивіда в соціумі.....	10
Тема 3. Форми мовного спілкування.....	13
Тема 4. Структура спілкування як процесу власне комунікації	19
Тема 5. Комунікативний акт та його складники. Поняття успішності комунікативного акту.....	25
Тема 6. Комунікативна особистість (поняття, параметри, типи).....	33
Тема 7. Комунікативна компетентність особистості (суть, структура, розвиток).....	37
Тема 8. Етикет та культура спілкування.....	40
Тема 9. Гендерні аспекти міжособистісного спілкування	47
Тема 10. Регістр, тональність і атмосфера спілкування. Комунікативні невдачі.....	51
Тема 11. Специфіка міжкультурної комунікації.....	56
Тема 12. Текст як результат і одиниця комунікації. Текст і дискурс. Проблема типології текстів.....	58
Тема 13. Інформація в дискурсах і текстах.....	63
Тема 14. Стиль як категорія комунікації.....	65
Тема 15. Мовленнєвий жанр як категорія комунікації... ..	71
Тема 16. Мовленнєвий акт як одиниця дискурсу.....	74
Тема 17. Одиниці різних мовних рівнів у рецептивно-комунікативному висвітленні.....	76
Література	79
Додатки	84
Основні поняття та їхні визначення	84
Хрестоматія	93

П Е Р Е Д М О В А

*Нас упізнають за нашим мовленням, це воно повідомляє
про нашу мисленнєву діяльність і про нашу сутність.
Манера спілкування може відчиняти і зачиняти двері,
зцілювати чи завдавати болю, викликати радість чи страждання
і, зрештою, визначати, наскільки ми щасливі.
D. Мейвер*

Курс «Рецептивне та комунікативне вивчення мови» – провідний у системі лінгвістичної та лінгводидактичної підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Його введення зумовлене не тільки комунікативною спрямованістю сучасної мовної освіти загалом і початкової зокрема та виокремленням комунікативної компетентності в системі ключових компетентностей Нової української школи, але й значущістю вміння взаємодіяти (комунікувати) з іншими під час розв’язання проблем професійного й приватного життя.

Мета курсу полягає в засвоєнні відомостей про сутність спілкування та його роль у житті сучасного суспільства, про закони й типи комунікації, її компоненти й одиниці, про роль у ній вербальних і невербальних чинників, зокрема антропологічного, про значущість мови й мовлення в забезпеченні ефективності педагогічної взаємодії в режимі «вчитель – учень», «учень – учень», «учитель – учитель», «учитель – батьки», а також у формуванні вмінь і навичок цієї взаємодії.

Навчальний посібник розроблено відповідно до робочої навчальної програми дисципліни «Рецептивне та комунікативне вивчення мови» й містить матеріал практичного та теоретичного характеру. Його структурує перелік передбачених до вивчення тем та їхніх основних понять, запитання до кожної з них і завдання практичного характеру, що спрямовують студента на всебічне й глибоке засвоєння теоретичного матеріалу, у переліку яких – і критичне опрацювання тих розвідок, які допоможуть студентам ґрунтовніше пізнати природу людського спілкування, розбудовувати власну комунікативну компетентність та забезпечити успішну реалізацію завдань із формування комунікативної компетентності своїх майбутніх вихованців.

Опанувати основні поняття курсу допоможуть їх визначення, поміщені в Додатках, а також хрестоматійна їх частина, що презентує розвідки чи фрагменти розвідок відомих фахівців із комунікативістики – науки, яка переймається проблемами людського спілкування й поведінки, моделями спілкування в системі міжособистісних і соціальних взаємин та специфікою вербальної й невербальної взаємодії в системах різних культур.

ТЕМА 1. ВСТУП. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КУРСУ «РЕЦЕПТИВНЕ І КОМУНІКАТИВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВИ»

Основні поняття теми

Компетентність; ключова компетентність, комунікативна компетентність; комунікативні знання; комунікативні вміння; продуктивні комунікативні вміння; рецептивні комунікативні вміння; мова і мовлення; функції мовлення; мовна освіта; особистісно-орієнтована модель мовної освіти; мета мовної освіти; мовне виховання; мовний учинок.

Запитання й завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- Які знаки, на Вашу думку, мав на увазі відомий англійський філософ XVII ст. Джон Локк, стверджуючи:

«Благополуччя й Перевага Суспільства не можуть бути досягнуті без Комунікації Думок, тому необхідно, щоб Людина знайшла якісь зовнішні осяжні Знаки, за допомогою яких ці невидимі Ідеї, з яких складаються її думки, могли б стати відомими іншим» (Джон Локк. Міркування про людське розуміння).

- Георгій Леонтійський, античний мислитель і блискучий оратор, якому за красномовство спорудили золоту статую, писав, що слово – найвеличніший господар. Чи підтримуєте його думку? Наведіть аргументи на підтвердження її слушності?

- У чому, на вашу думку переконують такі слова німецького філософа Мартіна Гайдеггера: «Там, де є мова, – є світ»?

- Що розуміють під мовною освітою? А під мовним вихованням? Поміркуйте, чи можна вважати III та IV розділи книги І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» «кодексом мовної освіти»? (див. Додатки)

- Якими обставинами зумовлена мета сучасної мовної освіти – формування комунікативної компетентності особистості?

- Які вміння зараховують до переліку комунікативних?
- Великий київський князь Володимир Мономах залишив своїм нащадкам (і нам з вами) у науку важливий твір – «Повчання Володимира Мономаха» (URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>). Чи наявні серед його настанов ті, які варто віднести до комунікативних? Наведіть їх.

- Якими, на вашу думку, комунікативними вміннями має володіти вчитель, щоб забезпечувати ефективну навчально-пізнавальну діяльність учнів? Порівняйте свої висновки з думкою Олексія Леонтєва, засвідченою в праці «Педагогічне спілкування» [61, 37–38].

- Як треба розуміти твердження Мартіна Гайдеггера «Бути людиною – значить: бути в мовленні» [10, 12].

- Як узгоджуються наведені нижче слова сучасного мовознавця Ірини Фаріон з тезою: «Наші мовленнєві дії – це наші мовленнєві вчинки»? (пор.: «учинок, (вчинок), - нку, чол. Окрема дія кого-небудь, те, що здійснене, учинене кимсь» [45 10, 535]).

«МОВА яко меч – це сила екзистенційна – бо вона є самим життям; сила трансцендентна – бо вона є духовна за своєю суттю; сила креативна – бо вона творить людину, націю, державу; сила психологічна – бо вона моделює поведінку нації і людини; сила політична – бо вона є владою над людським мисленням, сила – у кожному з нас, що живе з власної мови і ширить її, як СВІПЛО» (Ірина Фаріон).

- Які характеристики мови як системи засвідчують такі слова французького філософа та історика ХХ ст. Мішеля Фуко:

Мова, навіть якщо вона давно зникла, навіть якщо нею давно не спілкуються і ми відтворюємо її на основі окремих фрагментів, завжди утворює систему для можливих висловлень: це скінчена сукупність правил, яка допускає незліченну кількість реалізацій (Мішель Фуко. Археологія знання).

- Чи належать феномени мовної освіти й мовного виховання до сутностей постійних, раз і назавжди заданих? Прокоментуйте слова відомого педагога Костянтина Ушинського в контексті проблеми мовного виховання:

Якщо ми визнаємо, що на душу дитини та на напрям її розвитку можуть впливати навколишня природа, люди, що її оточують, і навіть картина, що висить на стіні в її дитячій кімнаті, навіть іграшки, що

ними вона грається, то невже ми можемо не визнати впливу такого проїнятого своєрідним характером явища, як мова того чи того народу, цей перший тлумач і природи, і життя, і ставлення до людей, ця тонка, що обіймає душу, атмосфера, крізь яку дитина все бачить, розуміє й відчуває [48, 125–126].

- Як треба розуміти вислів В. фон Гумбольдта: «Тільки в мовленні індивіда мова досягає своєї абсолютної визначеності»? [60, 84].

- Що, на Вашу думку, об'єднує наведені нижче висловлення давньогрецького мислителя Сократа та американського лінгвіста й етнологіста Едварда Сепіра [62, 233–234]:

Заговори, і я тебе побачу (Сократ);

Мовленнєві звички людини є надзвичайно істотними як несвідомі індикатори найважливіших рис її особистості (Едвард Сепір).

II. Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте підручники різних авторів «Українська мова та читання» (для 2–4 класів) з погляду того, чи акцентують їхні автори на формуванні комунікативних умінь і якщо так, то в якій спосіб.

2. Опрацюйте зазначену в переліку літератури статтю М. Феллера [51, 9–11]. Як відповідає автор на питання «Навіщо і як навчати спілкування»?

3. Проаналізуйте наведені фрагменти з погляду засвідчених у них функцій мовлення:

а) Вечір старів, але був видний, як дід з білою бородою.

Земля і все живе на ній, кожна травиця, найменший листочок, спечені і зів'ялі, чекали вечора. Він і дихнув, свіжий, повний здоров'я. Юстина зустріла його, тихого і лагідного, своїм мовчанням. Вона відчула, як він пахне. Добре пахли молоді вишні, клейке листя тополі. Пахла воском у саду пасіка. І зав'язь на старих яблунах. А з городу, з того городу, на якому вона полола просо, встав і котився, і котився, переповнюючи вщерть повітря, запах картоплі, маку, буряків і квасолі, яких забивав, над якими верховодив віджилий кріп і віджилі чорнобривці. Все попідіймало голови (Борис Харчук. Кривняки).

б) Мова, будучи універсальним засобом передавання інформації про природу та про всі сторони життя людини й людського суспільства, а також про себе саму, у своєму словниковому складі є відображенням культури суспільства людей, які нею розмовляють. Як виразник культури вона стає предметом тієї науки, котру сьогодні прийнято називати культурологією, – науки про людську культуру в найширшому розумінні цього слова. <...> Культура – це складна знакова система, функцією якої є пам'ять, а основною рисою – накопичення. Виникнувши на певному щаблі розвитку людства, вона є витвором всього суспільства та окремих творчих особистостей (Андрій Білецький. Про мову і мовознавство).

в) Зрадники, перекинчики, яничари? Так! А хіба ж Московщина не мала їх? Ми, москвини, обдурили вас українців? Так! А хіба ж це наша провина, що ви легковірні, дурні? Та ж з нашої глупоти глузували б навіть дикуні африканські, якби ми не використали вашої глупоти. Недурно ж ви співаєте: «Ой, горенько тій чайці-небозі, що вивела своїх діток при битій дорозі».

Викручуєтесь: мовляв, ми, москвини, – загарбники, хижі вовки, а ви, українці, – миролюбні християни, плугатарі (воли). Так! Ми, москвини, – вовки-м'ясоїди, і нам смакує волівина. А воли живляться травою, а не м'ясом. Такий стан створив мудрий Творець (Павло Штепа. Московство).

г) Дякую Тобі, Боже Милосердний, за те, що Ти допустив мені це випробування для навернення, смирення та спасіння мого.

Подай же Господи, і мирного Духа Того, щоб міг я, немічний, достойно понести його. Амінь.

ТЕМА 2. СПІЛКУВАННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ БУТТЯ ІНДИВІДА В СОЦІУМІ

Основні поняття теми

Комунікація; власне комунікація; спілкування; спілкування як діяльність; закони спілкування; типи (форми) спілкування; віртуальне спілкування; комунікаційна революція; породження мовлення; сприйняття мовлення; слухання.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- У чому сутність спілкування? Чи правильно стверджувати, що воно є властивістю лиш Homo sapiens? У пошуку відповіді на запитання скористайтесь фрагментами праці В'ячеслава Кашкіна (див. Додатки).
- У яких аспектах досліджують спілкування в сучасній науці? На основі опрацювання статті Наталії Захарчук [16] зробіть висновок про характер його співвіднесеності з поняттям «комунікація»
- Якими аргументами ви скористаетесь, щоб довести, що спілкування – теж діяльність?
- За якими критеріями в сучасній науці класифікують спілкування? Чи доречно серед них виділяти пріоритетні? Свою думку обґрунтуйте.
- Якими обставинами зумовлено виділення приватного й офіційного спілкування?
- У чому полягають особливості масового та публічного спілкування?
- Чому винахід писемності, виготовлення друкованого верстата та впровадження електронних масмедіа отримали назву комунікаційних революцій?
- Що таке віртуальне спілкування і як його, за Іриною Голубовською [12], слід оцінювати?

II. Завдання для самостійної роботи

1. Прочитайте фрагмент із передмови до книжки Марії Титаренко «Комунікація від нуля. Есеї для Мані» [47] і поміркуйте, про який із типів (форм) спілкування тут ідеться:

А це спілкування відтінками, півтонами, дотиками, запахами, смаками, обіймами, цілунками, сміхом, співом, примітивним письмом, мовчанням, парадоксами, казками, малюнками, помилками, щирістю, вдячністю, мріями, а передовсім – довірою і любов'ю. Серцем.

2. Прочитайте фрагмент із есею Марії Титаренко «Потреба зупинки». За яким із типів (форм) спілкування ностальгує, на Вашу думку, авторка?

Адже це соціальне мережеве діджитал-покоління ... звикло спілкуватися назовні. Вести не приватні щоденники (навіщо?!), а блоги, колекціонувати вподобайки й коменти. Накопичувати френдів, фловерів, підписників і перепости. Бути завжди на видноті, штампувати селфі, чекінитись на подіях, мапувати свої локації, «трекати» свої маршрути. Думати всередині себе? Писати для лише себе? Згадувати в собі, а не на стрічці? Навіщо? Яка з цього користь?

Чи має бути цей тип спілкування занехаяний, забутий?

3. Розкрийте взаємозв'язок функцій спілкування у кожному конкретному випадку спілкування. У яких ситуаціях функція передавання інформації відіграє провідну роль, а в яких – другорядну. На підтвердження своєї думки скористайтеся такими фрагментами текстів:

а) Альберт Камю у сумерку нашої доби (XX століття – М. Ф., В. К.) кинув нове гасло філософського мислення – «бунтуюся – значить, я є, значить, існую». Камю вважає, що справжній бунт народжується тільки тоді, коли людина в певному моменті відчуває, що має рацію. З рядків його трактату «Збунтована людина» виринає віра, що тільки в бунті, що народжує неогоїстичні вартості, та в змаганні за власну досконалість і чистоту душі людина може подолати небезпечну кризу нашої доби (Олександра Черненко).

б) – Ти дивний, сказала Нюра.

– Чому?

– Ти не спускаєш з мене погляду. Ніби побачив у мені щось нове.

– Я й справді побачив.

– Що ж саме?

– Я побачив, що ти дуже молода (Євген Гуцало. Офелія).

в) Прозрімо ж! Люди ми чи ні?

Чи ми раби борщів і сала?

Чи наша воля нас зассала,

Нас, та у нашому ж човні (Микола Вінграновський. Ніч Івана Богуна).

4. На прикладі наведеного фрагмента доведіть, що процеси породження й сприйняття повідомлень не розділені в часі, а рівнобіжні:

Навальний шквал спеки стає нестерпним, і Доня смикає мене за руку:

– Пішли купатися!

Вона вмить вивільняється з білої шкаралупки льняної сорочки й біжить до води.

– Поглянь, яка у мене сукня! – легенько черкаючи рукою хвилю, Доня кружляє на мілководді. – Цю сукню мені море подарувало. Скажи, вона мені личить? – і знову закружляла, збиваючи піну.

– О, навіть дуже! Взагалі, такої сукні я зроду не бачив! – щиро захоплююся.

– Якщо бажаєш – то можеш також одягти ... тут їх багато, різних!

– На жаль, чоловіки сукенок не носять, а то неодмінно вбрав би якусь із них. Краще я просто поплаваю (Софія Майданська. Про дівчинку, яка малювала на піску).

5. Визначте характерні особливості усного, контактного, безпосереднього діалогічного спілкування й писемного, дистантного, опосередкованого монологічного.

а) *– Проаналізуємо, отже, питання, розглянуті в лекції. У чому полягає найголовніша відмінність між мовою і мовленням?*

– Можна, я спробую, Наталіє Юріївно?

– Відповідайте, Нестеренко.

– Мова – узагальнена система знаків різної природи, що існує в свідомості мовців – її носіїв і уможливорює порозуміння між ними. Мовлення – це реалізація цієї системи в конкретних ситуаціях спілкування. Це використання мовних одиниць і явищ відповідно до потреб конкретної ситуації.

б) *Попри сучасну інтерпретацію дихотомії «мова vs мовлення» з обов'язковим акцентуванням їхнього взаємозв'язку, вчені продовжують розділяти ці поняття, не прирівнюючи їх одне до одного, але наголошуючи на факті вираження одного через друге. У сучасному мовознавстві мову й далі трактують*

як знакову систему, наділену низкою важливих функцій. За спроби ж розмежувати мову й мовлення акцентують на тому, що «мова» – це поняття «наукової абстракції», яке ми не в змозі обстежити повністю або зафіксувати в дійсності. Насправді ми маємо можливість втілити цю абстракцію в реальність за допомогою мовлення – як в усній, так і в письмовій формі.

ТЕМА 3: ФОРМИ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ

Основні поняття теми

Внутрішнє мовлення; діалогічне мовлення (діалог); діалогічна єдність; зовнішнє мовлення; монологічне мовлення (монолог); полілог; форма спілкування; усне мовлення (спілкування); писемне мовлення (спілкування).

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- Що розуміють під внутрішнім мовленням і яка його роль у процесі формування мовно-комунікативних умінь? На якій його специфіці наголошують Ярослав Яремко та Наталія Лужецька? (див. Додатки).
- Які ознаки двох різновидів зовнішнього мовлення (усного й писемного) належать до спільних, а які – до відмінних?
- Опрацюйте статтю Олександри Сербенської «Феномен звукового мовлення» [40]. Випишіть із неї ті тези, які засвідчують специфіку кожної з форм мовлення – усної й писемної. Якій із них автор надає перевагу? Чому?
- Що визначає специфіку діалогу як форми комунікативної поведінки? Які типи діалогів виділяють і чим пояснити таке їх розмаїття?
- Що зближує та що розрізняє діалог і полілог?
- Американський учений Джон Дарем Пітерс у книзі про комунікацію «Слова на вітрі» зауважує про діалог таке:

Діалог, звичайно, є вартісною частиною нашого інструментарію як тварин, наділених мовою, але його не слід піднімати до статусу єдиного чи найвищого знаряддя.

Наведіть аргументи на підтримання чи спростування цієї тези.

- У чому особливість монологічної мови? Наведіть ситуації її застосування в практиці роботи вчителя початкової школи.

- Опрацюйте статтю Олесі Мартіної [31] та встановіть перелік діалогічних умінь, якими мають оволодіти учні початкових класів.

- З якими труднощами пов'язане формування навичок монологічного мовлення молодших школярів (див. статтю Лариси Кардаш [18]).

II. Завдання для самостійної роботи

1. Прочитайте наведений фрагмент. З'ясуйте, репрезентантом якої форми мовлення він є?

Семеном щось немов підкинуло. Як же се? Значиться він мусив би перестати боронити свій народ, свою укохану Україну, ідеал правди, оте уособлення краси, поезії, терпіння... він мусив би боронити не своїх братів, не людей-невільників, не покривджених, – а безсердечних наїздників, кривдників... мусив би служити наймитом у тих, яких кожний чесний українець з обов'язку повинен безпощадно поборювати – словом, мусив би зрадити найсвятішу справу і статись просто злодієм?..

Ні, ні! сього він не зробить, не продасть себе за ніякі скарби на світі! Що ж сказали б бідні мужики? Плакали б, нарікали би, кляли би його... (Осип Шпитко. Дві нени).

2. Схарактеризуйте наведені фрагменти як форми мовленнєвої поведінки. Які їхні ознаки Вам допомогли саме так їх кваліфікувати?

а) – Ти славний, – сказала вона. – Ти дуже славний. Я дивуюсь, як ти міг мене полюбити.

– Ти молода. Ну хіба ж можна не любити молодість? Ту, якої не було? Але тепер вона з'явилась до мене. Це – ти...

– Давай не будемо більше так говорити. Давай краще я тебе поцілую.

Вона поцілувала його в тверді губи. Сказала:

– А тепер давай подивимось твою Офелію¹.

Вони підійшли до скульптури, ще не закінченої. З мarmуру випросталась дівчина – примарно ніжна, вродлива.

– Без неї я б не зміг жити далі, – сказав він.

– Я розумію. Так буває. Раптом людина вирішить, коли вона ось цього не зробить – все, далі жити не варто. Але це тоді, коли вона себе переконає в цьому.

– Так і зі мною. Офелія... Бач, вона схожа на тебе. Ти помічаєш це?

– Помічаю.

– Моя Офелія схожа на тебе. Так, мабуть, буває з кожним чоловіком. Його ідеал схожий на його жінку (Євген Гуцало. Офелія).

б) – Горить, а? – звернувся дід до Маринки і ласкаво простяг до її голови руку.

Але Маринка злякано одхилилась і, мов захищаючись, підняла лікоть.

– Та чого ти, дурненька! – усміхнувся він. – Я погладити тебе хотів, а ти боїшся... Залякана! – підводячись, сказав він до Килини.

Та махнула безнадійно рукою.

– Я вам кажу – таке затуркане, таке залякане, – промовила вона з жалем, – що аж сумно дивитись. Вже от скільки я тут... вже от з пів року... ніколи їй нічого... і пальцем не торкнула. А от... боїться, та й годі. Чисто як те цуценя...

– Тут її Горпина, що перед тобою була, дуже била. Та що хочеш?.. Без батька, без матері, яке вже воно буде. Пожаліти – то мало хто догадається, а штовхнути – нікому не важко. Да-а. Сироті у наймах невесьолая припорція...

– Та то вона Трохима так боїться! – гукнув з полу Андрій своїм дзвінким, молодим голосом. – Він її свататиме, як виросте. Боїться, щоб не ревнував... (Володимир Винниченко. Голота).

в) Він там, він все сидить так нерухомо,

Як те каміння, що навколо цього.

Над ним – мені здається, я те бачу, –

¹ Офелія – героїня трагедії Шекспіра, молода дворянка, у яку був закоханий Гамлет. Її образ був і продовжує бути джерелом натхнення для багатьох митців).

*нависли думи хмарою важкою,
от-от з них стрілить ясна блискавиця
і цілий світ осяє. Ох, коли ж,
коли вона розіб'є темну хмару?
Хоч би мене убила блискавиця,
я прагну, прагну, щоб вона злетіла,
щоб хоч на мить чоло те просіяло.
Годівлю дав юрбі, тілам і душам,
всім дав спокій, а сам у сій пустелі
пасе думок отари незчисленні.
Нема їм втину, а йому спочинку...
Який він самотній, Боже правий!
Невже йому не можна допомогти?
Невже він завжди буде самотній?
«Месія прийде в славі світ судити», –
Так сказано в пророцтві, більш нічого.
І правда, й милосердя – все для світа,
А для Месії що? Чи тільки слава?
(Леся Українка. Одержима)*

2. Дослідники пишуть про факти діалогізації монологічного мовлення. Чи можна наведений текст уважати взірцем такої діалогізації? Свою відповідь обґрунтуйте.

*Вчора знову посланець приніс мені рожі від вас.
Перевтомлені, з рисками невиліковної смертельної недуги,
червоні, берегами чорні, чайно-жовті сумні голівки.*

*Невже ж ви мали серце, посилаючи їх мені, засудити їх
на смерть? До того ж, на найгіршу смерть на світі: смерть
від передчасного прив'ядання.*

Та цим разом не залишу вас без відповіді.

*Будь ласка, сядьте собі проти мене. Що ж ви? Не треба
так боязко, на самому березку.*

*Тепер слухайте: як і що можна подумати про чоловіка,
що сьогодні, так, сьогодні, в часи безробіття, голоду,
переоцінки моральних цінностей, бунту і занепаду, тратить
свій час, волю, думку на те, щоб жінці вислати кілька хворих
рож?*

*Ви ж знаєте (хто це має знати, як не ви?), що я не
цілуватиму тих рож, що я навіть не поставлю їх у вазу, що я*

не обтинатиму їм щодня кінчиків, щоб продовжити їхнє життя, що я не засушу і не спалю з честю їх по смерті.

Все це ви знаєте.

Ви знаєте навіть більше. Ви знаєте, що я залишуся байдужою до них тільки тому, що вони від вас. Ви знаєте, що я передчасно прожесу їх з своєї кімнати, бо я, сучасна, ділова жінка, не можу розуміти, як чоловік у наші часи, тобто в часи безробіття, голоду, бунту і занепаду і т. д.

Еге ж, я не можу зрозуміти цього! Та одного ви не знаєте, приятелю. Не знаєте, що ця сама «ділова», «сучасна» жінка ладна б скласти пелюстку до пелюстки, ладна забальзамувати їх, заморозити, аби довше зберегти їх вроду, готова не знаю що зробити і з тими самими «хворими» рожками в ті самі «наші» часи, коли б їх прислала чиясь інша рука.

Але цього бажати – все одно, що бажати собі сонця з неба (Ірина Вільде. Рожі).

3. Прочитайте наведений фрагмент тексту. Зверніть увагу на графічне оформлення його складових частин, поміркуйте, чим воно зумовлене? Як у контексті виучуваної теми їх доцільно трактувати?

Дарій встає із призьби і приклякає просто на сніг. Церква в Селятині вже кілька днів зачинена. Та й далеко до церкви звідси. Молитва приймлена будь-де, і з будь-якого місця, і будь-якими словами. Так його вчила покійниця мама. Треба молитися. Хто знає, як буде завтра?

Завтра легіон виступає на Местиканешти².

... Усесущий та праведний Отче... Нащо ти? на саме святе Рождество Христове? на нашу бідну землю і на нас грішних? і у таких благих одежах? наслав снігові замети у три метри чоловічого зросту?! Морози у двадцять п'ять реомірів?!³

... Чи тобі зверху не видно нас, Боже? Чи тобі нас не жаль, Всемогутній? Вже навіть коні упали на тривкі вої ноги у лютій заметілі, де світу Божого і на лікоть не видно... люди разом із кіньми в сніги, як у пропасті, впали і чорними

² Местиканешти – нинішня територія Румунії

³ Реомір – стара одиниця виміру температури, градус.

фасулинами волають до тебе із передсмертних снігових могил: спаси нас, Великий... (Марія Матіос. Букова земля).

4. Прочитайте наведені висловлення. Чи можна вважати їх діалогом? Чому? Що потрібно зробити, щоб отримати діалог? Виконайте запропоновані дії.

– *Ага, а я скоро стану головним чембалістим⁴ гетьманської капелі.*

– *Ова, ну і що! А я... я заміж виходжу за самого сотника, пана Сахненка. Якби ти тільки побачив, який він красний, гордий та пишний, мов князь. Він, певно... скоро сам стане гетьманом!..*

– *А я... а я, коли хочеш знати, як виросту, також на тобі вженюся.*

– *Ти від землі два вершки і вже головний чембалістий?!*

– *Але ж чому?.. Коли я виросту – подарую тобі вісімнадцять рядів доброго намиста, і ти... ти станеш моєю жінкою...*

– *Не віриш, спитай діда. Мене слухав сам гетьманський цехмістер Ілляшенко-Макущенко, ще на тому тижні, і сказав, що забере мене до братства, а ще, як хочеш знати, він сказав, що поставить мене ретентом гетьманської церкви. Спитай, спитай діда, як не віриш.*

– *Дурненький, такого не буває... (Софія Майданська. По той бік студеного плину).*

5. Ознайомтесь із такою ситуацією. Як би Ви комунікативно діяли в ній?

Ви їдете в переповненому автобусі. На вас усією вагою наліг якийсь пасажир. Ви обурюєтесь і кидаєте фразу: «Я вам не стовп, пане! Що за невихованість? Оглядаєтесь – а це ваш знайомий...»

6. Складіть діалог на одну з тем: «Зустріч двох приятельок», «У магазині», «Відвідини лікаря».

7. З підручників «Українська мова та читання» виберіть фрагменти двох текстів – монологічного та діалогічного зразка. Трансформуйте діалогічний текст у монологічний і монологічний у діалогічний, зважаючи на особливості обох форм мовлення.

⁴ Чембалістий – цимбаліст.

ТЕМА 4: СТРУКТУРА СПІЛКУВАННЯ ЯК ПРОЦЕСУ ВЛАСНЕ КОМУНІКАЦІЇ

Основні поняття теми

Адресат; адресант; повідомлення; канал комунікації; інформаційний шум; фільтри; зворотний зв'язок; контекст; ситуація; моделі комунікації; породження мовлення; сприйняття мовлення; слухання.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

І. Підготуйте відповіді на запитання

- У чому сутність міжособистісного спілкування?
- Які визначальні ознаки притаманні адресантові й адресатові як компонентам комунікації?
- Американському розвіднику та автору книг про невербальну мову («Про що говорять наші тіла», «Словник мови тіла») Джо Наварро належать такі слова:

Я не можу назвати кращого способу пізнати друзів і партнерів, аніж вивчити основні засоби, за допомогою яких ми спілкуємося, – невербальні сигнали.

Чим, на Вашу думку, зумовлена така надзвичайна важливість невербальних засобів комунікації?

- Що, на Вашу думку, об'єднує висловлення братів і монахів-аскетів Калліста та Ігнатія Ксанфопулів (народилися в Константинополі в XIV ст.) та візантійського богослова й ритора Григорія Богослова (≈ 330 – ≈ 390 рр.)? Чого вони навчають нас як спілкувальників?

Мовчання – таїнство майбутнього віку, слова ж – суть знаряддя світу цього (Калліст та Ігнатій Ксанфопули).

Говори, коли маєш щось краще, аніж мовчання (Григорій Богослов).

- Чи тільки як засіб невербальної комунікації трактують у сучасній науці мовчання? Як про це сказано у статті П. Юсифової? (див. Додатки).

- Як довести, що невербальні засоби належать як до явищ універсальних, так і національно специфічних? Скористайтесь у такому разі фрагментами розвідок Григорія

Крейдліна, Валентини Новак, Аллана Піза, Наталії Формановської, уміщених у Додатках.

- Чи потрібно формувати в учнів навички невербальної комунікації? Проаналізуйте розвідку Світлани Довбенко [13] і сформулюйте відповідний висновок.

- Чому, на Вашу думку, учені створюють моделі комунікації? Чи мають ці моделі щось спільного між собою? У чому відмінність між ними?

- У «наївного користувача» (тобто незнайомого з теоріями) також є свої моделі комунікації, тобто уявлення про те, як влаштований комунікативний процес. Чи можна розділити таких комунікаторів на дві умовні групи: *Слухай, що кажу!* і *Подумаємо разом!?* Які теоретичні підходи це нагадує? Поспостерігайте за керівниками фірм та підприємств, політиками та громадськими діячами, дітьми та батьками, запропонуйте свої варіанти.

II. Завдання для самостійної роботи

1. Перегляньте фільм Артура Пенна «Та, що створила чудо» / *The Miracle Worker* (1962, URL: <https://kinokrad.co/282851-sotvorivshaya-chudo.html>). Яких висновків щодо каналів комунікації в процесі його перегляду Ви дійшли?

2. Пригадайте казку «Колобок». До яких у контексті комунікації висновків спонукає загибель її головного героя? (або: Чому Лисичка з'їла Колобка?)

3. Проаналізуйте засоби комунікації, використані в процесі такої комунікативної взаємодії:

Лежу горілиць на піску. Високо над моїм обличчям гойдаються тонкі стебла з блідо-фіолетними зірчастими квітками сухоцвіту. Вони даремно намагаються затримати цупкими, гострими пелюстками білу хмару, яка поволі повзе небом. Хмара насувається на сонце.

– Дивися, дивися, хмара-курочка знесла золоте яєчко! – радісно гукає Доня.

Дотепер вона тихенько лежала поруч і я навіть забув про неї. Хмара тим часом перекинулася віслючком і байдужісінько потрюхикала собі далі.

– Хіба віслючки несуться? – дивується Доня.

– Ну що ти, просто ця хмарка дуже легковажна.
– Якби вона була тяжковажна – не змогла б так високо літати.

Я засміявся.

– Ми й не літаємо, бо надто тяжковажні...

– Авжеж, – погоджується Доня (Софія Майданська. Про дівчинку, яка малювала на піску).

Схарактеризуйте:

а) ситуацію спілкування;

б) кожного з учасників цієї розмови як спілкувальників.

4. Порівняйте два наведені тексти. Про який канал комунікації в них ідеться? Чи виражають вони тотожні оцінки цього каналу?

а) Одна зі скандинавських саг оповідає про «науковий» диспут між мудрецем-богословом і однооким вікінгом. Він відбувався так.

Богослов показав один палець – одноокий вікінг у відповідь показав два пальці.

Богослов показав три пальці – вікінг показав кулак.

Далі богослов з'їв вишню і виплюнув кісточку – вікінг знайшов у своїй кишені агрус і з'їв його. Урешті богослов визнав перемогу вікінга.

– Чому? – здивувалися члени журі.

– А тому, – відповів богослов, – що цей одноокий вікінг – справжня криниця мудрості.

– Про що ви сперечалися? – запитали члени журі.

– Я показав один палець, вказавши тим, що Бог у світі один. Він же заперечив двома пальцями, що крім Бога-отця є ще Бог-син. Я тоді показав три пальці, маючи на увазі те, що якщо бути точним, то є ще й Дух Святий, але він виявився і тут на висоті: показавши кулак, влучно відповів, що все одно трійця єдина. Я відчув, що перемогти його в богослов'ї не зможу і змінив тему диспуту. З'ївши вишню, я сказав, що життя солодке. Але й тут він відповів мені дуже влучно: з'ївши агрус, він ствердив, що треба жити навіть тоді, коли життя й кисленьке.

– Чи про це ви сперечалися? – запитали члени журі в одноокого вікінга.

– Я й не думав з ним сперечатися на богословські теми. Цей зухвалець показав, що в мене одне око. Я йому відповів, що моє одне око варте його двох. Він далі вів своє: у мене й у нього разом три ока. Після того я сказав, що таких нахаб, як він, треба вчити не науковими суперечками, а кулаком. Тоді він став погрожувати, що з'їсть мене і кістки мої виплюне, на що я йому відповів, що з'їм його з кісточками (переказав Андрій Білецький. Про мову й мовознавство).

б) ... А чого тільки ми не виражаємо руками? Ми вимагаємо, обіцяємо, кличемо й проганяємо, погрожуємо, просимо, відмовляємо, захоплюємося, розкаюємося, лякаємося, наказуємо, підбадьорюємо, заохочуємо, звинувачуємо, прощаємо, зневажаємо, плещемо в долоні, благословляємо, принижуємо, звеличуємо, вшановуємо, радіємо, співчуваємо, сумуємо, дивуємося, вигукуємо. Скільки ж найрізноманітніших речей, як і за допомогою язика! Кивком голови ми погоджуємося, відмовляємо, вшановуємо, величаємо, запитуємо, виряджаємо, тішимося, нестимо, підкоряємося, погрожуємо, запевняємо, повідомляємо. А чого тільки не виражаємо ми за допомогою брів чи за допомогою плечей! Немає руху, який не говорив би, і при тому мовою, зрозумілою усім без усякого навчання, цілком узвичаєною мовою (Мішель Монтень. Проби).

Спробуйте проілюструвати рухами кожну з названих дій.

5. Створіть коротке повідомлення про автора наведеного тексту – Мішеля Монтеня та про актуальність його педагогічних ідей, зокрема, й стосовно формування комунікативних умінь учнів.

6. Аристотель свого часу писав: «Недостатньо мати, що сказати, важливо знати, як необхідно сказати, і це допомагає мовленню справити позитивне враження. Справа тут у голосі, тобто як ним користуватися (коли промовляти голосно, коли тихо, коли не дуже) і його висотою: коли високою, коли низькою, коли середньою». Наведіть педагогічні ситуації, коли доцільно скористатися однією з характеристик голосу.

7. Прочитайте фрагмент із оповідання Андрія Любки. Про які нелінгвістичні засоби спілкування в ньому йдеться? У який спосіб автор засвідчує їхню значущість?

Ті кілька хвилин, уподовж яких я їв, розвагою для мене були роздуми про вік жінки навпроти. Хіджаб , за мусульманськими приписами, має повністю закривати тіло, приховувати жінку і навіть її обриси від чоловіка, щоб не викликати в нього грішних думок. Що ж, мушу визнати: такий одяг добре виконує свою функцію. Висновок, що я міг його з певністю зробити, це те, що незнайомка досить низенька й тендітна, але вже навіть її фігуру я розгледіти не міг. <...> Вік визначити теж було важкувато, бо хоч очі й виглядали жвавими і свіжими, такий погляд може мати навіть пенсіонер – людські очі виражають стан духу, а не тіла <...>.

Я вже збирався йти, коли жінка раптом піднялася й попрямувала в мій бік. Виявилося, що в руках у неї мапа Варшави. Вона несміливо і тихим – як мені здалося – застрашеним голосом запитала, чи розмовляю я англійською. Про людей з таким голосом кажуть, що вони просять вибачення за те, що живуть. Я відповів ствердно й одразу ж запитав про мету її пошуків. Мусульманка розгорнула переді мною свою мапу і пальчиком вказала на ній місце, в якому ми знаходились. Руки, на відміну від очей і обличчя ніколи не брешуть. Я дивився нібито на карту, але насправді розглядав долоню жінки. Така шкіра може бути лише у дівчини, молодій дівчини. Від вісімнадцяти до двадцяти п'яти – подумки встановив я її вік. Жінка ще ближче нахилилася до мене й далі щось белькотіла англійською, поки я уважно внюхувався в неї. Вона пахла свіжістю, щойно випраною і випрасуваною сорочкою, яку вивісили сушитися на вітрі. У її пахощах не було жодного сліду хімії, ніяких натяків на парфуми чи шампунь, вона просто пахла чистим і свіжим тілом молодій жінки, а воно, як відомо, пахне бузковим цвітом після грози (Андрій Любка. Жінка і сірники).

8. Прочитайте діалоги. Установіть у них функцію мовчання її пауз. Чи засвідчують вони поліфункційність мовчання.

а) На подвір'я вийшла Ганка. Обличчя посіріле, кожен рух дратівливий. Мирон подивився на неї і забув, що казав братові.

– Ганка розгнівана чи роздосадувана? – заїкнувся Григорко. – Посварилися.

Мирон змовчав.

– *Моя Ольга теж зобиджена. Всі жінки тепер сердиті: війна підпалила їх, вони аж димлять* (Борис Харчук. Кривняки).

б) Аж нараз голос Босаковського зм'як і злагіднів. Буцім парубок до дівчини став промовляти:

– *Бо що це за край, що це за край наша Україна! І ширина, й краса, й багатство. Не край, а божий рай. Навіть працювати не дуже треба, бо земля буйна й плодюча. Лиш ладу, ладу їй треба і треба твердої руки, щоб кожен своє діло робив. Руки з гострим мечем на ворогів і на затійників власних. І пройшло б яких двадцять літ, і тоді якби ти глянув на ті лани широкополі, на степи буйнотрави, на села мальовані, на ті городи багаті, – Боже, Боже ж ти мій!.. А вони ріжуться окаянні!* (Богдан Лепкий. Крутіж).

в) А не казав я вам, щоб спочили, бо забагато крові сплило, а ви – ні та й ні! Лягайте ж тепер, а я Устю покличу.

– *Не клич, в Усті роботи повні руки... Перейде... Попроси лиш Уласа, щоб дав мені кіш старого меду. Старий мід, це таке питво, що здорового кладе, а недужого підносить, – щоб ти знав!* (Богдан Лепкий. Крутіж).

г) Босаковський знов вухо до землі притулив.

– *Ідуть! Небагато їх, із півсотні... Чвалають кіньми... Злізають... Біжать... Хто в Бога вірує, пали!* (Богдан Лепкий. Крутіж).

г) – На нашому подвір'ї батько також посадив клена, – промовила глухо по довгій паузі. – Він посадив на своє весілля... А може, й раніше... Не знаю. Ми дуже любили гратися під кленом... Батько змайстрував маленького столика... Мій батько був дуже добрий майстер... А втім, це було давно. Навіть не знаю, чи зберігся той клен... Я прийшла до клена... (Євген Куртяк. Спалені обози).

9. Спробуйте зіграти такий діалог. Визначте, хто з ваших одногрупників був найпереконливішим?

Кельнерка просвітліла, сперлась ліктями на ляду, втопила вказівні пальчики в ямки на пухкеньких щічках і проспівала солодко:

– *Пан Карманський п'є нині на сольо-о? А де ж пан Місьо-о?*

Сумовите обличчя клієнта ще більше спохмурніло, він став біля ляди, подивився кельнерці в очі й мовив, коротко зітхнувши:

– Отак, пані Малогосю... Отак.

– Пан Карманський закохався! – вівкнула Малгося, закриваючи уста долонькою. – У пана в серці сум?

– Не до жартів, пані Малгосю...

– А поезію вже склали на тен темат?

– Почав... «На межах чорна задума бродить, а хвору душу повив туман... повив туман...».

– Сідайте і складайте, пане Петре: поезія завжди лікувала вас від кохання... А хто вона?

Поет нахилився до кельнерки, прошепотів, і вона знову вискнула, забувши цього разу затулити долонькою рот (Роман Іваничук. Шрами на скалі).

Що Вам відомо про Петра Карманського?

ТЕМА 5: КОМУНІКАТИВНИЙ АКТ ТА ЙОГО СКЛАДНИКИ. УМОВИ УСПІШНОСТІ КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ

Основні поняття теми

Комунікативний акт; компоненти комунікативного акту; комунікативна інтенція; соціальна роль; комунікативна роль; комунікативна позиція (психологічна роль); комунікативний кодекс; комунікативна стратегія; комунікативна тактика; принципи спілкування; принцип Кооперації; принцип Ввічливості; альтернативні принципи спілкування; максими спілкування; комунікативна позиція Батька, комунікативна позиція Дорослого, комунікативна позиція Дитини.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

• Опрацюйте матеріал підручника Флорія Бацевича «Основи комунікативної лінгвістики» про комунікативний акт [4, 103–112]. Як представлено в ньому структуру

комунікативного акту? Чиєму поглядіві (Валерії Красних чи Флорія Бацевича) ви надаєте перевагу?

- Як дослідники окреслюють сутність комунікативної інтенції? Наведіть приклади, що засвідчують наявність зв'язку між комунікативною інтенцією та інтонацією. Чи може слугувати підтвердженням цього зв'язку такий уривок:

Я казав до тебе на «ти», і мені подобалося артикулювати це «ти», вимовляти його з придихом, жорстко, ніжно, кричати його, казати так по кілька разів поспіль, звертатися так вночі, або зранку, коли будив тебе, приблизно ось так: ти, ти, титититити, ти-ти-ти-тти-тти-тти-тти, тти, тти, тти, ти, ти (Андрій Любка. Now I spent my summer).

- Що розуміють під комунікативною стратегією? Як вона пов'язана з метою спілкування?

- У чому сутність конфліктних стратегій, чи стратегій у ситуації конфлікту? (див. статті Алли Корольової [22, 48–53] та Віри Сліпецької [44, 287–290].

- У яких відношеннях перебувають комунікативна стратегія та комунікативна тактика?

- Яка роль прагмалінгвістичних засобів у реалізації комунікативних тактик? (див. статтю О. Волкова [8]).

- Чим зумовлена вага комунікативного кодексу в житті кожної людини?

- Які принципи спілкування забезпечують успішність перебігу комунікативного акту? На підтвердження слушності власної думки скористайтеся основними положеннями статті Світлани Шабат-Савки «Толерантне спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій» [55].

- Які альтернативні принципи спілкування аналізує Ольга Козлова [20].

- На чому ґрунтується відмінність між соціальними й комунікативними ролями? Наведіть засоби їхнього маркування.

II. Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте наведений уривок як комунікативний акт з виділенням усіх його компонентів.

– *Ви запізналися маестро... Нині Купала, русалії вже минули. І тихо вислизнула з-поміж моїх рук. Одну лиш мить*

нам було затишно й добре, а коли почала вкрадатися ніяковість, Адріана заговорила, щоб вивільнити нас обох із стану незручності:

– Скільки сюжетів ми накидали з вами цієї ночі!.. Як ви собі з ними дасте раду?

– Це ж чорновик, – відказав я. До справжнього роману з часів Івана Франка ще дуже далеко. Та й не під силу це одному авторові.

– А скажіть, тільки не гнівайтесь, – Адріана сторожко глянула на мене, – ви ніколи не відчуваєте ніяковості, коли пишете про більших за себе людей? Невідповідності?..

– Завжди відчуваю... Це тяжке і прикре відчуття. Думаю не раз: якщо мені належить певне визнання, то не за всю працю, а лише за подолання того бар'єра невідповідності, коли автор з надмірним зусиллям мозку переступає самого себе, стає хоча б на мить дужчим від своїх звичайних можливостей. Цей стрибок вартий віддяки.

Йдучи, Адріана раз у раз нахилилася, немов ховаючи від мене своє обличчя, – зривала високі стебла червоного іван-чаю, у неї на руці уже був цілий оберемок святойванського зілля. У мене майнула думка, що це для виправдання перед товаришами – ви бозна-що собі уявляєте, а ми зривали квіти, – ба ні, робила вона це бездумно, нервово; я зупинив її: нехай ростуть, навіщо вкорочувати їм життя, у тому є якась доцільність, що ці квіти ростуть на зрубках.

– Справді, – отямилась вона, – я стала чомусь неврівноваженою, це мине... (Роман Іваничук. Шрами на скалі).

2. Окресліть комунікативну роль адресантів у таких ситуаціях спілкування:

а) – Чого носи повісили, московити? Ви ж, як і всі, – раз у світі живите. А тому ... веселіше! Музики – не вгавайте! Щоби навколо мене була сама радість. Нудних і сумних не терплю. Раз на світі живу. Веселімося! (Валентин Чемерис. Марина – цариця московська).

б) – Хто злякався? Я? Ого! Та ще той рачки десь лазить, хто б мене налякав» (Володимир Винниченко. Співочі товариства).

в) – А коли я не хочу говорити з тобою! Бо що ти мені і людям? Одне немилосердя і суд. Ти вже скоро не тільки з

людьми, а й з богом будеш позиватися і все, навіть землю, зведеш на безплідність (Михайло Стельмах. Чотири броди).

3. Визначте соціальні ролі учасників спілкування в наведених фрагментах і доведіть їхній зв'язок із комунікативними ролями.

а) – Видиш, але то ладні помідори в Барладина. Не то, що в тебе...

– Якби я не ходила до колгоспу, як його Іванка, то і в мене були би.

– Якби ти менше на плоті висіла з Мільков вечорами, то і з колгоспом щось би там виростало. А так виріс тільки язик...

– Що ти, пияку, маєш мені до розказання, коли ти під плотом належався (Теодозія Зарівна. Дівчинка з черешні).

б) – Як у тебе, бабусю, завжди чистенько! А в мене такий ба-ардак! Все біжиш, біжиш, немає часу прибрати в хаті. Тобі простіше...

– Так, Томо, мені простіше...

– Ну візьми сьогоднішній день. Зранку – до косметички. Потім – до тебе, це ж святе. Далі біжу на теніс, сама розумієш, щоб зустріти велику любов, треба мати досконале тіло. Потім на пари. Сьогодні не пропустиш, дуже круті лекції. Потім що? Ага, потім треба заїхати до мами, у неї на фірмі шведи, хочу попрактикувати англійську. Для шведів і голландців моя англійська – вже люкс. Аби так і для англійців. А потім на восьму в мене особисте життя. Це вже під зав'язок, до першої. А завтра о сьомій підйом. І знов на бігову доріжку (Євгенія Кононенко. Елегія про старість).

в) Розплющившись, за вікно вже й не глянула. Викликала машину й акуратно допила каву. Цілком правдоподібно перепросила Віку:

– З офісу зателефонували, несподівана заморочка, маю там бути. До речі, наші діти увечері йдуть в Національний лондонський театр – на Ральса Файнса в «Едипі».

– «Едип» – це щось занадто серйозне, зморщила носика Віка. – А я тебе хотіла в спа-салон заагітувати, доки наші чоловіки у відрядженнях... Мій на об'єкт ще вчора поїхав...

– Це теж дуже серйозно, – механічно і трохи недоладно попрощалась Олександра (Любов Голота. День непарних шовкопрядів).

4. Прочитайте наведені діалоги. Взірцями якої комунікативної стратегії (кооперативної, конфліктної) вони, на Вашу думку, є?

а) Чоловік мовчав, усе дивлячись пильно у ту саму сторону, як спершу дививсь.

– Чи чуєш, що я тобі кажу? – знову гримнув січовик, підступаючи.

– Не позакладало, чую... – пробубонів чоловік, не ворухнувшись.

– Чого ж мовчиш?

– Нічого казать; коли я тобі не подобавсь, іди собі далі, степи просторі.

– Не я до тебе прийшов, а ти забрався в чужу солому, та ще й шелестиш! Степи наші, запорозькі. От що!

– Хто се тобі казав?

– Я тобі кажу!

– Коли ваші, чом же ви їх не орете, не засіваєте, не користуєтеся ними?

– Січ не пиеницею степи засіва, а кріпостями, ланками, от що!

– Погані ж будуть ваші жнива; не собі дбаєте; правда твоя, мине вік-другий – і сі степи ригнуть золотом, сріблом, та не буде вам з того ніякої користі. Не подякують тим, хто кров'ю своєю їх поливав і своїми кістями огороджував! Так не кажи мені, козаче, що степи ваші: божі вони і того, кому він дасть ними користуватися!

– Поки хвалько нахвалиться, будько добудеться! Уставай же та іди собі ік уражій матері за те, що ти цураєшся мого товариства; не хочу з тобою на єдиній могилі ночувать, от що! (Олекса Стороженко. Марко Проклятий).

б) – Може б ти, чоловіче, черв'яка заморив? – спитав Кобза. – У мене є важні чабаки⁵!

– Мого черв'яка нічим не замориш, – озвався Марко.

– Чи не хочеш глитнуть горілки? І горілка в мене є.

– Напоїла вже мене лиха доля, буде з мене!..

– Чого ж так важко дихаєш, занедужав, чи що?.. Засни, спочинь, воно полегшає!

⁵ Чабаки діал. лящі.

– Засни, спочинь... – обізвався Марко, ніби усміхаючись.
– Нема для мене на сім світі ні сну, ні спочинку; я вже й забув, коли й спав...

– Хіба ж так давно?

– І батька твого ще тоді не було на світі...

– І як же ти на світі божому оце живеш, не сплочи?

– Намість сну я щосуботи вмираю і оживаю, щоб знову умирати!

– Сьогодні, здається, субота, усміхаючись, сказав Кобза, побачимо, як ти вмиратимеш!

– Бодай не довелось тобі бачить... (Олекса Стороженко. Марко Проклятий).

5. Прочитайте діалог. Окресліть засвідчену в ньому стратегію та ті тактичні ходи, якими скористалася його адресант.

– Усміхнися, Славку, проговори хоч слово; кинь думати і журитися тим, чого не відміниш. Усміхнися, друже, голубе!

Прокинувся з задуми, його душа, здавалось, стала вертатися до нього з далекої мандрівки; розплющив очі, поглянув на неї солодко і заговорив, як той, кого ненадійно розбудять:

– Що кажеш, серце?.. Надю?

– Нічого... Так собі... Чого тобі все журбу на своє серце наводити? Ти вже переміг недугу, сили тобі вертаються – тільки трохи себе пошанувати, і все буде добре. Чого ж вічною журбою недугу до себе приковувати? Кинь думати про це, що не вернеться!

– Кажеш, не вернеться? Хіба ти не знаєш, про що я думаю. Ех, коли б ти знала!

– Знати не знаю. А може, й знаю... Та все це пусте, повір мені, Славку!

– Ох, не пусте, дитино! Коли б ти знала, як важко кидати казку і вертатися до суворої правди! Як важко тому, хто вирвався з тюрми і дихнув хвилину вольним простором, вертатися знову в тюрму безпросвітню!

Нараз щось потрясло цілою його істотою, він випрямився, сів на ліжку і скрикнув щосили:

– Я був вольним, я почував себе орлом бистрокрилим!..

Помовчав хвилину і докінчив сумно:

– *Кінчається казка, і я, і мій народ стоїмо перед воротами, над якими горить злощасний напис: *Lasciate ogni speranza voi, ch'entrate* 'Киньте всяку надію ви, що (сюди) входите'* (Петро Карманський. Кільця рожі).

6. Як відомо, поміж дослідниками немає згоди щодо класифікації комунікативних стратегій. Надія Бабич та Олеся Жук [25] пропонує, для прикладу, такий їх поділ:

А – гуманістично-діалогічна стратегія, спрямована на досягнення певної спільної мети;

Б – гуманістично-монологічна – спрямована на досягнення певної спільної мети;

В – гуманістично-діалогічна, спрямована на досягнення індивідуальної мети;

Г – гуманістично-монологічна – спрямована на досягнення індивідуальної мети;

Д – маніпулятивно-діалогічна для реалізації спільної мети;

Е – маніпулятивно-діалогічна для реалізації індивідуальної мети;

Є – маніпулятивно-монологічна – передбачає спільну мету;

Ж – маніпулятивно-монологічна – задля індивідуальної мети.

Наведіть приклади ситуацій у яких може бути застосована кожна з перелічених ситуацій.

6. Доведіть на прикладах самостійно дібраних фрагментів, що ту саму стратегію можна втілити за допомогою різних тактик.

7. Поміркуйте, які інтенції детермінували такі висловлення:

а) – Парубче, не думай, що довго жити будеш і що тобі ще є час прикрасити душу християнськими подвигами і заслугами. Дивись, щоб ти не ошукався, бо нараз навесні огорне мороз цвітучі черешню або яблуню так, що вся надія на плід пропала (Сидір Воробкевич).

б) Треба хліба людині й металу, треба музику й п'єдесталу, та, мабуть над усе до загибуні треба віри людині в людину (Володимир Забаштанський).

в) – І ти не соромишся такі слова говорити? Мені в лице і при вуйку? (Ольга Кобилянська).

г) – У вас ще такі яблука! Господи! (Іван Чендей).

д) – Мати, мати! Ти хоч би могилу її одвідав, а то тільки язиком плещеш (Василь Шкляр).

8. З'ясуйте психологічну роль (комунікативну позицію) адресанта такого висловлення.

– Палажечка у мене, сестра, була, мо', прикмечаєш? Отам, на Каганищі, жила. Я у батька один був, а то все дівки. Палажечка найменша. Батько у нас – не приведи Господи. Щоб оце хтось його не послухав – убив би. А Палажечку любив. Що та скаже, те й робить. А воно ж ненависне вродилось, за всіма приглядало, все винюхувало – і батькові. І Мар'ю мою зненавиділо. А ми вже тоді давно в парі ходили. Питаєш – чи любив? Я дихати без неї не міг. Щось роблю, а вона мені ввижається. Спати ляжу – перед очима стоїть. А як діжду вечора, то хоч би на цеп посадили, втік би. Один раз поїхали з батьком у ліс на два дні, так думав – стеряюся. Отаке-то було. Став батька просити, щоб оженив. Той і не проти був спочатку, да Палажечка під'юдила. Воно і не дивно. Мар'я моя – вік прожив, а таких не бачив. А в Палажечки губи, мов у верблюда, ще й ніс мало не до бороди діставав. Так вона й провікувала сама, ніякому чорту не потрібна (Валентина Мастерова. Вовкулака).

9. Установіть, яких максим не дотримано в наведених нижче контекстах.

а) – Олено, чого це твій золотавий так приндиться та комизиться, наче сам золото-срібло виробляє? Чи він з тобою ще до ярмаркування погарикався, чи в нього гроші дармують? (Михайло Стельмах. Чотири броди).

б) – Куди ви, татуню, так зарання повіялися?

– Служба, Стьопочко, служба: державний ліс стережу. Державний!

– Чого ж ви, татуню, стережете державний ліс не з шомполівкою, а з лопатою? Га? (Михайло Стельмах. Чотири броди).

в) – Лу, ми не будемо робити програму про казино.

– З якого дива? – не зрозуміла вона.

– Просто не будемо, і все. Не можу наразі більше нічого сказати.

– Що за таємниці мадридського двору, чорт забирай?! Задля цього ти витягнув мене сюди і змусив чекати? Поки ти догулював відпустку, ми зібрали матеріал, зробили підводки, зняли вставки. Залишилося зробити основні зйомки у гральній залі, і по всьому. А ти мені кажеш: давай відмовимося від цієї дурки. Що сталося?

– Далеко не кожне запитання передбачає миттєву відповідь, Лу. Це саме той випадок (Галина Вдовиченко. Пів яблука).

ТЕМА 6: КОМУНІКАТИВНА ОСОБИСТІТЬ (ПОНЯТТЯ, ПАРАМЕТРИ, ТИПИ)

Основні поняття теми

Індивід; комунікативна особистість; параметри комунікативної особистості – мотиваційний, когнітивний, функціональний; функції комунікативної особистості; підсистеми комунікативної особистості – зовнішня та внутрішня; псевдокомунікація; мовна свідомість; комунікативна невдача; комунікативна поведінка; комунікативна свідомість; типи комунікативних особистостей; домінантний комунікант, мобільний комунікант, ригідний комунікант, інтровертний комунікант.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- Які найважливіші характеристики розкривають сутність феномена «комунікативна особистість»? Який її стосунок до поняття «мовна особистість»?

- Які функції пов'язують дослідники з комунікативною особистістю? (Див. [36]).

- Які елементи, за О. Павловою та І. Єрмоєнко [36], утворюють внутрішню й зовнішню підсистеми комунікативної особистості?

- Які основні ознаки (параметри) комунікативної особистості виділяють у науковій літературі? Схарактеризуйте кожен із них.

- Чи слід, на Вашу думку, вважати тотожними поняття й терміни «мовна свідомість» і «комунікативна свідомість»?

- Які типи комунікативних особистостей виділяють в сучасних дослідженнях із проблем комунікації? На основі опрацювання відповідної теми в навчальному посібнику Т. К. Чмут і Г. Л. Чайки «Етика ділового спілкування» [54] зробіть висновок про наявність різних класифікацій комунікативних особистостей. Чи однаковими критеріями послуговуються їхні автори?

- Чи тотожні поняття «індивід» і «комунікативна особистість»? Свою відповідь аргументуйте.

II. Завдання для самостійної роботи

1. Інна Сайтарли, автор навчального посібника «Культура міжособистісних стосунків» [39], виокремлює такі типи партнерів зі спілкування: позитивний, сперечальник, всезнайко, балакун, нетерплячий, розвідник, скиглій, важлива персона. Подайте перелік прикмет, які властиві, на ваш погляд, кожному з них.

2. Проаналізуйте наведений діалог. Чи тотожними є зовнішня й внутрішня підсистеми їхніх учасників як комунікативних особистостей?

Грищенко потягнувся за чаркою.

– Ви п'єте зі мною?

– Я уже казав вам, що не п'ю.

– Що ви там шкрябаєте?

– Не шкрябаю, а кладу на ноти вашу пісню.

– Ну ж бо покажіть.

Дав [Микола Леонтович] йому записничок. Грищенко довго та недовірливо придивлявся до нотних знаків, плямавав, прицмокував. Бреше скурвий син, що закінчив консерваторію. Навмисне подав написане догори ногами, а він навіть оком не скліпнув.

– Молодця! – віддав з явним жалем записничка Грищенко. – Правильно записано. Ви були слугою кількох панів: царя, Центральної Ради, Директорії, Радянської влади...

– Я був, є і буду слугою одного пана, – уже ледве стримуючись, перебив Грищенко. – Ім'я тому панові – український народ (Микола Литвин. Ластівочка).

3. Прочитайте фрагмент тексту, підготуйтеся до читання його в ролях. Кожну з учасниць цього акту комунікації схарактеризуйте як комунікативні особистості.

Життя радувало. Розрізнені плани, як шматки смальти, склалися в один великий оптимістичний вітраж. Вона у Києві. В академії. Навчання дається, дах над головою є, а тепер буде й робота, щоби самій за нього платити.

З радості тричі натиснула на кнопку дзвінка.

– Все зрозуміло! Ти тупа! – З порога на Любу прискіпливо дивилася огрядна жінка років п'ятдесяти з маленькими хижими оченятками.

– Ой, – розсміялася Люба. Плечима знизала. – Я згадала... Треба було два рази. – Доброго дня, – додала.

– Паспорт принесеш, ідентифікаційний код, довідку від лікаря-інфекціоніста. – Жінка вже йшла в глиб великої оселі, тикала пальцем праворуч і ліворуч. – Тут підлогу натирати. Там під диваном іноді залишаються іграшки Кінта. Це сусідський той-тер'єр, який іноді приводить до нас свою хазяйку. Іграшки треба мити у мильному розчині і насухо протирати бавовняною серветкою. У вітальні починаєш із підлоги, а вже потім переходиш до посуду...

– Мене звати Люба, – не втрималася.

Жінка зупинилася. Зміряла дівчину зневажливим поглядом.

– Я не питала.

– Вам же треба якось до мене звертатися... – знітилася.

Жінка всміхнулася без добра. Смикнула за руді коси.

– Руда. Я зватиму тебе Руда. Прибери волосся.

Люба скрутила волосся на потилиці.

– А мені як вас звати?

– Хазяйка! (Люко Дашвар. РАЙцентр).

4. Проаналізуйте уривки, встановіть, чи до одного типу комунікативних особистостей належить кожен з учасників наведених діалогів.

а) Володимир Гнатович вийшов із ванної...

– Сердюк слухає!

– Володимире Гнатовичу! Така новина, така новина! – заторохтіла у слухавку Сердюкова помічниця Марта. – За версією журналу «Коло» вас визнано людиною року в номінації «Сірий кардинал». Я знаю, ви того не любите... Я намагалася підкорегувати результати... Вплинути й захистити вас, але ці журналісти... Сердюк всміхнувся.

– Облиш. Усе нормально.

– Завтра о третій прес-конференція. Запитання дурні.

– Можна виграти будь-яку битву, – відповів Сердюк давно засвоєне і поклав слухавку (Люко Дашвар. РАЙцентр).

б) – От що я скажу тобі, друже Володимире, – говорив знайомий до Володі в глибині ложі. – Ти знаєш, яка у нас мізерія в літературі. Публіка з конечності хапає чужі газети літературні, бо своєї нема ніякої. Та от я задумав видавати місячник літературний. Капіталу в мене щоденно знайдеться, терпеливості й пожертвування теж. Але все-таки помочи, особливо від наших письменників, потребуую. Я знаю твоє гарне перо, чи можу на тебе числити в тім ділі?

Володко похитав головою.

– Ні, друже, – сказав він. – Куди мені тепер до писання? Чоловік у школі і поза школою має таку масу праці.

– Але ж інші також мають працю, та обіцяють і мене не залишати.

– Га, може, інші мають і більше сил. А впрочім, друже мій, знаєш, прецінь, що женюся.

– Ну, надіюся, що твоя пані полишить тобі настільки вільного часу, – сказав з усміхом приятель, – уклоняючись Олі.

– Але ж і як ще радо! – сказала Ольга.

– Коли так, – сказав неохітно Володко... (Іван Франко. Вільгельм Телль).

в) Гордійко побачив багато землі, багато неба і запитав:

– Бабусю, бабусенціє, а нащо це все? – і дивився широкими очима.

– *Що? – перепитала вона, бо не могла збагнути, про що він.*

– *Ну, це все-все? – перепитав хлопчик, розкинувши руки. Вона знітилась і сполохалася, а Гордійко насідав, розмахуючи руками.*

– *Не знаєш? Ти не знаєш? – весело дорікав – Чого ж ти мовчиш, бабусенціє?*

– *Для потуги і краси світу, дитино (Борис Харчук. Кривняки).*

3. Доберіть із художніх текстів приклади, що засвідчують різні типи комунікативних особистостей.

4. У кожному з дібраних прикладів виокреміть елементи структури комунікативної особистості.

ТЕМА 7. КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: СУТЬ, СТРУКТУРА, РОЗВИТОК

Основні поняття теми

Комунікативна компетентність; структура комунікативної компетентності; мотиваційний компонент комунікативної компетентності; когнітивний компонент комунікативної компетентності; функціональний компонент комунікативної компетентності; вербальний рівень комунікативної компетентності; невербальний рівень комунікативної компетентності.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

І. Підготуйте відповіді на запитання

- У чому полягає сутність поняття «комунікативна компетентність»?
- Які елементи в структурі комунікативної компетентності виокремлюють дослідники? Схарактеризуйте їх. Опрацювавши статтю Ольги Корніяки [21], встановіть, чи однозначні вони в цьому?

• Які етапи в розвитку професійної комунікативної компетентності виокремлює в своєму дослідженні Ольга Корніяка [21].

II. Завдання для самостійної роботи

1. Одна з максим французького письменника XVII ст., автора книги «Максими» Франсуа де Ларошфуко починається рядками:

Одна з причин того, що розумні і приємні співрозмовники така рідкість, полягає в звичці більшості людей відповідати не на чужі судження, а на власні думки (Франсуа де Ларошфуко).

– На обов’язковість формування якого, на Вашу думку, із структурних елементів комунікативної компетентності вона нас спрямовує?

2. Опрацюйте статті Ірини Лавриненко [28], Лідії Мамчур [30], а також навчальний посібник Сергія Максименко та Михайла Заброцького [29] і сформулюйте поради щодо формування комунікативної компетентності вчителя, зокрема вчителя початкової школи.

3. Ознайомтеся з життєвою історією, переказаною Андрієм Біликом. Чи є повчальною вона в контексті формування комунікативної компетентності? Свої думки аргументуйте.

Їхав я якось в маршрутці. На сидінні поруч грався хлопчик років шести. Його мама байдуже дивилася у вікно, не реагувала. А він смикав і смикав її за рукав. За вікном пропливали дерева, було сіро. Дитина щось вимагала або щось стверджувала. І тут раптом мама як розвернеться від вікна, як смикне його за руку та як зашипить:

– Що ти хочеш від мене?!

Він затнувся.

– Що ти хочеш, я тебе питаю?! Та ти взагалі знаєш, хто ти такий?! Ти ніхто! Зрозумів?! Ти ніхто-о! – вона це видихнула йому в обличчя, просто виплеснула.

Хлопчик дивився на неї, і мені здалося, у нього тремтить голова. Або це я тремтів. Відчув, як потіє спина. Пам’ятаю першу думку: «Невже це вона йому каже?! Про кого вона думає в цей момент?!»

– Бачити тебе не можу, – прошепотіла вона.

«Ти ж вбила його!» – сказав я, але ніхто мене не почув. У маршрутці, як за звичай, продовжували дрімати люди. Я сидів, не рухаючись. А хлопчик не плакав. Вона відкинула його руку і знову повернулася до вікна. Він вже не бушував, якось відразу притих. Дивився в розірвану спинку сидіння навпроти і мовчав. А у мене було бажання встати і при всіх, просто розірвати її на шматки! Сказати їй: «Це ти нікчемна мати! Це ти ніхто! Ти ж вбила його!» Клянуся, я б зробив це! Тільки хлопчик стримував мене.

Я закрити очі, став глибоко дихати, щоб якось заспокоїтись. А коли відкрив їх, побачив цукерку. Молодий хлопець, схоже, студент, такий світлий, кучерявий, в джинсовому костюмі, простягав цукерку хлопчикові. Він ще струснув рукою, сказав:

– Бери, це тобі.

Той взяв. І тут же хлопець простягнув йому другу цукерку. Хлопчик почекав і взяв другу. Далі відбулось таке, що, коли згадую, то ледве стримую сльози.

Хлопець не став їсти, він торкнувся маминої руки. Вона не відразу повернула до нього обличчя. Але все-таки повернула. І видно хотіла добити його. Але він простягав їй цукерку.

Вона подивилася на нього, на цукерку, я бачив, як вона дивується. Тоді він вклав їй цукерку в руку. Вона, як обпеклася, – швидко повернула йому. «Я не хочу», – сказала.

Дві цукерки лежали у нього на долоні. Руку він не опускав. «Їж сам, – сказала вона і тихо додала. – Я не хочу ... Чесне слово». Тоді він поклав цукерку до неї на коліна.

Ніколи не забуду цю паузу. І цю дорослість. Переді мною за кілька хвилин цей хлопчик став чоловіком, а вона зі злої, роздратованої, стала красивою молодою жінкою. У всякому разі, це я так відчув.

Вона мовчала. Довго-довго мовчала. Дивилася на нього так, немов тільки побачила. Потім обняла. І він її обняв. Потім він розгорнув цукерку і дав їй. І поки вона не поклала її в рот, сам не їв. Ви уявляєте таке?! Це був ще один шок, але вже інший.

Я тоді подумав про себе: «Ось ти сидиш, такий праведник, ти хотів встати, ти хотів її звинуватити, хотів “розірвати”, переробити. І ти б нічого не добився, крім

скандалу і лайки. А цей хлопчик, подивися, наскільки він мудрий. Цей хлопчик переміг іншим. І проник до самих печінок, до серця, до сліз. А ще цей студент, який дав йому дві цукерки, – подумав я, – адже він не просто так дав дві».

Я озирнувся ... У задньому склі маршрутки побачив цього юнака, він йшов вдалину по холодній вулиці. А мама й син сиділи, схиливши голови один до одного.

Тут водій оголосив мою зупинку. Я, виходячи, доторкнувся до руки хлопчика. Я цим сказав йому «спасибі». Не думаю, що він зрозумів, але це й не важливо.

Я назавжди запам'ятав цей урок. Запам'ятати запам'ятав, але повинні були пройти роки, аби я його усвідомив. Що це і є справжнє, про яке не всі дорослі знають. Що тільки прикладом і потрібно виховувати. Не криком, не звинуваченнями, не биттям, ні. Тільки приклад працює, більш нічого. І хлопчик цей приклад показав. І їй, і мені. І він змінив нас...

*«Не будь переможений злом, але перемагай зло добром»
(Рим. 12.21).*

Обіймаючи батьків – ми стаємо спокійними.

Обіймаючи коханих – ми стаємо щасливими.

Обіймаючи дітей – ми стаємо добрими.

Обіймаючи друзів – ми стаємо щирими.

Обіймаючи життя – ми стаємо мудрими.

Подаруйте частинку свого тепла ближнім!

Істина одна, як і Любов! (Андрій Білик. Дві цукерки).

ТЕМА 8: ЕТИКЕТ ТА КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

Основні поняття теми

Етикет; етикетна рамка спілкування; мовленнєвий етикет; невербальний етикет; культура спілкування; комунікативна культура педагога; комунікативна поведінка; комунікативний досвід особистості; мовні етикетні формули; соціальне погляджування.

Запитання і завдання для самостійної роботи

I. Підготуйте відповіді на питання

- У чому сутність культури спілкування?
- Дайте визначення комунікативної поведінки. У якому зв'язку вона перебуває з поняттям культури спілкування?
 - Що таке комунікативний кодекс і яка його роль у спілкуванні?
 - У яких співвідношеннях перебувають поняття *етикет* і *мовленнєвий етикет*?
 - Чим, на думку Світлани Богдан (див. Додатки), зумовлений вибір етикетних виразів?
 - Які з чинників визначають, за Марією Шутовою [58, 134–142], специфіку національного етикету?
 - Наталія Формановська стверджує, що категорія ввічливості належить до функційно-семантичних, наділена прагматичними функціями вираження ставлення мовця до партнера зі спілкування й має різні іпостасі вияву: шанобливості, галантності, коректності, чемності, манірності, церемонності. Чи ці іпостасі взаємозамінні в різних ситуаціях спілкування і чи перебуває кожна з них у межах норми?
 - На основі статті Любомири Гнатюк [11, 213–220] та фрагмента книги Ерика Берна (див. Додатки) сформулюйте визначення поняття й терміна (соціальне) погладжування й обґрунтуйте його актуальність.
 - Опрацюйте розвідки Наталії Киселюк [19, 32–34] і Марії Федурко [50, 213–220] та на їхній основі зробіть висновок про характер зв'язку між морально-етичними нормами суспільства й виробленими в ньому нормами культури спілкування.
 - Чи правильним є твердження, що мовний етикет – одна з міжмовних універсалій? Як у такому разі узгодити Ваші обґрунтування з таким твердженням:
Не лише кожен край, а й кожне місто, ба навіть кожен стан мають свої особливі правила гречности (Мішель Монтень).
 - До якого висновку має спонукати така інформація, поширювана вірними греко-католицької церкви?

Біблія і генетика лихослів'я

*Нехай жодне слово гниле не виходить із уст ваших
(Апостол Павло, Еф. 4:29)*

*«Що таке лихослів'я, нікому пояснювати не треба. Це поняття, як жодне інше, характеризує моральну деградацію нашого покоління.
<...>*

Лихослів'я має прямий стосунок до світу темряви. Воно вкорінилося в поганських культурах ще з дохристиянських часів.

Лихослів'я завдає шкоди всім, хто його чує. Тут маємо справу з силою слова. Кого кличеш, той і приходить. Називаєш людину по імені – вона відгукнеться, кличеш Ім'я Боже в молитві – Господь відповість, якщо буде Його воля.

Коли вимовляються імена демонів, відзивається нечисть і супроводжує людину, що лихословить.

Усе це знайшло підтвердження в науці. Сімнадцятилітнє дослідження доктора біології І. Б. Белявського, до якого приєдналася велика група вчених, увінчалось не просто успіхом, але справжнім відкриттям. Ученим випало довести, що кожне вимовлене лихе слово дуже виразно впливає на людські гени. Результатом дії сили слова через певний час відбувається зміна власного генетичного коду людини, який впливає на темпи старіння і термін життя, а видозмінені гени передаються нащадкам. Дослідження довели, що у тих, хто лихословить дуже швидко проявляються зміни на клітинному рівні, що ведуть до різних захворювань.

У ході експерименту доведено, що лайливі слова завдають шкоди оточуючим. Уплив лихослів'я схожий на радіаційне опромінення, коли рвуться ланцюжки ДНК, розпадаються хромосоми. Щобто лайливе слово викликає мутації, аналогічні впливу радіації.

Хто стереже свої уста і свого язика, той душу свою зберігає від лиха (Пр. 21:23).

(Християнська місія «Добрий самарянин»)

• Прочитайте уривок із твору Мішеля Монтеня «Проби». Якого висновку щодо культури поведінки та культури спілкування можна на його основі дійти?

Зрештою, вміння поводитися з людьми – штука вельми корисна. Подібно до привітності й краси, воно полегшує нам вихід у світ і нав'язування взаємин, дає змогу вчитися на прикладі інших, а разом і самим подавати приклад, показуючи себе з доброго боку, якщо у нас є щось повчального й гідного для наслідування (Мішель Монтень).

II. Завдання для самостійної роботи

1. Чи співвідносні наведені нижче висловлення з комунікативним етикетом? Свій висновок обґрунтуйте.

а) – Не плети дурниць! Шістдесят літ прожив я без лікаря, то й при смерті обійдуся без нього. І що може лікар порадити на смерть? Чи лікарі й самі не вмирають? Рушайте кожде до своєї роботи і не журіться мною! (Іван Франко. Терен у нозі).

б) – А мені однаково! За правду в очі гніваються або слабодухі, або безпомічні. Ну, гнівайтесь! А втім! Що я вам сказав? Дайте мені свідка, що я образив вас.– Він зціпив зуби і виразно, люто дивлячись Тарновському в очі, процідив: – Свідка! Чому ж мовчите, пане генерал? Ви могли б зараз сказати: ось вихоплю пістолет, розстріляю на місці. Але ще не відомо, хто скоріше вихопить пістолет (Євген Куртяк. Спалені обози).

в) – Не ходіть більше в цій сукні, – ласкаво попросив. – Львівська осінь примхлива – застудитесь. Горніться до мене. Близенько-близенько, не бійтесь – не вкушу... – він прикрив її полою свого старого плащика; біля ратуші Оксана враз здригнулася, мовби її хто голкою пронизав: відхилившись, Ярослав запитав: – Чого ви? Що сталося? (Євген Куртяк. Спалені обози).

2. Прокоментуйте наведені фрагменти з погляду дотримання/порушення учасниками комунікації культури спілкування.

а) Дримба [Чинівничок] (заклопотано шукає собі місця. До Оксани). Можна мені коло вас примоститись?

Оксана. Ах, Іван Федрич!.. Розуміється, можна. Слухайте, чого вас називають Іван Федрич Безумная Лічність?

Дримба. Глупі люди називають, Оксано Спиридонівно, єдино глупі люди. От і більш нічого.

Кіндрат Пилипович. Ну, серце, це ви брешете! Це, мабуть, за те, що ви як щось скажете, так аж бульки з носу вискочать.

Оксана. Фе, добродію!

Кіндрат Пилипович голосно сміється.

Дримба. От, дійсно, розумно сказано. Ах, розумно! Стидались би хоч людей.

Кіндрат Пилипович (сердито). *Ну, патякайте ще ви! Подумаєш! Чиє б скавчало, а чиє б мовчало (Володимир Винниченко. Співочі товариства).*

б) Ігуменя різко скинулась, заговорила. Якось безжально і холодно.

– У тобі озивається ота сила відьомська, що на кострище колись тебе повела. Молися, сестро! Забудь за теє волхвування. Грецькі книги – богом освячені. Так ще матір моя казала. А вона – царського роду – з Мономахів! Не чула?! Увесь світ пам'ятає великого царя Візантії – Костянтина Мономаха, діда мого!

– Якби нашу книгу написати й освятити – такоже би пішла у світи ... І була б святою.

– Нашу? А чи достойні ми сотворити щось своє? Хіба що ідолів дерев'яних! – голос ігумені став тріскучий і жорстокий.

– Помилуй мене, матінко. Але видається мені, що така книга прислужилась би нам краще – грецького зілля нам важко діставати, а навколо нас стільки нашого цілющого зела!.. Не треба б і ходити аж до ромеїв за ним (Раїса Іванченко. Отрута для княгині).

в) – Значить, перекваліфіковуємся на вербовщиків живого товару?

– З чого ти взяла, – він заметався очима, згрібаючи своє обличчя назад у кулак. – Я тобі нічого не казав.

– А дівчаткам скажеш? На яке шоу їх запрошують?

– Ой, дай спокій, – визвірився він, ніби зрадів, опинившись на твердому, на багато разів утоптаному, подумки і вголос, – ти що думаєш, ті дівчатка – целки нетрогані, та з них половина в своїх зажопівках тим самим займається задурно і тільки мріє, щоб за це ще й платили, а скільки вони самі наймаються по оголошеннях на танцівниць у Європі, що, думаєш, не знають вони, які танці їх там ждуть, та ті соски тільки раді будуть вирватися з своїх свинарниківварниківварників – далі вона не слухала, щось їй в ушу перемкнулося, – ніби в касетному магнітофоні зажувало плівку (Оксана Забужко. Музей забутих секретів).

3. Прочитайте наведений уривок. Який стосунок він має до розглядуваної теми? Свою відповідь обґрунтуйте.

Дівчатам принесли замовлену їжу <...>, вони взялися за ножі й виделки. Одна з дівчат, котра сиділа просто навпроти

мене, взяла в руки ніж і виделку і через якусь секунду я нервово перехилив у себе всі залишки рому й запалив чергову цигарку. Вона їла так, немов була диригентом симфонічного оркестру. Рухи її були то плавними, то нервово-уривчастими, міміка тільки підіграла цьому нестримному польоту рук, виделка й ніж виблискували на світлі, переливалися, віддзеркалювалися у вікнах і її очах, губи сторожко й солодко облизували ті зубці, як найбільшу небезпеку, за котрою – найбільший оргазм. Мій «словацький делікатес» вже встиг вистигнути, заки я надивився на цю чудову виставу поглинання їжі. Із якогось диявольського заціпеніння <...> мене розбудив звук, чистий, кришталевий чистий звук – дівчина доїла й постукала кінчиком ножа об свій келих, напрошуючись сказати тост. Цей звук став закінченням симфонії, вистави й опери її споживання їжі, це був кінцевий тонт, недільний дзвін сільської церкви (Андрій Любка. Подвійне вбивство біля ужгородського гуртожитку).

4. Дослідники розрізняють а) комунікаційні жести (вони замінюють мовлення у спілкуванні і можуть вживатися самостійно, скажімо, поклін чи стукання кулаком); б) підкреслювальні жести (вони супроводжують мовлення і посилюють мовний контекст); в) модальні жести (передають оцінку, ставлення до ситуації, наприклад, зневажливий помах рукою). Наведіть приклади кожного з різновидів.

5. Які слова наведеного тексту засвідчують, що і поклони бувають багатозначними.

– *Здрастуйте!.. – Вдарив грім, і баба, хрестячись, присіла перед Слов'яновим так природно і мило, що, будучи об'єктивними, ми вправі порівняти всі реверанси⁶ XVIII і XIX століть з Килининим реверансом XX віку - усі вони будуть бліді і невиразні, бо реверанс Килини виражав не тільки норму грації й вихованості, а й приблизно ось що:*

– *Здрастуйте! Перепрошую вас ... але це ви (Микола Вінграновський).*

Опишіть, яким ви уявляєте цей реверанс.

6. Прочитайте новелу Андрія Білика. До якого повчального висновку в контексті культури спілкування та людських взаємин

⁶ **Реверанс** (фр. *révérence* 'глибоке пошанування, повага') – традиційний жест привітання, жіночий еквівалент чоловічого поклону в Західній культурі. Його традиційно виконувало перед аристократами чи членами королівської сім'ї.

загалом вона спонукає? Який принцип спілкування в цій новелі актуалізовано?

Жінка працювала на м'ясокомбінаті. Одного разу, в кінці дня, коли вона зайшла в морозильну камеру, двері випадково зачинилися – і жінка опинилася замкненою зсередини. Жінка щосили кричала і стукала, але все було безрезультатно, – ніхто не міг її почути. Більшість робітників вже пішли, а поза камерою нечутно, що відбувається всередині.

П'ять годин по тому, коли смерть здавалася вже неминучою, охоронець заводу відчинив двері, – і жінка дивом врятувалася в той день від смерті.

Пізніше вона запитала в охоронця, чому він вирішив саме в той день перевірити морозильну камеру, адже це не входило в його обов'язки.

Охоронець відповів: «Я працюю на цьому заводі вже 15 років, сотні людей щодня приходять і йдуть, але ви одна з небагатьох, хто вітався зі мною вранці і прощався в кінці робочого дня. Багато хто ставиться до мене так, ніби я невидимий... Сьогодні, проходячи повз мене, ви, як завжди, сказали мені: «Привіт». Але після робочого дня я згадав, що так і не почув ваше «Бувайте, побачимося завтра». Мені приємно чути ваші «привіт» і «бувайте», бо вони нагадують, що я комусь потрібен. Не почувши сьогодні вашого прощання, я зрозумів, що щось сталося і вирішив перевірити територію комбінату».

Будьмо смиренними, і поважаймо усіх, хто навколо нас. Адже ми ніколи не знаємо, що буде завтра. «Людина ласкава душі своїй чинить добро, а жорстока замучує тіло своє» (Прип. 11:17) (Андрій Білик).

7. Наведіть формули мовленнєвого етикету, якими можна скористатися в ситуаціях висловлення

- а) вибачення;
- б) прохання;
- в) вдячності;
- г) згоди;
- д) незгоди;
- е) перепитування;
- є) співчуття.

ТЕМА 9: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

Основні поняття теми

Гендер; гендерні стереотипи; маскуліність; фемініність; жіноче мовлення; чоловіче мовлення; професійна мовлення комунікація та гендерний чинник.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- Як схарактеризовано зміст поняття *гендер* у підручнику Ф.С. Бацевича «Основи комунікативної лінгвістики»?

- Зіставте два визначення терміна й поняття *гендер*. Чи тотожними вони, на Вашу думку, є? Якщо ні, то в чому полягає різниця між ними? Свій висновок обґрунтуйте.

1. *Гендер – специфічний набір культурних характеристик, які визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків, їхні взаємини між собою. Гендер, отже, стосується не просто жінок або чоловіків, а стосунків між ними, способу соціального конструювання цих стосунків, тобто того, як суспільство «вибудовує» способи взаємодії статей у соціумі [63, 229].*

2. *Гендер загалом постає як багатозначне культурологічне, філософське, соціальне поняття, яким позначається цілий комплекс явищ: розподіл ролей і функцій між чоловіками і жінками в суспільстві, співвідношення їхніх соціальних статусів, існуючі в культурі уявлення про сутність і ознаки маскуліності й фемініності [14, 25].*

- Опрацюйте фрагмент розвідки Лесі Ставицької, наведений у хрестоматійній частині посібника. Яке, на Вашу думку, твердження треба визнати слухним:

а) гендерні відмінності значущі; неврахування їх стоїть на заваді успішній комунікації;

б) значущість гендерних відмінностей суттєво перебільшена; вони не впливають на перебіг комунікації.

- У статті Тетяни Космеди «Українська гендерна лінгвістика: становлення і перспектива» актуалізовано дві важливі, на наш погляд, тези:

1. *Маскуліність і фемініність не стільки протилежні категорії, скільки діалектично взаємопов'язані: відбуваються зміни ключових*

параметрів маскулінності (агресивність, емоційність, владність, домінування, незалежність, рішучість, цілеспрямованість) і фемінності (надмірна чуттєвість й емоційність, турботливість, дружжелюбність, ввічливість, душевність)[12, 36].

2. *Таке явище, як унісекс, чи «безстатевість», що виявляється в одязі, манері поведінки, мовленні, явище більш небезпечне, ніж зрозумілі й усталені відмінності. Особливо небезпечний мовний унісекс, що виявляється в уживанні молодими особами різних статей одних і тих самих жаргонних чи лайливих слів, обсценної лексики, спрощених структур і форм вербалізації оцінки, одноманітної «безликої» інтонації [12, 40].*

– Наскільки важливо мати їх на увазі вчителю початкової школи в його практичній діяльності та в якому контексті?

• Опрацюйте наведений у Додатках фрагмент праці Григорія Крейдліна про чоловічі та жіночі жести. Постостерігайте за людьми зі свого оточення та з'ясуйте, наскільки слухними є твердження автора.

II. Завдання для самостійної роботи

1. Установіть, яких психологічних характеристик чоловіків стосуються такі фразеологізми: *кабель невироблений, лежить як кіт у запічку, діло в руки бере як свекор пелюшки пере, калатає язиком як Мар'ян батогом, величається як заєць хвостом, ішов як лев, а упав як горобець, шилом бритий.*

2. На які психологічні якості жінок вказують такі фразеологізми: *сім баб – своє підторжся, сорочин хвіст, махати язиком як собака хвостом, чорно в роті, як у відьми, у кожній жінці три краплі крові є, як осіння муха, як молода кропива, розкисла як гречана каша, кабеля невироблена, жінка куриці до пари – аби з дому, вже й пропала, нема над вйтову свиню, бабу і чорт не змудрує.*

3. Доведіть за допомогою самостійно дібраних прикладів вплив психологічних і психофізіологічних чинників на специфіку чоловічого й жіночого мовлення.

4. Прочитайте фрагмент тексту. Подайте власний варіант його продовження. Чим Ви керувалися, обираючи саме такий його варіант?

– *А тато знає, що ви з Поллі розійшлися?* – запитала я.

– Не знаю, – відповів він. – Здається, я не говорив йому про це.

– Ти вже розмовляв із нею?

– Трохи... Вона божевільна, мамо.

Я напружилася, адже давно вже помітила, що чоловіки (як виявилось, і хлопці) так чинять ... (Еміллі Гіффін).

5. Прочитайте фрагмент тексту. Змоделюйте тип чоловіка, до якого можна віднести одного з його персонажів.

– Женю! – закричав роздратовано, – Де ти поділася, мати..., щоб не сказати більшого. Я поспішаю.

– До вітальні. Кейс, телефон, кредитна картка...

– Що сталося? Женя вже біля дверей чоловіка почувла. На кухні, дивна річ, затрималася.

– Макс... Дивись, щоб до пішохідного моста не попхався.

– Вово, ти дійсно туди направив водолазів? – шепоче у вухо.

Сердюка – у шмаття. Корова! У нього справи у десяти точках Києва, йому поспішати треба, він, можна сказати, всю родину з гівна витягує, а вона...

– Які, в біса, водолази?! Ми що – шукачі скарбів?! – скреготнув зубами. Дверима – грюк! (Люко Дашвар РАЙцентр)

6. Прочитайте діалог. Чи типовим, на Вашу думку, є ставлення до обговорюваної проблеми кожного з його учасників?

– Ти хоч усвідомлюєш, що сталося? У Фінча неприємності. Неприємності з Волтером Картерманом, неприємності у Віндзорській академії. У нього неприємності через те, що розмістив відверте фото з расистським підписом. У нього справжні негаразди.

– Припини, Ніно. Ти перебільшуєш. Те фото не містило відверто расистського підтексту.

– Мушу не погодитися з тобою. І що найважливіше, гадаю, Волтер теж такої думки. Очевидно, він вважає, що за такий допис має бути покарання.

– Припини, прошу. Він нічого такого не розмістив. Він просто надіслав те фото кільком друзям.

– Хіба неоднаково? – закричала я. Він міг і розмістити його! Після чого всі могли розіслати цю світлину по колу.

Одного хлопця виключили з Віндзору за те, що той надіслав фото свого пеніса.

– Припини, Ніно. Він не фото члена розмістив. Там лише трохи виднілися груди.

– Кірку! По-перше, не трохи. Усі, навіть бабусі знають, що коли видно сосок, то це не трохи. Забудьмо на хвилину про це. Що ти скажеш про цей расистський текст?

– Не такий він уже й расистський.

– Щось на кшталт не зовсім вагітна?

– Існують ступені расизму, проте ступенів вагітності не існує. Ти або вагітна, або не вагітна. Це ж класичний приклад політкоректності⁷.

– «Здається, вона таки отримала свою Грін-карту», – повільно промовила я. – Ти вважаєш, це нормально, Кірку?

– Ні я так не вважаю, Я вважаю, що це дуже грубо, і так, це децю схоже на расизм... Він дуже мене розчарував. Дуже. І ти це знаєш. Фінч також це знає. Проте я вважаю, що це не настільки важливо, щоб змінювати дату свого перельоту заради нагоди дістати догану від розгніваного директора Віндзорської академії, що має ліберальні погляди (Емілі Гіффін. Усе, чого ми бажали).

7. Яка з фемінних ознак увиразнена в наведеному нижче фрагменті? Наскільки вона значуща для української жінки?

А знаєш, коростявенький, може, та пащекувата Дуська й права, га? Що в'їдає мене? Ти б теж здурів, якби був бабою і не мав дітей. А вона ж баба, страшна сила! І ця сила пропадає марно, тобто на мене падає щодня, мов грім, чорти її батька б узяли! Таки треба розстаратись на дітей, тоді б мені легше велось, за дітьми й світу не бачила б, не тільки мене!.. Я б, може, не йшов із лугу, так і жив на дивані просто неба, але ж усі проти мене як змовились... (Євген Гуцало. В лузі на старому дивані).

8. Доберіть взірці текстів, що засвідчують особливості чоловічої і жіночої комунікації. Виокреміть ознаки, які на них указують.

⁷ Політкоректність – це політика ввічливого ставлення до суперечливих явищ у суспільстві з метою уникнення руйнівних образ чи прихованих суперечок. Її складники – регламентований стиль мовлення, регламентована термінологія та регламентована поведінка

ТЕМА 10: РЕГІСТР, ТОНАЛЬНІСТЬ І АТМОСФЕРА СПІЛКУВАННЯ. КОМУНІКАТИВНІ НЕВДАЧІ

Основні поняття теми

Атмосфера спілкування; комунікативна невдача; реєстр спілкування; тональність спілкування.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- Зіставте визначення терміна *реєстр*, наведене в підручнику Флорія Бацевича [4] та в «Лінгвістичній енциклопедії» Олени Селіванової [41]. Що їх різнить, а що об'єднує?

1. *Реєстр* (лат. *registrum* 'список, перелік') – різновид дискурсу (тексту), що сформувався під впливом ситуативного контексту в спілкуванні соціалізованих особистостей; реалізація дискурсу (тексту) в конкретній ситуації спілкування, в основі якої лежать імпліковані в комунікативній компетенції мовців правила (конвенції, звички) спілкування (Флорій Бацевич).

2. *Реєстр* (від лат. *registrum* – список, перелік) – 1) сукупність соціальних ситуацій, які характеризуються певними правилами поведінки й визначають інтерпретацію дискурсу в конкретному спілкуванні разом із комплексом мовних засобів, властивих типологічно схожих комунікативним ситуаціям; 2) комплекс мовних засобів, властивих типологічно схожих комунікативним ситуаціям, зумовленим соціальними ситуаціями і певними правилами поведінки в них (конвенціями, звичками) (Олена Селіванова).

- На підставі яких критеріїв здійснюють дослідники типологію реєстрів спілкування?

- Які ознаки беруть до уваги, кваліфікуючи атмосферу спілкування?

- Від чого залежить тональність спілкування?

II. Завдання для самостійної роботи

1. Прочитайте діалоги, встановіть, у якому реєстрі вони відбуваються.

а) Було по першій ночі, коли я увійшов у ресторан, недбало оглянув публіку, яка переважно пиячила, сів за столик біля вікна і

одразу, навіть не розгортаючи меню, подзвонив у дзвінок, підкликаючи офіціантку.

– Привіт, Таню! – на всі тридцять два, хоч і втомлено, посміхнувся я до офіціантки. – Мені дай знову той ваш фірмовий словацький делікатес, соточку чорного «Бакарді» і окремо пляшку коли з льодом. А собі візьми якийсь десертик чи морозиво і впиши мені в рахунок.

– Дякую, пане Кириле! А хліба подати?

– Ні, сонечко, так пізно хліба не їм. Моє пузисько й так росте, як маленький бегемот – щогодини й щогодини, то все клята сидяча робота.

– Зрозуміла! – відповіла Таня й захитала стегнами до барної стійки (Андрій Любка. Подвійне вбивство біля ужгородського гуртожитку).

б) Телефонний дзвінок примусив її здригнутись, але трубку брати не поспішала. Телефон не змовкав, і вона знехотя озвалася:

– Слухаю...

– Кореспондент редакції сільгосппередач Турівна? Спустіться, будь ласка, в сад радіокомітету.

Голос не просив, а наказував, і Турівній це видалося смішним:

– Шановний, ви часом не військовий? Та я не новобранець, що летить за командою єфрейтора. І хотіла б знати, з ким маю зустрітись...

Витримавши паузу, за якою чулося роздратування й розгубленість, голос з притиском вимовив:

– Ви не помилилися, я капітан Василюк. Я не наказую, я прошу вийти, це ненадовго (Любов Голота. Епізодична пам'ять).

в) – Поклади хліб!

– Хліба пожалів? Я до тебе з добром приїхав, грошей привіз. Рукопис довіряю. А ти що влаштував? Не чекав, брате... Це що – гіпноз, психоделіка? Гарзд, забудьмо все. Кінчай дуркувати, старий. Ти ж лежма рукопис відредагуєш, тобі це абищия. Скорочуй, дописуй... Буде тобі й комп, доставимо! Можеш навіть вставити в текст оцю ... абракадабру, а що? Хай буде й сюр, ми такі! Я тобі пробачив. Працюй!

– Не торгуй мою душу, Лавріне, вже не купиш...

– За сто баксів – ні, а за тисячу – віддаси ще й подякуєш. Старість – дама примхлива, змусить поступитися принципами! Та й смерті на серезки треба заробити, на чорний день відкласти.

– А ти, Форику, загрався. Ні, не зі мною – зі смертю моєю... Не боїшся демонів, що плодяться з твоїх слів і ... пільма навколо тебе танцює? Стережися! (Любов Голота. Троянда абракадабра).

2. Поясніть, чи наявні в наведених нижче діалогах комунікативні невдачі, і якщо так, то чим кожна з них спричинена.

а) Андрій Карпович. – Пульхеро! Сьогодні у нас буде бенкет, чуєте?

Пульхера (удаючи сердиту). Еге ж, засмійтеся. Може, що стара догадається, що він за один, отой... як ви його назвали.

Андрій Карпович. Бенкет, Пульхеро, бенкет: гулянка.

Пульхера. А-а! Бенкет... Ну, так би й казали... Ну, та що буде? (Володимир Винниченко)

б) *Крім і ластівка*

– Учора я бачила райдугу, – поділилася ластівка.

– Що ви маєте на увазі під словом «райдуга»?.. – підозріло запитав крім.

– Вибачте, – відповіла ластівка і полетіла... (Олег Ведмеденко. Духовний щоденник).

3. Прочитайте діалог, установіть, чи є в ньому комунікативна невдача. Поміркуйте, до якого різновиду вона належить. Обґрунтуйте свій вибір.

(На вулиці села розмовляють два чоловіки: молодий, мешканець міста (А.), і старшого віку, сільський учитель, пенсіонер, який виріс у селі (Б.))

А. А що, тут тільки приїжджі тепер? Аборигенів уже немає?

Б. А ви трошки стиште ваш гонор! Які вони вам аборигени! Це селяни! Трудівники полів!

А. Та я нічого поганого не мав на увазі. Я...

4. Установіть, чим зумовлені комунікативні невдачі у наведених фрагментах.

а) Сцена мого першого знайомства з родиною Анемподиста пройшла передо мною, як у тумані. Я скорше

відчував, ніж бачив і чув людей, з якими тут зіткнувся. Нашвидку замаскувавши своє обличчя чемною усмішкою, я незграбно човгав правою ногою, віддаючи поклони, і невправно тискав за кінці пальців простягнуті мені руки. Тут я одразу ж двічі сплохував. Перший раз тим, що не поцілував, як годилося, білої пещеної руки в персях, яку велично подала мені Анемподистова мати. Далі, привітавшись з двома панянками, очевидно, сестрами Анемподиста, я простягну руку ще й якійсь гарненькій дівчині, що саме проходила збоку, несучи карафку. Дівчина хихикнула й, не відповідаючи мені на привітання, шмигнула кудись. Це була покоївка Зіна, що знала більше за мене панського етикету, за яким не годилося ручкатися з прислугою... (Борис Антоненко-Давидович. Слово матері).

б) – Дмитро, Сашко, будуть питатися, хто у нас був – нікого не було.

– Знаємо, – обізвався Дмитро. А Сашко мовчав.

Через розчинені двері тягло холодом, морозило.

Загупали важкі чоботи. У хату завалювали не люди, а великі снігові кучугури. Скрипів поріг, гуркотіла долівка.

– Фоєр... Фоєр...

Скрипке й колюче слово влетіло Юстині в вуха, незрозуміле їй, – додавало страху (Борис Харчук. Кривняки).

5. Схарактеризуйте тональність, реєстр і атмосферу таких мікродіалогів.

а) Але Щербило відкрито дивиться йому в обличчя. Чорний вус його ледь-ледь тремтить – певно, страх б'є його тіло.

– Хоцю іти за море... візьми...

Олег насупив сиві-сиві брови.

– Пощо ж хочеш залишити Київ? – Олег наставив на нього свої зіркі очі. – Від кого тікаєш?

– Від себе... – тихо сказав і похилив голову на груди. О, це відчуття відоме Олегові – ціле життя прагнув утекти від себе – і не зміг.

– Іди до Єгорця. Просись у нього. А я скажу йому.

Щербило низько вклонився (Раїса Іванченко. Отрута для княгині).

б) Другого дня, теж вагоном третього класу, він добирається до свого міста і прямо з вокзалу йде до бібліотеки! Академії наук, бо в інститут уже запізнився. В бібліотеці як

завше, осяйним темнооччям стрічає його добре дитя Італії – бібліотекарка Лючія. Вона й досі носить жалоб по своєму чоловікові, закатованому за наказом дуче.

– О Богдан! – мелодійно говорить і прислухається: їй дуже подобається його ім'я. – Ви забули ваші книги і Лючію.

– Сеньйоро Лючіє, я в боргу перед книгами і вами, – говорить спокійно, наче видобуває слова не з болю, а з звичного щодення (Михайло Стельмах. Дума про тебе).

в) Княгиня Ольга постала перед Щербилом зненацька.

– Чого хочеш, воєводо? Пощо бунтуєш людей? – Голос її був сухий, ламався на кожному слові. Щербило заскочений був від такої несподіваної її появи. Сама до нього вийшла! – Я тебе слухаю, говори.

– Віддай мені державне кермо. Я єсть законний князь! Мене сьогодні викричало київське віче.

– Бери, воєводо, коли маєш таке жадання. Я вже втомилась від тої клятої влади. – Вона простягла до нього руки, припрошуючи до палат. – Бери й тримай міцно, якщо зможеш.

– Але ж... твій син Святослав!

– Його тут нема. Тобі треба буде його перемогти.

– А варяги? Свенельд і Карло?

– Їх теж треба буде побороти (Раїса Іванченко. Отрута для княгині).

6. Прочитайте опис. Спілкування якої тональності супроводжують, на Вашу думку, такі погляди.

Всякі очі випадало зустрічати... Відверті й прямі, як ножі, здатні, либонь, без жалю і без думок розкряти навпіл будь-що: квітку – то квітку, картину – то картину, пташку – то й пташку. А скільки траплялося свавільних і владолюбних, які, зустрівшись поглядом з тобою, вже першої миті прагнуть зламати твій погляд, підпорядкувати собі, принизити, розтоптати – і відчутти втіху від своєї фізичної сили й переваги. А ті уникливі, хитруваті погляди, які постійно щось приховують, чогось уникають і побоюються, а якщо виражають – то прямо протилежне тому, що мали б виражати насправді... (Євген Гуцало. Образ матері).

ТЕМА 11: СПЕЦИФІКА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Основні поняття теми

Міжкультурна комунікація; універсальні характеристики міжкультурного спілкування; ідіоетнічні елементи міжкультурного спілкування; етикет міжкультурної комунікації.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- У чому полягає сутність міжкультурної комунікації? У підготовці відповіді на запитання скористайтесь матеріалом із праці Тетяни Космеди, вміщеним у Додатках).
- Що розуміють під ідіоетнічним та універсальним в міжкультурному спілкуванні?
- Яка роль належить етикету в міжкультурній комунікації?
- Скориставшись матеріалами, уміщеними в посібнику Михайла Гуця, Ірини Олійник та Івана Ющука, обґрунтуйте ідіоетнічний характер комунікативного етикету.

II. Завдання для самостійної роботи

1. Відшукайте в літературі приклади національно-специфічних рис спілкування.

2. Чи можна стверджувати, що в наведених фрагментах ідеться про якісь національні своєрідності? Свою думку обґрунтуйте.

а) Андрій Карпович (теж сміючись). А, їй-богу, панове. Ну, а що тут такого? От якраз всі зібрались. Га? Як ви думаєте? Поки Пульхера принесе... А то якось, знаєте, в грудях радість, а вилить... якось незручно кричать. Французи зараз починають танцювати. Ну, а ми – співають. Га?

Саня (злісно). А кацани горілкою наливаються (Володимир Винниченко).

б) – Я й сам спершу одержимим цього захожого рахував – з його фудульним⁸ говором, ворожбами з піску та

⁸ Фудульний (діал.) – гордовитий, зарозумілий, пихатий [СУМ 10, 649].

когутячих пер він здавався не при своєму розумі. Та згодом один, другий вислів спонукав мене до уваги. Це було так, наче напився я вина з амфори, що збереглася ще з часів скіфів⁹. Зауважте, що скажу: цей чоловік не знати скільки літ прожив, земель проміряв, горя й радості виніс. Все розсипом у нього, коли йде про час і події – і це так, ніби з гірського шпилю в снігах він глядить на марний світ внизу, байдужі йому речі і люди з їх малими нудьгами... І мова в нього з висот, ніяково від неї... Проте в науці він олицетворений лад і простота.

... ігумен мов нарощно повищив голос і так палкий:

– І смак же в нього, в чужинця, особливий! Велить собі у свята варити страву із самих ніжних городин у суміш з раками, сморжами¹⁰ і яєчним тістом на масляній підливці. А в будень просить щораз брескву¹¹ в пластинках до меду, закроплювану вином ... (Катря Гриневичева. Шоломи в сонці).

в) – Що казав лікар? – запитав ще раз батько.

– Казав, аби мама нічим не гризлася, не іритувалися¹², аби нічого не робили, добре відживлялися, і... записав дуже дорогий лік. А я не маю грошей... писала до Юльки... Може, тато мають чотири ринські? Як Юлька прише, віддам...

– Тихо, Олю! Тихо! Я тобі не дозволяю брати грошей...

– Але ж, Мариню...

– Геть від мене, не приближайся! Через тебе я гину! І лік за твої гроші, певно, не поміг би мені!

– Правда, дали мені мама слово бути спокійною, а вже починають сердитися! І нащо воно здасться! – мовила Ольга, сідаючи при матері в ліжку. – Чи мамі життя немиле, чи не жаль мамі нас? (Марія Слободівна. Також голова родини).

3. Класичний вираз жаху на обличчі європейської жінки жителі Папуа-Нової Гвінеї розцінили як вияв агресії чи погрози.

⁹ Скіфи – степові племена, які населяли південну частину території сучасної УРСР в I тисячолітті до н. е. — на початку I тисячоліття н. е. [СУМ 9, 271]

¹⁰ Сморг – їстівний гриб родини зморшкових із звивисто-складчастою шапкою [СУМ 9, 416].

¹¹ Бресква (сербс.) – персик.

¹² Іритуватися, *рідко* – «те саме, що злоститися; дратуватися, сердитися» [СУМ 4, 47].

Якого висновку на підставі цього повідомлення можна дійти?

ТЕМА 12: ТЕКСТ ЯК РЕЗУЛЬТАТ І ОДИНИЦЯ КОМУНІКАЦІЇ. ТЕКСТ І ДИСКУРС

Основні поняття теми

Текст; дискурс; основні ознаки (критерії) тексту: цілісність, зв'язність, подільність, інтенційна спрямованість, прийнятність, інтертекстуальність; типологія текстів: за формою реалізації, за кількістю дискутантів, за способом відображення дійсності, за належністю до функціонального стилю; лінійний текст, віяльний текст.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- Як трактують в сучасній науці текст? Які з його ознак вважають найважливішими?
- Що розуміють під терміном *дискурс*? Наведіть думки, що засвідчують різноманітність підходів до його тлумачення, скориставшись при цьому статтею Валентини Садикової, наведеної у Додатках.
- Опрацюйте фрагмент статті Павла Селігея, присвячений поняттю й термінові *дискурс* [42, 54–60]. Зробіть висновок про ставлення автора до них. Чи збігається воно зі ставленням Надії Арутюнової, Валентини Садикової та інших згадуваних нею учених?
- Ознайомтеся з судженням Соломії Павличко про поняття і термін *дискурс*. Зазначте, на яких його ознаках вона

наголошує. Що відрізняє / не відрізняє її твердження від інших?

Термін «дискурс» останніми десятиліттями серйозно розширив своє значення. Отже, він передовсім є мовою, котра розуміється як висловлювання і відтак охоплює суб'єктів, які говорять або пишуть, а також слухачів або читачів, які є об'єктами дискурсу. Він може містити будь-яке висловлювання як частину соціальної практики. Дискурси неоднорідні за їхнім призначенням. Так, можна розрізняти дискурс поезії й прози, чоловічий та жіночий. Можна виділяти дискурс політичного трактату, весільного тосту, похоронної промови чи партійної пропаганди – і так за кількістю форм життя до нескінченності (Соломія Павличко. Теорія літератури).

• Чи є однозначною проблема типології текстів (дискурсів)? Свій висновок обґрунтуйте.

II. Завдання для самостійної роботи

1. Порівняйте два тексти. Що їх відрізняє один від одного? Як ця різниця позначилася на їхній структурі?

а) – Скільки ж тобі ще?

– Останній курс.

– Учителем будеш?

– Хочу в університет.

– А витягнеш? Іди ліпше вчителем. Нам через рік і через два легше не буде (Борис Харчук. Кривняки).

б) Від деякого часу серед сільського населення Берегомета над Серетом і навколишніх населених пунктів панує певний неспокій, викликаний розповідями тих, хто повернувся з російського полону. Люди говорять про революцію, про розподіл маєтків, відмовляються платити орендну плату за орну землю. У багатьох місцях у моїх лісах влаштовують підпали. 14 березня під час свята миру жінки із села Лопушна управителя моїх лісів Е. Бурачинського закидали камінням. І у багатьох місцях травмували, коли він намагався припинити їхні незаконні дії (Марія Матіос. Букова земля).

2. Проаналізуйте критерії, які засвідчують, що перед нами текст.

День був погожий. Той осінній день, коли ясно світить сонце і золотить літом осінь. Синій чистий день, коли в блакиті тремтять білі павутинки. Час бабиного літа. Вже

давно забралися, відлетіли чорні гладкі шпаки. Вже відклекотіли бузьки, поєдналися в зграї, вибрали ватажків і прощаються з болотами й левадами. Вже летять клин за клином журавлі. І пливе павутиння бабиного літа – несе осінь (Борис Харчук. Кревняки).

3. Прочитайте тексти, встановіть тип кожного з них за їхніми структурними характеристиками (лінійний; вертикальний); назвіть ознаки, які допомогли це визначити.

а) *Між двома берегами плила ріка.*

Вітри різьбили кришталеве плесо в мерехтливій брижі, краплі дощу кололи шпильками гладку поверхню, бурі перекидали брили хвиль і каламутили непорочну прозорість води. Ріка плила невпинно, безугавно, мов час, і, мов час, танула в безбарвній долині небуття. На грані сірого обрію вливала чисті води в синє небо.[...] Було щось вічно однакове і вічно змінне в поморщенім обличчі річки. Якась предвічна мудрість старечого чола. Якась спокійна задума над всепромисленням. Якийсь шепіт підсвідомої стихії (Ігор-Богдан Антонич. На другому березі).

б) *Промова Бараника не справила на Карманського належного враження Воно й зрозуміло Оця фраза – за що ми боролися?1 – риторична в усі часи для борців переможених. Окрім болю сотника УСС Бараника, що здобував свою Україну власною кров'ю, крім його розчарування від неспромоги зверхників той здобуток втримати (тут природа розчарування така ж, як і в тих, хто стояв і бився на майданах 21 століття) – Карманський носив у собі ще й глибшу інтимну образу. Земляки не оцінили його офіри на вітвар національної революції. Тут річ навіть не в аргументах біографії. Тут річ у тому, що в Галичині його навіть ніхто не чекав. І навіть зараз, приголублений вузьким дрогобицьким «кулком», він не міг позбутися того відчуття. Як тяжко він добувався на батьківщину! Та у Львові його не ждали. В редакціях, у каварнях засідав зовсім інший люд. Молоді не знали його в лице, ровесники зігнулися під вагою життя, кожен давав собі раду, як міг. А дехто навіть ховав очі при зустрічі. Виявляється, мали його за втікача! Він же бо стільки років пропадав за границею. З особистого рахунку було списано геть усе: і його зусилля як дипломата, і його освітні місії в*

заокеанських українських громадах. А може, то йому не могли простити, що він перемінив свої плачі на сатиру і заговорив злим голосом (Надія Мориквас. Корнелія).

4. Розгляньте тексти двох реклам. Які, на вашу думку, граматичні засоби насамперед забезпечують їхню зв'язність. Поміркуйте, якими невербальними засобами їх можна доповнити. Створіть власний варіант однієї з реклам.

а) Протягом тисячоліть мед був єдиним доступним людині солодким продуктом. Його переваги оспівано в легендах Стародавньої Греції, оповіданнях Біблії, сурах Корану. Він – божественний дар, що падає з неба разом з ранковою росою (Реклама).

б) Промед покращує роботу репродуктивної системи, його можна застосовувати при гінекологічних захворюваннях, простатиті, аденомі. Він має протизапальні, протипухлинні й антибактеріальні властивості (Реклама).

5. Порівняйте наведені тексти. До якого з типів за способом відображення дійсності – описовий, інформаційний; генеративний; волюнтивний; реактивний – належить кожен із них?

а) В діброві ще чаїться ніч. А полями вже ходить сизий світанок, і в ньому волохатиться темний вітряк. Невже це та сама добра птиця, що з дитинства причарувала його шуганням крил і невсипущою працею? Невже це ті самі поля, що навіть у снах бриніли йому зерном і бджолою? Невже це туманіє те саме село, що всюди озивалося йому то материним словом, то задумою дівочої пісні, то жеботінням безіменної річечки, то дзвоном петрівчанської коси? Ще зовсім недавно вона йому так славно вимовляла: «От я і дома! От я і дома!» (Михайло Стельмах. Дума про тебе).

б) – Моє ви панство, осінь, осінь переживає селянство, клас, ваш стан. Розумієте, це треба розуміти. Селянство переживає час осені. А осінь – пора, коли плід дозрів. Плід падає. І селянство, цілий стан падає. Ви виплодили князів, графів. Ви годували феодалів, потім поміщиків... Ваші хати – найдовершеніші оселі в світі: хата, криниця, перелаз – все має пропасти. І ваші найрозумніші голови, які вміли робити хліб, які робили його впродовж усієї історії людства, які вигодовували культури, цивілізації, – теж мають пропасти. Ви

святі, святі... Так! Я щось не те кажу? Чого ж ви мовчите? Ну й мовчіть. Ви завжди мовчали. За вас завжди говорила земля – колоссям, за вас завжди говорила худоба – вашими голосами. А хто ж буде говорити тепер, коли ні землі, ні худоби? Осінь на вас, а ще впаде зима. Ви мене розумієте? Ні. Не розумієте. Що ж, я не винен (Борис Харчук. Кревняки).

в) Сонячний Київ і бульвар Шевченка... Буйні каштани стоять безкінечною шпалерою й тримають на сонці чудесні свічі – свічі своїх квіток. Каштани, парадно розставлені на вулицях, встромлені в чорну, зволожену майським дощем землю. Вони кадять в небо золотим пилом, пахощами, буйним пафосом цвітіння. А на листках і на свічках квіток мерехкотять дощинки, діаманти краплин, випромінюючи веселки. А по вулиці йде, пританцьовує, сміхом заливається молодість (Іван Багряний. Сад Гетсиманський).

г) Етнос **арійці** первісно – з дванадцятого тисячоліття до нашої ери – обіймав три угруповання племен: **ур**, **ор**, **ар**. Племена **ур** жили в однойменній державі – Ур, що містилася в Гімалаях (на її теренах сучасна гора Кайласа називалася Меру і вважалася за священну гору арійців), племена **ор** – на Тибетському нагір'ї – в державі Шамбала – Шамбара (Л чергувалося з Р), а племена **ар** – у Паміро-Гіндукушському регіоні (їхня держава – Куш) (Валерій Ляхевич. Слово про арійський етнос).

г) Щоб я більше про неї не чув! Віддай їй книженцію, і щоб ніхто не бачив, ні одна жива душа! Від завтра ти вже не сидиш з нею за однією партою! Запам'ятай – ми живемо серед бандитів! (Надія Мориквас. Корнелія).

6. Чи можна урок у школі, захист дисертації у спеціалізованій ученій раді вважати текстом. Якщо так, то яким його видом?

7. Прочитайте текст. Чи можна його назвати емоційно забарвленим? Перебудуйте його так, щоб пробудити у слухачів/читачів якісь емоції, глибинні бажання й сподівання, зацікавити перипетіями давньої київської історії.

Думаємо, що Олег ходив-таки на узбережжя Каспійського моря, відповідно до свідчення Хазарського документа. Арабський географ першої половини X ст. ал-

Амасуді повідомляє, що якісь руси на п'ятистах судах, піднявшись по Дону, волоком перебралися на Волгу, спустилися по ній і попливли на південь уздовж західного узбережжя Чорного моря. У цих русах найприродніше бачити вихідців з Тмутаракані, що розташовувалася у пониззі Дону. Адже той же Хазарський документ повідомляє, що Хельгу-Олег напередодні походу на Каспій оволодів Тмутараканню. Арабські джерела стверджують, що в Каспійському поході руси були майже всі перебиті ворогами (персами?). Можливо, склав голову за Каспійським морем і князь Олег.

8. Розгляньте картину Катерини Білокур. Складіть на її основі текст. До якого типу (опис, розповідь, міркування) він, на Вашу думку, належить?

Катерина Білокур. Натюрморт з колосками й глечиком (1958–1959рр.)

ТЕМА 13: ІНФОРМАЦІЯ В ДИСКУРСАХ І ТЕКСТАХ

Основні поняття теми

Актуальне членування висловлень; зміст; значення; інформація; інформація експліцитна; інформація імпліцитна; рема висловлення; смисл; тема висловлення.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

• У чому сутність поняття «актуальне членування речення»? Чи важливим воно є для нашої комунікативної практики?

• Опрацювавши фрагмент праці Романа Кіся¹³ (див. Додатки), з'ясуйте різницю між поняттями «значення» і «смысл».

• Які види інформації здатні передавати тексти? Чи кожен текст містить в собі різновиди інформації? З чим це пов'язано?

• Чи має учитель початкових класів навчати учнів розкодувати ці види інформації? Наведіть із підручників «Українська мова і читання» приклади запитань чи завдань, які на це спрямовують учнів.

II. Завдання для самостійної роботи

1. Здійсніть актуальне членування самостійно дібраних чотирьох висловлень. На їхньому прикладі продемонструйте можливість варіантного членування. Чи адекватні в такому разі смисли будуть вони передавати?

2. Дослідники стверджують, що формі належить немала роль в презентації усіх видів інформації. Доведіть це на прикладі наведеного тексту:

*Спини мене отямся і отям
Така любов буває раз в ніколи
Вона промчить над спаленим життям
За нею будуть бігти видноколи
Вона порве нам спокій до струни
Вона уста поспалює устами
Спини мене спини і сохрани
Ще поки можу думати востаннє
Ще поки можу Але вже не можу
Настала черга й на мою зорю
Чи біля тебе душу відморожу
Чи біля тебе полум'ям згорю
(Ліна Костенко)*

4. Роману Кісю належить така думка:

Теть усі компоненти комунікативного акту... можуть присутньо модифікувати смисли, «змістити» їх, агломерувати їх з іншими смислами.

¹³ Роман Кісь – львівський учений-філософ, лінгвіст, культуролог.

Доведіть слухність сказаного на прикладі наведеного нижче діалогу:

Через ту незмінну курінку прозвали Гафію в селі «махоркою». Спочатку лютилася, а потому звикла, ще й копняка могла словами навздогін дати тому, хто смів їй призвішкуватися.

Минає, бува, Гафіїну хату Василь Різун, що через свою худорбу і високий зріст мав призвисько «глистун», – та й навмисне зачепить:

– Гафійко-любко, а що ваша махорка сьогодні коштує?

Вона довго не думає, лиш відведе люльку вбік і разом з димом з рота вилетить:

– Дві глисти, Васильку. Бисьте були мені здорові, яке файне запитали.

– І ви мені, Гафійко-любко, будьте здорові, як'їсте файно мені відповіли! (Марія Матіос. Букова земля).

5. Доберіть приклади з художньої літератури чи власної комунікативної практики, які засвідчують слухність такої думки Романа Кіся:

Кожний мовець водночас є не лише від-творювачем смислів, а й творцем (співтворцем смислів у кожному конкретному комунікативному акті.

ТЕМА 14: СТИЛЬ ЯК КАТЕГОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ

Основні поняття теми

Стиль як центральне поняття комунікації; стиль спілкування і функціональний тип мовлення; комунікативно-риторичні якості мовлення.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

• Доведіть, що стиль – це «семантично замкнена, експресивно обмежена й доцільно організована система засобів вираження, яка відповідає тому чи тому жанрові літератури або писемності» (Віктор Виноградов).

- Розкрийте зміст поняття – функціональний стиль літературної мови.
- Розкрийте зміст понять: стиль життя, стиль поведінки, стиль керівництва, стиль одягу, стиль архітектурний.
- Розкрийте зміст понять: стиль письменника, стиль індивідуальний, стиль мовлення, стиль розмови.
- Схарактеризуйте лексику з погляду її використання в обрисах функціональних стилів.

II. Завдання для самостійної роботи

1. Встановіть, зразками яких функціональних стилів є наведені уривки. Схарактеризуйте лексико-стилістичні та стилістико-граматичні особливості кожного тексту. Які ще характерні ознаки (не виявлені у наведених текстах) визначених вами стилів треба назвати? Наведіть приклади.

а) Тебе взиваємо, правдивого Бога... Не зсилай на нас ні турбот, ні голоду, ні нагальної смерти, огню, потопа, щоб не відпали від віри нетверді вірою. Мало нас карай, багато милуй, мало рани, а милосердно лікуй; мало смути, скоро звесели, бо не може наша душа довго стерпіти Твого гніву, як стеблина вогню. Вкороти свій гнів, умилосердися, бо Твоя є сила милувати і спасати. Тому й продовжи ласку Твою для людей Твоїх... Всіх, що в роботі, в полоні, на засланні, в дорозі, у плавбі, в темницях, у голоді, і спразі, і наготі, – всіх помилуй, усіх потіш, усіх возрадуй, зсилаючи їм радість тілесну й душевну (Митрополит Іларіон. Слово про закон і благодать).

б) Святкування річниці з дня народження Лесі Українки в Ковелі завжди відбувається піднесено і творчо. Задля цього гуртується вся культурно-освітня громада міста, залучаються всі, хто може подати цікаву ідею, збагатити Лесине свято своєю участю. Щорічний мистецький вечір, присвячений Лесиним роковинам, тут прагнуть організувати так, щоб він не був схожий на попередній, щоб подарувати землякам справжню радість спілкування з мистецтвом і митцями, з гостями міста, з творчістю геніальної землячки. Ковельчани й досі відчують той глибокий духовний зв'язок, який навіки з'єднав з ними авторку «Лісової пісні», і називають її просто: «Наша Леся...» У лютому тут влаштовуються художні виставки, відбуваються творчі зустрічі, проводяться

конкурси й семінари, пов'язані з життям і творчістю геніальної Лесі (Галина Сидорук).

в) У малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз. З безхмарного блакитного неба якось несподівано упав він на землю і поламав свої тоненькі крила коло моркви. Це був я. Причаївшись у малині за смородиною я слухав бабині молитви, як заворожений. Я боявся поворухнути пальцем, щоб часом мати божжа не бачила з неба, що я тут, у малині. Навіть Пірат, і той дивився з-під смородини на бабу з переляком.

Не знаю, чим би закінчились бабині молитви. Може, мені тут би й повикручувало руки й ноги, коли б раптом не почувся з погребні лагідний голос діда, що прокинувся од бабиних молитов.

– Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару? – звернувся він до своєї матері. – Так чогось у животі пече!

– Га? Це ти тут лежиш, бодай ти не встав!

І понеслася бабина гроза на погребню (Олександр Довженко. Зачарована Десна).

г) Ой люди добрі! Що мені на світі Божому робить? Не можна, не можна за лихими сусідами на селі вдержатись. Хоч зараз спродуйся, пакуйся – та вибирайся на кубанські степи! Дав же мені Господь сусід – нічого казати! Але ніхто мені так не допик аж до живих печінок, як та капосна баба Палажка Солов'їха. Та що й говорить? Хіба ж ви її не знаєте? Чи є ж така – не то що на селі, але й в цілому світі? Боже мій! Так уже її обминаю, обходжу десятою вулицею; отже ж зачепить! Якби я під землею лежала, вона б мене, капосна, і там знайшла б. А я, собі на лихо, вдалась добра. І, Господи! Я б її до віку не зачепила, якби вона мене не зачіпала. Ще, на біду, й чоловік мій, Омелько, вдався вже геть-то гнучкий, як батіг з клоччя. Та що й говорить! Од такої баби, як Палажка, не тільки я з Омельком, але навіть дві люті собаки не одгризлися би. На моє безголов'я й хати наші на однім кутку, через улицю, і поле наше поруч (Іван Нечуй-Левицький. Кайдашева сім'я).

г) Уперше в українському мовознавстві введено в науковий обіг терміни ойкокультуронім / астіокультуронім для позначення ономастичної одиниці як лінгвальної та культурологічної цінності; уточнено значення термінів

апелятивний та онімний коди астіонімів; антропонімний індивідуальний, антропонімний груповий, меморіальний, гідронімний, мікротопонімний, оронімний, хоронімний, ергонімний; ландшафтно-артефактний, локально-етнічний, службовий, символіко-світоглядний коди; виділено мікрокоди в системі астіонімікону; змодельовано лінгвокультурологічні портрети всіх назв сучасних українських міст із виокремленням у їхній структурі ядерних та інтерпретаційних зон, зон ближньої та дальньої периферії; проаналізовано контроверсійні тлумачення генези низки астіонімів; досліджено ойконімний матеріал у контексті провідних світоглядних категорій простору й часу; розглянуто його духовний та образно-символічний потенціал; утверджено доцільність аналізу ойконімікону України як репрезентанта специфіки національного світобачення (Віра Котович).

д)

НАКАЗ

м. Дрогобич

№ _____

Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліку основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників

Згідно з Законом України від 1.07.2014 р. №1556-VII «Про вищу освіту», ухвали вченої ради університету та з метою вдосконалення організації праці, уточнення норм часу, планування і обліку навчальної роботи викладацького складу науково-педагогічних працівників університету

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити норми часу для планування і обліку навчальної роботи науково-педагогічних працівників університету у 2022-2023 навчальному році згідно з додатком 1.

2. Розраховувати лекційні години на потік, що включає усіх студентів одного курсу навчально-наукового інституту

(факультету), які вивчають одну і ту ж дисципліну. Поділ курсу на два чи більше потоків здійснювати за однієї з умов:

- різна кількість лекційних годин;
- кількість студентів на курсі перевищує 200 осіб;
- відсутність лекційних аудиторій, які вміщують усіх студентів курсу.

Можливе формування лекційних потоків з академічних груп різних навчально-наукових інститутів (факультетів) за умови єдиних робочих програм навчальних дисциплін.

3. Встановити кількість студентів у академічних групах денної та заочної форм здобуття освіти до 30 осіб включно.

4. Здійснювати поділ академічної групи на підгрупи для проведення практичних занять з навчальних дисциплін згідно з додатком 2.

5. Встановити підгрупи студентів денної та заочної форм здобуття освіти для проведення лабораторних занять з усіх дисциплін до 15 осіб включно.

Ректор

(підпис)

2. Схарактеризуйте вимоги до форми і змісту біографії як офіційного документа. Порівняйте нариси життя і творчості Тараса Шевченка та Лесі Українки, розміщені в підручнику для початкової школи, з описом життя і діяльності цих письменників у повісті Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» та діалогії Миколи Олійника «Дочка Прометея».

3. Прокоментуйте своє розуміння позиції Бориса Антоненка-Давидовича, задекларованої в нарисі «Земля горить». Чи вважаєте сьогодні актуальним текст, написаний 1928–1929 рр.? Що можете сказати про комунікативні якості мовлення персонажів нарису (бандита та повії)?

Один мій знайомий казав якимось: «Коли вас глупої ночі зустрине десь на околиці, де нема ліхтарів і вартового міліціонера, непевного виду чолов'яга і чистою українською мовою скомандує «Руки вгору! Прошу зняти пальто й черевики!», коли на вул. Короленка чи на вул. Воровського в Києві вас спинить нафарбована з легковажною усмішкою жінка і, як до давнього приятеля, скаже: «Почекай, курчатко! Далєбі, ти мені до вподоби. Чи нема в тебе часом цигарки?..» – знайте, друже мій, що українізація перемогла вже остаточно.

Бандити й повії, цей неминучий для кожної нації елемент, що без нього, власне, нема нації, найменше піддається добродійним заходам Укрлікнепу; їх не обходять жодні накази, жодні перевірки й іспити: їх може перемогти тільки стихія. Друже мій, якщо вам пощастило натрапити хоч на одного українізованого бандита, хоч на одну українізовану повію, – лягайте спокійно спати: вам нема чого турбуватися за майбутнє своєї нації. Бандити й повії – це найперша передумова вашої державності!... (Борис Антоненко-Давидович. Земля горить).

4. Розкажіть у довільній формі про хід і наслідки педагогічної практики та напишіть доповідну записку про завершення вашої педпрактики в школі. Порівняйте ці два тексти, вкажіть на специфіку використаних у них мовних засобів.

5. Відшукайте в текстах лексику поетичну і побутову. Назвіть критерії, а якими ви здійснювали таке розмежування.

«Інколи вранці Гомон виходив на берег озера, дивився, як сувої туману тяглися з плеса і огортали соснові бори. І десь там, у глибині білого туману, де промені сонця тчуть золотими нитками шапки для велетенських сосен, здіймався небачений храм і плив у сонячній сріблястій імлі над лісом. І він сам плив поруч з ним у безвість.

Але видіння скоро вривалось. Земля озивалась до нього голосами жони, дітей. Ревіла корова, телготали гуси...

І так день у день. Від ранньої зорі до вечірньої. Праця висотувала з тіла сили, а з душі мрію. Щораз менше літав у сонячній імлі вкупі зі своїм сріблястим храмом, а дедалі більше волочив важкого плуга.

Але ніхто не знає, що таке людина. А це така істота, що коли хоч раз у житті вона відчула політ своєї душі, неодмінно знову підніметься духом.

І ось знову вплив у вишину чорного зоряного неба сріблястий храм, зітканий з ниток сонця і туману. Він пропливав, легко похитуючись, висвітлював мереживом різьблених стовпів і дашків. І він, Гомін, теж ніби уже

пливе поряд з ним. Чи йому здалося, чи йому причудилося, чи якимось в думці само зринувало... Ніби голос батька його, Златорука, промовля: «Отсей храм поставиш над Почайною. Там уже й місце я приготував – біля своєї могили (Раїса Іванченко. Отрута для княгині).

ТЕМА 15: МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ЯК КАТЕГОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ

Основні поняття теми

Мовленнєвий жанр; паспорт мовленнєвого жанру; простий мовленнєвий жанр; складний мовленнєвий жанр; типологія мовленнєвих жанрів; жанр і дискурс.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- Що таке мовленнєвий жанр? Які ознаки беруть до уваги за їх кваліфікації?
- На основі аналізу статей Людмили Галаєвської [10] та Людмили Матусевич [32] з'ясуйте основні положення праці Михайла Бахтіна «Проблема мовленнєвих жанрів».
- На підставі яких критеріїв здійснюють учені класифікацію мовленнєвих жанрів?
- Давньогрецький учений-софіст¹⁴, засновник ораторського мистецтва Протагор (483– бл. 411 рр. до н. е) поділяв усяке мовлення на 4 частини: просьбу, питання, відповідь, наказ. Інші софісти пропонували поділяти мовлення на сім частин: розповідь, питання, відповідь, наказ, висловлення бажання, просьбу і заклик. Чи не про жанри мовлення, на вашу думку, тут ідеться?
- Чи тотожними є поняття мовленнєвого жанру та літературного жанру?

¹⁴ Софіст – у Давній Греції (V–IV ст. до н. е.) мандрівні мудреці, експерти з різних предметів, зокрема риторики.

• Проаналізуйте зміст мовно-літературної освітньої галузі в Типових освітніх програмах для початкової школи, підручники з української мови та читання й з'ясуйте, чи передбачено в них ознайомлення з мовленнєвими жанрами та в який спосіб?

II. Завдання для самостійної роботи

1. Доберіть із текстів художньої літератури по 1 взірцю жанрів прохання, спонукання, запрошення, побажання.

2. Проаналізуйте наведені фрагменти. До якого різновиду мовленнєвих жанрів, за класифікацією Флорія Бацевича [4, 165–168], кожен із них слід віднести?

– *Мамо, це твої хмари?*

– *Ні, це вже твої, доню. У мене був літачок. Він летів між хмарами і залишав білий слід, а потім викидав довгі сріблясті стрічки, і вони летіли, виблискуючи на сонці, повільно кружляючи, наче чекали, доки я до них добіжу... Я збирала їх, і мені здавалося, що витиснені на них знаки – листи мені, але я не вміла прочитати...*

– *Ти не знала абетки?*

– *То були не літери, а якісь квадратики, клинці, кружечки. Їх могли прочитати тільки вчені того літачка-лабораторії, що вивчали погоду. Але... мені здавалося, що там писалося і про мене. Й про тебе. Про тата... Про усіх, кого тепер знаю і люблю, адже то були листи з неба...» (Любов Голота. Там, де ніколи).*

б) – *Серьога-двонога, де тебе носить?– це здалеку закричав темпераментний сторож майна. – Я скоро загину від нудьги.*

– *Вода сьогодні така приємна, – сухо і невдоволено відповів я, вмощуючись на піску. Русалка відважно сіла поруч.*

– *Хто це? – не стримав своєї цікавості Борис.*

– *Не знаю. Певне, водяна царівна. Я упіймав її у Дніпрі (Василь Симоненко. Огида).*

в) *Сергійку! Ручаюся, що це послання буде для тебе несподіваним і, можливо, дасть підстави гадати, ніби я чіпляюся до тебе. Ну й думай що завгодно. Ти вже думав, що я ніколи не визнаю, хто ти, а вийшло навпаки. Твій земляк дуже балакучий і розповів мені все. Я навіть знаю, що в школі ви*

«підстрелювали» за однією дівчиною і вона віддала перевагу йому. І правильно зробила – ти такий недогадливий чи, може, злий? Якщо в тебе є совість, зайди коли-небудь або напиши.

Зіна-Русалка (Василь Симоненко. Огида).

г) – Це що, допит?

– Бога ради, – Грищенко підніс руку догори. – Елементарна людська цікавість.

– Ви забуваєтесь, Грищенко.

– Що?!

– Переплутали помешкання мого батька зі своїм службовим кабінетом.

– Не хочете відповідати? Нічого, ви ще в мене заговорите!

– Не лякайте, я ляканий (Микола Литвин. Ластівочка).

3. З'ясуйте роль адресантів в реалізації мовленнєвих жанрів.

а) На зламі століть суттєво зріс інтерес до світоглядної проблематики: що є людство в ХХІ столітті, які глобальні та регіональні проблеми воно розв'язує, якою є Людина в новому тисячолітті, які цілі вона переслідує? У коло інтересів світової науки впевнено увійшла й цивілізаційна проблематика: що таке світова цивілізація, які цивілізації існують і мають кращі перспективи для розвитку, якою мірою ворогують або співпрацюють глобальні цивілізації, яку цивілізаційну специфіку мають системи освіти й виховання тощо (Надія Скотна).

б) Франко сидів згорблений у кріслі, водив по колінах скоцюрбленими пальцями, ніби хотів їх розправити, й уважно слухав статечного добродія з борідкою та сивим гладким волоссям, розділеним посередині рівним проділом. Стефаніка не помітив, та коли Грималюк несподівано замовк, Франко повернув голову до дверей. Якусь мить нерозуміюче дивився на гостя, враз погляд його потеплів, він підвівся й, заклавши назад руки, сказав:

– Сідайте, пане Стефанік. Це професор Грималюк (Роман Іваничук. Шрами на скалі).

4. Окресліть жанр наведеного нижче висловлення. Створіть власні висловлення такого жанру.

Милі пані!
Відсвяткуйте Новий рік в сукні
bebe.
Тільки з 16 по 18 грудня з 10
до 18.00 знижка 30% на будь-
яку річ в повну вартість при
пред'явленні смс.

ТЕМА 16: МОВЛЕННЄВИЙ АКТ ЯК ОДИНИЦЯ ДИСКУРСУ

Основні поняття теми

Прагматика; мікро- і мегапрагматика; мовленнєвий акт; іллокутивний акт (іллокуція); локутивний акт (локуція); перлокутивний акт (перлокуція); непрямий мовленнєвий акт; класифікація мовленнєвих актів; імплікації та імплікатури дискурсу.

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

I. Підготуйте відповіді на запитання

- Що розуміють в сучасній науці під поняттям «мовленнєвий акт» (Див. у Додатках фрагмент праці Джона Сьорля «Що таке мовленнєвий акт»)?
- Кому з учених належить найважливіша роль в обґрунтуванні цього феномена й утвердженні теорії мовленнєвих актів?
- Як довести, що мовленнєвий акт є структурованою сутністю?
- Чи можливий мовленнєвий акт без одного з його складників – локуції? Якщо так, то в яких випадках? Проілюструйте свою думку конкретними прикладами.
- Розкрийте проблему типології мовленнєвих актів.
- У чому сутність непрямих мовленнєвих актів?

II. Завдання для самостійної роботи з теми

1. Проаналізуйте наведений фрагмент з погляду того, які типи мовленнєвих актів у ньому представлені?

Пулюй вбіг до кімнати й розбудив Катрусю вигуком «еврика».

– Я знайшов невидимі промені, які проникають крізь тверді тіла. Мені вдалося побачити невидиме, ти розумієш?

– Ти повинен про це негайно оголосити світові, це ж відкриття віку! – порадила дружина.

– Чи ти при своєму розумі? – сахнувся Пулюй. – Оголошувати світові про відкриття, яке я не вмію пояснити? Наражатися на компрометацію? Ні, ні... Спочатку треба удосконалити трубку, всю технологію фотографування невидимого, дослідити природу невидимих променів... На мої лекції приходять також і вчені, я викладу... Хтось мені допоможе.

– У тебе ж перехоплять винахід. Спам'ятайся!

– Ніхто не перехопить. Я ще вірю в елементарну людську порядність (Роман Іваничук. Шрами на скалі).

2. Прочитайте фрагмент із п'єси Володимира Винниченка «Чорна Пантера і Білий Ведмідь». Які з ужитих тут мовленнєвих актів належить віднести до непрямих?

Рита. Та куди ж ти? В чому ж річ?

Корній. В чому?.. Ха, в чому? Щось ще єсть... А, Рито, тут ти мене не зрозумієш. Тут, я бачу, ти мене не зрозумієш. Ти мене не зрозумієш. І говорить не варто... А, не варто... Ні-ні... (Хоче встати).

Рита (не пускаючи). Та сиди ж, Нію... Чого ж я тебе не зрозумію? Мистецтво? Так?

Корній. Так, мистецтво.

Рита. Ну, то чом же тебе не зрозумію? Чом?.. Хіба ж я тебе досі не розуміла? Хіба я не була тобі товаришем? Хіба я не боліла твоїми болями і не раділа твоїми radoцями, Нію? Хіба ти можеш мені дорікнути? Хіба ж я тебе не любила, не зливала своєї душі з твоєю? Нію? Мужу мій? Навіщо ж таке говорити своїй найближчій людині? Навіщо ж так безумно мучити її і себе? А дитина? Чим же вона винна? Чим її можеш докорити? Що любиш її? Але ж вона не винна за це. Ну, не люби її, викинь на вулицю, забудь, покинь...

Корній. А, якби я міг викинути! (Володимир Винниченко).

6. Доберіть по одному прикладу на кожен тип мовленнєвого акту.

ТЕМА 17: ОДИНИЦІ РІЗНИХ МОВНИХ РІВНІВ У РЕЦЕПТИВНО-КОМУНІКАТИВНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Запитання і завдання для самостійної роботи з теми

1. Прочитайте фрагмент з твору англійського письменника Джона Оруела. Яка його основна думка? Чи погоджуєтеся ви з нею?

– Ви, очевидно, вважаєте, що головна наша робота – придумувати нові слова. Аж ніяк. Ми знищуємо слова - десятками, сотнями щоденно. Якщо хочете, залишаємо від мови скелет. ... Візьмімо, наприклад, «голод». Якщо є слово «голод», навіщо нам «ситість»? «Неголод» нічим не гірше, навіть краще, тому що воно – пряма протилежність, а ситість – ні. Чи відтінки і ступені прикметників. «Хороший» для кого він «хороший»? А «плюсовий» виключає суб'єктивність. Знову ж, якщо вам потрібно щось сильніше «плюсового», який смисл мати цілий набір розпливчастих, непотрібних слів «чудовий», «відмінний» і так далі? «Плюс плюсовий» охоплює ті ж значення, а якщо потрібно ще сильніше – «Плюсплюс плюсовий».... Зрештою, всі поняття поганого і хорошого будуть описуватися лише шістьма словами, а по суті – двома. Ви відчуваєте, яка стрункість? (Джон Оруел. 1984).

2. Проаналізуйте наведені текстові фрагменти з погляду використання в ньому лексико-фразеологічних засобів.

а) – Хай би пенсіонер не розумів, хай би вчитель фізкультури не тямив, і бригадир хай би не тумкав – цьому сам чорт велів не тумкати, але ж кінь! Але ж Дроздобород! (Євген Гуцало. В лузі на старому дивані).

б) Сьогодні зрання знялася завірюха. З півночі, з-за Дніпра, набігли на місто густі хмари, вулицями промчали вітри, і ось за вікном хурделить несамовита метелиця. Вона рве і шарпає довге гілля самотнього дерева проти мого вікна, гуде в проводах, стогне десь в димарі... Ні, таки наравду повернулась зима!.. Я люблю завірюху. Люблю її розгнудану, дику стихію, що летить наохляп снігами, пролітає селами й вдирається до міста. Тоді я ходжу засніженими міськими вулицями, рішуче ступаю в перевої та замети й прислухаюся до її крижаної лірики. Завірюха сміється і плаче, стогне й

шаленіє, вона співає весільної і воднораз похоронної, в її співі жура й мажор початку і кінця... (Б. Антоненко-Давидович. Семен Іванович Пальоха).

3. Зіставте тексти. Визначте їхню стильову належність. Установіть, слова якої частини мови домінують у них. Поясніть, чому.

а) Нині брак великої мудрости, великої поваги і любови до людини, великої відповідальности за спадщину предків і волю нащадків відчувається як найбільша рана людства. Рана, в яку може вкинутися смертельна інфекція. Найстрашніший носій її – напівосвічений ефрейтор, рішучий напівінтелігент. З гімназії чи семінарії він знає фразеологію культури і цивілізації. Але не знає тієї конденсованої духовної сили, що стоїть за словами, тому він залюбки підмінює слова, одважно жонглює ними і робить сліпучий феєрверк – тимчасову ілюзію правди. Не замислюючись над одвічними законами розвитку життя, він діє так, наче їх зовсім нема, а потім десяткам геніїв не впоратися з тим, що він накоїв (Євген Сверстюк).

б) Сократ говорив рівним, спокійним голосом. Він стояв, зіпершись однією ногою на колесо, схрестивши на грудях руки. Важкі, волохаті, вузлуваті, нестеменно руки раба, а не вільного громадянина. І сам був важкий, кремезний, немов обкопаний, але не підрубаний корч. Пронизливі, гострі очі, кошлаті брови, великий і круглий, як земляний горіх, ніс, широченний рот - справжня потвора, дикий варвар, а не благородний еллін. І звідки в цьому корчі така гостра думка, така невситимість пізнання?!

– Хіба, Сократе, душами вже володієш ти, а не боги? – лукаво запитав стратег.

– Боги. Просто я їхній чистильник.

– Сам напросився, чи вони помітили тебе? – вже вочевидь глузував Феоген (Юрій Мушкетик. Смерть Сократа).

4. Зафіксуйте в газетних матеріалах чи в усному мовленні своїх друзів приклади стильових дисонансів. Подайте зразки їх виправлення.

5. У наведеному тексті відшукайте індивідуально-авторські новотвори, умотивуйте їхню роль.

– Гей, чоловіче, як тебе звати? – гукнув я туди, де стоїть чорна діжа і хитається чорна тінь. Мовчок. Ані звуку. Тихо й темно, як у вусі.

– Бум! – раптом озвалася крапля.

– Ага! – зрадів я. – Тепер я знаю: тебе звати Бумс. Бумс, Бумсик, Бумсюк... А де твоя Бумсиха, де мале Бумсеня? Де дід Бумсило і баба Бумсючка. Ну скажи.

Мовчить. І дух затаїв (Віктор Близнець. Звук павутинки).

6. З'ясуйте роль повтору та номінативних односкладних речень у такому фрагменті тексту.

І знов скрипки, фатоти й флейти перервали Серафікуса. В теплому м'якому повітрі звуки флейти прозвучали особливо ніжно й непомітно розтанули за яром над блакитною річкою.

За яром, за кручею, за клубками осінніх темно-червоних квітів голубіла річка, голубіло небо. Голубіла, голубіла глибока блакитна далечінь. Осінь. Музика. Сонце! Тиша! (В. Демонтович, Доктор Серафікус).

7. Випишіть із підручника педагогіки, з монографії, наукового часопису чи з науково-популярної літератури уривок тексту (1,5 – 2 сторінки), зробіть його аналіз, використовуючи поданий нижче план.

План аналізу тексту

1. Точна вказівка на аналізований текст.
2. Жанр і тема праці.
3. На кого розрахована праця.
4. Ознаки стилю.
5. Композиція тексту.
5. Способи вираження наявної інформації в тексті.
6. Мовні засоби (описати терміни, схеми таблиці, графіки, їх різновиди і роль у праці; наукова фразеологія, цитати, посилання, синтаксичні конструкції (різновиди речень, навести приклади, їх роль); частини мови, які слова і словосполучення використані для поєднання частин у тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемов С. Наука про мовлення. *Мовознавство*. 1977. № 4. С. 3–8.
2. Баранник Д. Х. Усний монолог: загальні особливості мовної культури. Дніпропетровськ: ВДУ, 1969. 144 с.
3. Баранник Д. Х. Текст. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um113.htm>
4. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
5. Бацевич Ф. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 304 с.
6. Білецький А. О. Про мову й мовознавство. Київ: АртЕк, 1997. 87 с.
7. Борґ Джеймс. Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування. Харків: Вид-во «Ранок»: Фабула, 2019. 304 с.
8. Волков О. М. Прагмалінгвістичні засоби реалізації мовленнєвих тактик. *Філологічні трактати*. 2010. Т. 2. № 3. С. 17–22. URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/jurnsumdueduua--...pdf>.
9. Гайдегер М. Дорогою до мови. Львів: Літопис, 2007. 232 с.
10. Галаєвська Л. В. Проблема вивчення мовленнєвих жанрів на уроках української мови у старшій школі. URL: https://lib.iitta.gov.ua/715908/1/Gala_statta%20.pdf.
11. Гнатюк Л. Ввічливість і мовленнєвий етикет в умовах інтерперсональної комунікації. Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти. *Лінгвістика*. Випуск ІХ. С. 213–220. URL: <http://moodle.znu.edu.ua>
12. Голубовська І. Мова віртуального спілкування: прогрес або занепад? *Україністика: минуле, теперішнє, майбутнє: Мова*. Брно, 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/304242730_Ukrainistika_minule_sucasne_majbutne_III. С. 159–169.
13. Довбенко С. Використання засобів невербальної комунікації у суб'єкт-суб'єктній взаємодії вчителя й учнів. *Гірська школа українських Карпат*. 2016. № 15. С. 38–40.
14. Дороніна Т. Метафорична репрезентація соціально-культурологічної категорії «гендер» у сучасному літературознавстві. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. Вип. 44, Ч. 2. С. 23–29.
15. Завгородня Л.В. Текстознавство: навчально-методичні рекомендації до курсу. Черкаси: Брама-Україна, 2009. 84 с. URL : http://eprints.cdu.edu.ua/237/1/Завгородня_Л._В._Текстознавство.
16. Захарчук Н. В. Порівняльний аналіз понять «спілкування» та «комунікація». *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*. 2009. № 2. С. 9–11. URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/2132-6188-1-PB.pdf>.

17. Історичні етапи інформаційних революцій. *Енциклопедія сучасної України*: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12800.
18. Кардаш Л. В. Специфіка монологічного мовлення: психологічний та лінгвістичний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 57. С. 54–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_57_13.
19. Киселюк Н. П. Екологічні та емоційні аспекти етичних норм комунікації в англomовному дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 32–34. URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/2228-%23%23default.genres.article%23%23-3995-1-10-20190517.pdf>.
20. Козлова О. С. Альтернативні принципи спілкування. *Науковий вісник*. 2012. № 6. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5620/1/O_Kozlova_NVVNULU_6_GI.
21. Корніяка О. М. Особливості розвитку комунікативної компетентності фахівців на різних етапах їх професійного становлення. *Психолінгвістика: Зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2011. Вип. 8. С. 33–45. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32305852.pdf>.
22. Корольова А. В. Типологія комунікативних стратегій мовленнєвої поведінки в ситуаціях конфлікту. *Studia-linguistica*. 2010. Вип. 10. 48–53. URL: <http://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/10/2008-1-48-53-Корольова-А.В..pdf>.
23. Косенко Ю. В. Основи теорії мовленнєвої комунікації: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2013. 292 с.
24. Космеда Т. Українська гендерна лінгвістика: становлення і перспектива. *Україністика: минуле, теперішнє, майбутнє. Мова. Література. Культура*. Брно, 2015. С. 255–263.
25. Культура спілкування у журналістській практиці: навчальний посібник / укладачі: Н. Бабич, О. Жук. Чернівці: Букрек. 2012. 160 с.
26. Кульчицький В. Й. Проблема рідномовної компетенції в структурі духовно-практичної діяльності особистості. *Вісник Житомирського державного університету*. 2011. Вип. 59. С. 68–71.

27. Курило О. Й., Розман І. І. Вербальні та невербальні аспекти культури спілкування. *«Молодий вчений»*. 2017. № 4.3 (44.3). С. 114–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4.
28. Лавриненко І. В. Організація навчальних дій, що спрямовані на формування комунікативних умінь. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / голов. ред. В. В. Олійник*. Київ: Геопринт, 2009. Ч. 1. С. 119–125. URL: [file:///C:/Users/HP/Downloads/Vpo_2009_11\(1\)_1.pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/Vpo_2009_11(1)_1.pdf).
29. Максименко С. Д., Заброцький М. М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). Київ: Главник, 2005. 112 с.
30. Мамчур Л. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в умовах ВНЗ. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 2. С. 99–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2010_2_17.
31. Мартіна О. Діалогічне мовлення як засіб формування комунікативної компетентності учнів початкових класів. *Збірник наукових праць*. Вип. 27 (2). 2019. С. 375–380. URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/188310-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-418772-1-10-20191219.pdf>.
32. Матусевич Л. М. Статус категорії «мовленнєвий жанр» у сучасній лінгвістиці. *«Young Scientist»*. 2017. № 43 (44.3). С. 155–158. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.3/38.pdf>
33. Новак В. Р. Важливість дотику як невербального компонента в акті комунікації. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации*. 2011. № 4. Т. 24 (63). Ч. 2. С. 322–327.
34. Новак І. Мистецтво говорити / пер. з чеської. Київ: Політвидав України, 1986. 223 с.
35. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Факс. вид. Київ: АТ «Обереги», 1994. 72 с.
36. Павлова О. О., Єрьоменко І. В. Соціокультурні особливості комунікативної особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73. Т. 2. С. 137–142.
37. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Київ: Знання, 2006. 291 с.
38. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.

39. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2007. 240 с.
40. Сербенська О. Феномен звукового мовлення. URL: <http://prima.franko.lviv.ua/lknp/mova/jurb/serbenska.htm>.
41. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 844 с.
42. Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 48–61. URL: https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=515
43. Селігей П. Мовна свідомість – шанобливе ставлення до мови. *Дивослово*. 2012. №7. С. 40–44.
44. Сліпецька В. Д. Негатив у комунікації, чи маніпулятивні стратегії і тактики конфліктного спілкування: дослідницькі постулати і перспективи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 3. С. 287–290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2013_3_58.
45. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
46. Стахів М. Український комунікативний етикет: навч.-метод. посіб. Київ: Знання, 2008. 245 с.
47. Титаренко М. Комунікація від нуля. Есеї для Мані. Львів, 2019. 227 с.
48. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки. Київ: Радянська школа, 1983. 488 с.
49. Федурко М. Рецептивне і комунікативне вивчення рідної мови: Навчально-методичний посібник. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. 54 с.
50. Федурко М. Екологія мови в контексті моралі. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2015–2016. Вип. 44–45. С. 245–250. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/Visniki/filologija/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202015-2016.pdf>
51. Феллер М.Д. Текст як модель комунікативного акту. *Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту* / Різун В.В., Мамалига А.І., Феллер М.Д. Київ: РВЦ «Київський університет», 1998. С. 223–334.
52. Феллер М. Що таке вправне (ефективне) спілкування. Навіщо і якчити спілкуватися. *Українська мова та література*. 1999. Число 39 (151). С. 9–11.

- 53.Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий вісник Херсонського університету. Психологічні науки*. 2014. Вип. 1. Т. 1 С. 103–107.
- 54.Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування: навч. посіб. 6-е вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2007. 230 с.
- 55.Шабат-Савка С. Толерантне спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій. *Мандрівець*. 2010. № 6. С. 59–63. URL: https://www.libr.dp.ua/text/mandr_2010_6_4.pdf.
- 56.Шитик Л., Акімова А. Способи передавання внутрішнього мовлення персонажів: психолінгвістичний аспект. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика*. 2020. 27 (2). 361–384.
- 57.Шульга М. О. Формула злагоди – діалог культур. *Віче*. 1997. №1. С. 32–37.
- 58.Шутова М. О. Мовленнєвий етикет як система координат у міжособистісній і міжкультурній комунікації. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. 2013. Т. 16. № 1. С. 134–140.
- 59.Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVI. Лингвистическая прагматика*. Москва, 1985. 504 с. URL: <http://kant.narod.ru/grice.htm>.
- 60.Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс. 1984. 397 с.
- 61.Леонтьев А. А. Педагогическое общение: брошюра. Москва-Нальчик: Эль-Фа, 1996. 92 с.
- 62.Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва: Прогресс. 1993. 655 с.
- 63.Усачева Н. Теория и методология современных гендерных исследований. URL: <http://giacgender.narod.ru/n3m1.htm>

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ЇХНІ ВИЗНАЧЕННЯ

Адресант (мовець) – той із учасників міжособистісного спілкування, який генерує ідеї, збирає інформацію та надсилає її адресатові з метою певного впливу на нього.

Адресат (реципієнт) – той із учасників міжособистісного спілкування, на якого спрямоване повідомлення адресанта і який трактує його відповідно до власного комунікативного досвіду та умов чинної ситуації.

Акт комунікативний – мінімальна одиниця мовленнєвої взаємодії особистостей, визначена інтенціями та стратегією досягнення мети спілкування.

Акт мовленнєвий – мовленнєва дія мовця, здійснювана відповідно до прийнятих у певному суспільстві правил і норм і спрямована на донесення адресатові повідомлень, відповідних намірові й меті адресанта.

Акт іллокутивний – це компонент мовленнєвого акту, що відображає комунікативну інтенцію адресанта (автора, мовця).

Акт локутивний – це компонент мовленнєвого акту, що забезпечує творення й формулювання адресантом висловлень, які він надсилає адресатові відповідно до своїх намірів і мети.

Акт перлокутивний – це компонент мовленнєвого акту, що відображає результат, ефект, наслідки впливу висловлення на його адресата.

Атмосфера спілкування – комплексна категорія, пов'язана з мікрокліматом комунікативної взаємодії, зокрема із взаєминами між її учасниками.

Висловлення – одиниця спілкування, смислова цілісність якої досягається органічною взаємодією семантичної й ситуаційної інформації; може складатися з однієї чи кількох фраз.

Виховання мовне – це виховання любові й поваги до рідної мови як загальнонаціонального скарбу, прагнення її пропагувати й розвивати, а також толерантно ставитися до мов інших народів і націй; це, за В. Кульчицьким, «шліфування, розвиток думки, почуттів, виховання естетичної сприйнятливості до цінностей світової культури й осмислення серед них місця культури свого народу» [26, 69].

Власне комунікація – процес створення й передачі повідомлення.

Вміння (уміння) комунікативні – це вміння особистості, які уможливають її активну й ефективну взаємодію з іншими в різних ситуаціях спілкування.

Вміння (уміння) комунікативні продуктивні – це сукупність умінь особистості, які забезпечують створення відповідних комунікативному намірові, меті й ситуації висловлень.

Вміння (уміння) комунікативні рецептивні – це сукупність умінь особистості, які забезпечують належне сприйняття й інтерпретацію чужих висловлень, декодування комунікативних інтенцій і мети адресанта мовлення.

Гендер – суспільні ознаки, приписувані тим чи тим соціумом представникам чоловічої і жіночої статі.

Гендерні стереотипи – сформовані у суспільстві уявлення про соціальні ролі й поведінку чоловіків і жінок, які мають за підґрунтя насамперед біологічні ознаки.

Дискурс (фр. discours – мовлення) – «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями й тактиками спілкувальників» [4, 322].

Діалог – процес і продукт мовленнєвої діяльності щонайменше 2 спілкувальників, що відображає комунікативну подію усного контактного здебільшого безпосереднього спілкування, у ході якого шляхом зміни комунікативних ролей прагнуть досягти певних комунікативних цілей. Розрізняють *мікродіалог*, або діалогічну єдність (складається з 2 реплік), та *макродіалог* (бесіда, суперечка, сварка, опитування в класі, захист кваліфікаційної роботи тощо).

Діалог культур – це «така форма і спосіб комунікації двох культур, коли кожна із сторін визнає іншу як рівну, виявляє до неї інтерес, визнає її відмінність, поважає її унікальність і водночас через пізнання і визнання характеристик іншої культури поглиблює уяву про себе, чіткіше усвідомлює себе, свої контури і якості, поглиблює самоідентичність» [57, 33].

Діяльність комунікативна – це сукупність дій індивіда з породження та сприйняття висловлень як результатів здійснюваних у свідомості процесів, що є водночас їх вираженням.

Досвід комунікативний – сукупність уявлень індивіда про успішні й неуспішні комунікативні тактики, що мають своїм результатом успішну чи неуспішну реалізацію комунікативних стратегій.

Етикет вербальний – складник спілкувального етикету (від франц. *etiquette* ‘ярлик, етикетка’); у вузькому значенні – система стійких формул, вироблених суспільством з метою налагодження мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування в обраній ними тональності відповідно до їхніх соціальних ролей і рольових позицій один щодо одного у різних ситуаціях спілкування, обмежених прагматичними координатами «я – ти – тут – зараз»; у широкому значенні – регуляторний механізм, що забезпечує вибір регістру спілкування, наприклад, вживання «ти» чи «ви»-форм, звертання на ім’я чи за допомогою якоїсь іншої номінації, скажімо, *пане, добродію, товариство, Іване Степановичу, вельмишановний пане ректоре, всечесний отче* тощо.

Етикет невербальний – складник спілкувального етикету; система, що функціонує в культурі та суспільстві і складається з невербальних знаків, відношень між ними і невербальних етикетних правил.

Етикет мовленнєвий – соціально задані й національно специфічні правила мовленнєвої поведінки в ситуаціях установа, підтримки й припинення контакту спілкувальників відповідно до їхніх статусно-рольових і особистісних взаємин та з урахуванням характеру (офіційне, неофіційне) спілкування.

Етикет спілкувальний – це сукупність правил поведінки, що регулюють процеси взаємодії особистостей із використанням вербальних і невербальних засобів.

Етикетна рамка спілкування – формули вербального етикету, а також знаки невербального етикету, що обрамлюють комунікативний акт.

Жанр мовленнєвий – динамічна модель побудови висловлень, вироблена активною мовною практикою, закріплена традицією та зумовлена метою й комунікативними настановами, що визначають його стильову своєрідність і вмотивовують вибір та взаємодію мовних і позамовних засобів.

Закони спілкування – це найзагальніші тенденції, які характеризують всі види спілкування.

Зв’язок зворотний – це вербальні й невербальні сигнали, якими адресат реагує на повідомлення адресанта, засвідчуючи зацікавленість / незацікавленість обговорюваною проблемою, ступінь її розуміння тощо.

Знання комунікативні – це сукупність відомостей про спілкування, які забезпечують особистості можливість успішно

взаємодіяти з іншими в усіх ситуаціях суспільного й приватного життя.

Імплікатури – значення, що виходять поза межі того, що сказано, тобто значення не ословлені, а виведені адресатом із контексту з опорою на його комунікативний досвід; прагматичні компоненти висловлень.

Імплікація – логічна зв'язка, співвідносна з граматичною конструкцією «якщо .., то ...», за допомогою якої з двох простих висловлень формують складне.

Індивід – окремий організм з властивою йому організацією, зокрема окрема людина як представник роду людського.

Інтенція (від лат. intentio 'бажання') **комунікативна** – намір індивіда (усвідомлений чи неусвідомлений), який регулює його комунікативну поведінку і характер висловлень.

Канал комунікації – це реальна чи уявна лінія зв'язку (контакту), якою повідомлення рухаються від адресанта (продуцента) до адресата (реципієнта). Комунікаційний канал надає адресантові й адресатові засоби для створення та сприйняття повідомлень, тобто знаки, мови, коди, матеріальні носії повідомлень, технічні пристрої.

Кодекс комунікативний – складна, багаторівнева, заснована на відповідних критеріях і вмотивована певними категоріями система принципів, правил, норм, що регулюють вербальну й невербальну поведінку учасників комунікативного акту, забезпечуючи його успішність.

Кодування подвійне – взаємодія в комунікативному процесі вербальних і невербальних засобів передачі інформації.

Компетентність – інтегративна якість особистості, яка допомагає їй вирішувати численні завдання, пов'язані з іншими людьми та з об'єктами економічного, політичного й культурного життя суспільства.

Компетентність комунікативна – сукупність знань особистості про спілкування, а також властиві їй уміння й навички та вироблена система цінностей щодо сприйняття чужих і побудови власних висловлень у згоді з цілями, сферами та ситуаціями спілкування.

Компетентність ключова – це та із структурованих якостей особистості, що уможливорює її активну участь у всіх сферах суспільного життя і формування якої забезпечують всі компоненти змісту освіти.

Комунікація (від лат. *communico* ‘спілкуюсь із кимось’) – процес людської взаємодії, у ході якого можливе створення, передавання й прийняття різноманітної інформації.

Комунікація міжкультурна (крос-культурна) – особливий різновид комунікативної взаємодії, до якої залучені представники різних культур.

Комунікація успішна – це адекватна комунікація, у ході якої досягається більш-менш повне, але обов’язково достатнє, з погляду комунікаторів, взаєморозуміння.

Культура комунікативна педагога – сукупність спеціальних комунікативних знань, навиків і вмінь, за допомогою яких педагог запобігає виникненню психологічних труднощів і прогнозує результативність міжособистісної й ділової професійної взаємодії.

Максими спілкування – підпорядковані принципам неконфліктного спілкування правила, якими мають керуватися індивіди під час організації комунікативної взаємодії.

Манера (ідіостиль) спілкування – неповторний, тобто властивий лише тій чи тій людині спосіб комунікативної взаємодії з іншими людьми

Маскулінність – сукупність традиційно чоловічих ознак.

Мета комунікативна – стратегічний результат, на який спрямований комунікативний акт.

Мета мовної освіти – становлення й розвиток активної мовної особистості, тобто індивіда, який успішно послуговується мовою в різних ситуаціях спілкування.

Макропрагматика – розділ прагматики як науки (лінгвістичної прагматики), що досліджує прагматичний супровід категорій міжособистісного спілкування (адресант, адресат, стратегія, принципи і максими спілкування тощо).

Мікропрагматика – розділ прагматики як науки, що вивчає прагматичні значення лексичних і граматичних одиниць у текстах і висловленнях.

Мова – знакова система довільної природи, покликана забезпечувати процеси людського спілкування та трансляцію повідомлень у відстані й часі.

Мовлення – це процес спілкування з використанням засобів мови (слів, синтаксичних конструкцій), часто за підтримки невербальних засобів: жестів, міміки, інтонації тощо.

Мовлення внутрішнє – беззвучна, скорочена форма мовлення, діалог із самим собою, засіб мислення.

Мовлення діалогічне (діалог, від грец. *διάλογος* ‘ромова, бесіда’) – розмова двох або більше осіб; форма мовлення, побудована на безпосередньому обміні висловленнями між двома чи кількома особами.

Мовлення жіноче – сукупність ознак мовлення, виокремлених на основі аналізу текстів (дискурсів), створених жінками.

Мовлення монологічне (монолог, від грец. *μονος* ‘єдиний’) – усне або писемне здебільшого попередньо обдумане висловлення однієї людини, створене з метою а) повідомлення певної інформації; б) впливу на слухачів чи читачів; в) спонукання їх до дії.

Мовлення писемне – писемний або друкований спосіб передачі інформації.

Мовлення чоловіче – сукупність ознак мовлення, виокремлених на основі аналізу текстів (дискурсів), створених чоловіками.

Мовлення усне – звуковий спосіб передачі інформації.

Модель комунікації – узагальнене вербальне або графічне зображення процесів комунікації, що виражає взаємозв’язок між адресантом, повідомленням, каналами комунікації, засобами комунікації, ситуацією й адресатом.

Модель мовної освіти особистісно-орієнтована – це заснований на діалогічній взаємодії вчителя й учня процес навчання мови, у межах якого учень постає як активний суб’єкт власного мовно-комунікативного розвитку.

Мовлення полілогічне (полілог, від грец. *πολύς* ‘численний’) – різновид діалогу; форма мовлення, що ґрунтується на репліках трьох і більше осіб.

Невдача комунікативна – це збій у спілкуванні, спричинений повним або частковим нерозумінням повідомлення адресатом; недосягнення з тих чи тих причин комунікативної мети.

Нетикет – правила спілкування у віртуальному просторі.

Освіта мовна – це процес і система навчання мови – державної, рідної, іноземної.

Особистість комунікативна – індивід із притаманним йому комплексом якостей і характеристик, детермінованих його комунікативними потребами, когнітивним діапазоном і комунікативною компетентністю та виявлених у процесах комунікації.

Особистість мовна – це носій певної мови, схарактеризований на основі створених ним текстів та з погляду використання ним тих

чи тих засобів мови задля реалізації своїх цілей і розкриття власних світоглядних настанов.

Поведінка комунікативна – це відповідність комунікативних дій (учинків) членів певного соціуму ustalеним нормам і сформованим поколіннями традиціям спілкування.

Повідомлення – це передана ким-небудь кому-небудь інформація.

Погладжування соціальне – така взаємодія індивіда зі своїм співрозмовником, у ході якої він спрямовує свої зусилля на забезпечення його (співрозмовника) емоційного комфорту.

Породження мовлення – сукупність процесів переходу від мовного наміру особистості до усного або писемного висловлення, доступного для сприйняття.

Правила спілкування – вимоги, які коригують комунікативну поведінку одного з учасників спілкування – адресанта чи адресата.

Прагматика – це 1) ставлення до знаків, зокрема мовних, того, хто їх використовує; 2) сфера досліджень у семіотиці й мовознавстві, предмет якої – функціонування мовних знаків у мовленні.

Пресупозиція – це фонові знання, тобто ті знання адресата, які уможливають правильну інтерпретацію висловлень адресанта.

Принципи спілкування – найзагальніші вимоги до всіх учасників комунікативного процесу, дотримання яких уможливорює його успішність.

Принцип кооперації має за основу готовність співрозмовників до ефективної взаємодії.

Принцип ввічливості ґрунтується на толерантному ставленні спілкувальників один до одного.

Процес комунікативний – обмін інформацією між двома чи більше людьми за допомогою різноманітних вербальних і невербальних засобів та шляхом залучення різних комунікативних каналів.

Псевдокомунікація – це невдала комунікація, з нереалізованими й / чи невідчитаними (недекодованими) інтенціями; процес, що нагадує комунікацію, але нею не є (спілкування з тваринами, рослинами, світом речей тощо).

Революція комунікаційна (комунікативна) – це зміна (через удосконалення та розвиток) засобів і способів передачі інформації в часі й просторі.

Регістр спілкування – різновид дискурсу (тексту), сформований під час комунікативної взаємодії соціалізованих особистостей під впливом ситуації спілкування.

Рема – компонент актуального членування речення, той складник структури висловлення, що є носієм нової інформації про інший його складник – тему.

Роль соціальна особистості – відповідний наявним правилам і нормам спосіб поведінки індивіда у ході комунікативної взаємодії відповідно до його статусу або позиції в суспільстві.

Роль комунікативна особистості – це образ, створюваний індивідом у спілкуванні, задля досягнення тієї чи тієї мети.

Роль психологічна особистості (комунікативна позиція) – її тлумачення ґрунтується на твердженні про те, що кожна особистість у своєму Я-феноменальному стані є носієм трьох ролей – Дорослого, Батька, Дитини – й щоразу актуалізує ту чи ту роль відповідно до ситуації спілкування.

Свідомість комунікативна – ментальні категорії, настанови свідомості, зосереджені в ній норми та правила, які уможливають комунікативну діяльність індивіда.

Свідомість мовна – «форма свідомості, яка обіймає погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності» [43, 40].

Ситуація спілкування – комплекс умов (місце, час, обставини спілкування, особистісні та соціальні характеристики спілкуювальників), у яких відбувається або може відбуватися спілкування, усвідомлюване з погляду адекватності / неадекватності його змісту та стилю.

Слухання – рецептивний вид мовленнєвої діяльності, заснований на прийманні й опрацюванні мовних повідомлень за допомогою слухового аналізатора.

Смисл – суб'єктивне, індивідуальне, залежне від конситуації і / чи загального змісту значення слова або ж висловлення.

Спілкування – особливий вид діяльності, багатоплановий процес налагодження та розвитку контактів між особистостями чи групами особистостей, який передбачає обмін інформацією, певну стратегію й тактику їхньої взаємодії, а також взаємне їх сприймання й розуміння.

Спілкування віртуальне – це комунікативна взаємодія за допомогою електронних засобів із віртуальним співрозмовником і у віртуальному просторі.

Сприйняття мовлення – система процесів інформаційного опрацювання висловлень, спрямованих на їх усвідомлення; сукупність процесів, вихідний пункт яких – виявлення акустичного мовного сигналу (або його графічного еквівалента), а кінцевий –

формування інтерпретативної структури за допомогою засобів тієї чи тієї мови.

Стратегія (від грец. *στρατηγία*) **комунікативна** – це частина комунікативної поведінки чи комунікативної взаємодії, у межах якої серію різноманітних вербальних і невербальних засобів спрямовують на досягнення певної комунікативної мети.

Тактика спілкування – система послідовних мовленнєвих дій, спрямованих на реалізацію комунікативних стратегій і досягнення комунікативної мети.

Текст (від лат. *textum* – зв'язок, поєднання, тканина) – «писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною і сюжетною заданістю» [3].

Тема – компонент актуального членування речення, той складник його структури, що є вихідним для висловлення.

Типи (форми) спілкування – це вибір способу організації спілкування відповідно до його функції і завдань.

Тональність спілкування – соціальна якість спілкування, критерієм визначення якої є дотримання / недотримання етичних норм у комунікативному процесі.

Учинок мовний (мовленнєвий) – це те чи те висловлення мовця, яке віддзеркалює його моральну позицію та яке створене з метою впливу на реципієнта (слухача, адресата) задля підтримання чи зміни його моральної позиції.

Фемінність – сукупність традиційно жіночих якостей.

Фільтри комунікації – перешкоди (семантичні, невербальні, поганий зворотний зв'язок тощо) на шляху досягнення ефективності комунікаційного обміну.

Функції мовлення – це стала співвіднесеність мовлення та продукованих у його ході висловлень із ситуацією спілкування.

Шум інформаційний – наявність у спілкуванні елементів (фізичного, лінгвістичного чи соціального плану), які ускладнюють розуміння, спотворюють зміст висловлення або цілком перешкоджають адекватному його сприйняттю.

ХРЕСТОМАТІЯ

Бацевич Ф.С. Комунікація та її категорії

Рух гуманітарної думки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. увиразнив ідею величезної ваги: комунікація людей – основа їх свідомості, пізнання, суспільного буття в цілому [Ситниченко, 1996, с. 7], і тому людина не може існувати поза комунікацією; сутність людини значною мірою виявляється в спілкуванні з подібними собі. «... Я існую в комунікації з іншими людьми... комунікація – це життя людини серед інших людей» [Ясперс, 1996, с. 132] – одна з найважливіших тез сучасної філософії й, зрештою, наукової парадигми в цілому. Як зазначають відомі психологи: «якби людина не намагалася, вона не може не комунікувати» [Вацлавик, Бивин, Джексон, 2000, с. 43]. У цьому сенсі комунікацію можна вважати неунікною, безальтернативною, у неї нема протичлена «не-комунікації», а це своєю чергою означає, що «неможливість не вступати в спілкування перетворює всі ситуації, в котрі включені двоє чи більше людей, у міжособистісні, комунікативні» [Там само, с. 43]. І в цьому сенсі «особистість ... можна розуміти як продукт і результат її спілкування з іншими людьми, тобто як інтерсуб'єктивне утворення» [Ковалев, 2001, с. 33].

Мовний складник (мовний код) виступає для лінгвіста найважливішим предметом дослідження міжособистісного спілкування. Разом із тим необхідно визнати, що до цього часу чітко не визначені найважливіші категорії мови, котру розглядають як засіб комунікації. Одиниці та категорії мови, визначені в межах традиційного системно-структурного підходу, виявляються малоефективними, а іноді просто неадекватними у випадку функціонально-комунікативного аналізу, наприклад, живого діалогу чи спілкування представників різних релігійних конфесій тощо. Зокрема, традиційний підхід до мови визнає найважливішою одиницею комунікації речення з його суб'єктно-предикатною (підметово-присудковою) організацією, яка є статичною і фактично не відбиває ані інтенціональності мовця-автора цього речення, ані комунікативної ситуації цілому, яка, безумовно, впливає на створення мовцем саме цього речення. Не отримують відображення у межах традиційно відомих концепцій ... соціальні й культурні виміри мови. Так, на думку дослідників, «з одного боку, конструюючи мову як абстрактну систему, що належить колективному підсвідомому всій сукупності носіїв, цей підхід абстрагується від диференціації, обумовленої належністю носіїв до різних соціальних груп, їх кількісною ідентичністю, яка реалізується, зокрема, у зміні мовної поведінки залежно від соціальної ролі, їх належності до різних культурних традицій тощо. З іншого боку, схожій редуції підлягає інтерактивна, діалогічна природа мовленнєвої діяльності, її прагматичний аспект, а

разом із цим усі феномени, котрі з цим пов'язані і котрі передбачають у своїй дефініції розмежування мовця і слухача.

<...> Вважаємо, що час говорити про існування третього модусу вияву мови – **Комунікації**. Зрозуміло, що комунікативна, прагматично зорієнтована лінгвістика повинна виробляти свої категорії, які б задовільно «працювали» у межах цього модусу. Таким категоріями вчені щоразу частіше називають **дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт**.

Література

Вацлавик П., Бивин Дж., Джексон Д. Аксиомы теории коммуникации. *Межличностное общение. Хрестоматия*. СПб., 2004.

Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия. *Межличностное общение. Хрестоматия*. СПб. 2001.

Ситниченко Л. *Першоджерела комунікативної філософії*. К., 1996.

Ясперс К. Комунікація. *Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії*. К., 1996.

(Узято з: Бацевич Флорій. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. Львів: ПАІС, 2005. 264 с.)

Берк Е. Процес спілкування

Процес спілкування між людьми пропонуємо коротко розглянути під таким поглядом.

Відомо, що немовлята, тривалий час позбавлені фізичного контакту з дорослими, деградують і врешті-решт гинуть. Значить, без емоційних зв'язків людині не вижити. Ці спостереження підтверджують думку про ймовірність сенсорного голоду і про важливість у житті дитини стимулів, які забезпечують їй фізичний контакт. Цього висновку легко дійти й на ґрунті власних спостережень.

Це виявляємо й у дорослих людей в умовах сенсорної депривації¹⁵. Експериментально засвідчено, що соціальна депривація може викликати в людини короткочасний психоз чи спричинити тривалі психічні розлади. Зауважено, що соціальна й сенсорна депривації суттєво впливають на людей, засуджених на тривале тюремне ув'язнення, жахаючи навіть тих, що мають низький поріг чутливості до фізичних покарань.

Цілком вірогідно, що емоційна й сенсорна депривації часто призводять у біологічному плані до органічних видозмін або ж створюють умови для їх виникнення. Недостатня стимуляція

¹⁵ Депривація (англ. deprivation) – це такий психічний стан індивіда, коли він позбавлений можливості належно задовольняти деякі зі своїх основних психічних потреб упродовж тривалого часу. Депривація соціальна – відхилення індивідуальних стандартів від соціальних норм, чинних у певному суспільстві.

активувальної ретикулярної¹⁶ тканини мозку може мати наслідком дегенеративні зміни в нервових клітинах. Звісна річ, це явище може бути наслідком недоїдання. Однак недоїдання може бути викликане апатією, як це буває, скажімо, у немовлят у результаті крайнього виснаження чи тривалої хвороби.

Можна припустити, що існує біологічний ланцюжок від емоційної й сенсорної депривації через апатію до дегенеративних змін і смерті. У цьому сенсі відчуття сенсорного голоду можна вважати так само важливим для життєдіяльності людського організму, як і відчуття фізичного голоду.

У сенсорного голоду багато спільного з відчуттям справжнього голоду, до того ж не лише з біологічного, а й психологічного й соціального поглядів. Такі терміни, як «недоїдання», «ситість», «гурман», «людина з дивним ставленням до їжі», «аскет», можна легко перенести зі сфери їжі у сферу відчуттів. Переїдання – це до певної міри те саме, що й надмірна стимуляція. Перевага в тій чи тій сфері зазвичай залежить від індивідуальних нахилів і смаків. Цілком імовірно, що індивідуальні особливості людини визначені конституційними особливостями організму.

Для психолога й психотерапевта, які досліджують проблеми сенсорного голоду, важливо, що відбувається, коли в процесі нормального росту дитина постійно віддаляється від матері. Після того, як зв'язок з матір'ю послабено, індивід упродовж усього подальшого життя опиняється перед вибором, що визначатиме його подальшу долю. З одного боку, він повсякчас стикатиметься з соціальними, фізіологічними й біологічними чинниками, що стоять на заваді тривалої фізичної близькості того типу, яку він відчував у дитинстві. З другого боку, людина постійно прагне такої близькості. Тож найчастіше їй доводиться йти на компроміс. Вона звикає задовольнятися ледь відчутними, часом символічними формами близькості, тож навіть простий натяк на неї може задовольнити її, попри те що вихідне прагнення зберігає первісну гостроту.

Компроміс цей можна називати по-різному, але з одним результатом: це часткове перетворення сенсорного голоду немовляти у те, що можна назвати потребою у визнанні. З ускладненням шляху досягнення цього компромісу люди починають суттєво відрізнятися одне з одним своїм прагненням отримати це визнання. Ці відмінності урізноманітнюють соціальну взаємодію і якоюсь мірою визначають долю кожного її учасника. Кіноактору, наприклад, потрібні постійні захоплення і похвала (назвемо їх «погладжуванням») навіть від незнайомих йому прихильників. Науковець, навпаки, може перебувати в

¹⁶ Ретикулярна тканина (формація) мозку – це скупчення особливих нейронів, яке проходить через увесь стовбур головного мозку й виконує функцію сприйняття інформації.

прекрасному моральному й фізичному стані, отримуючи від свого колеги лиш одне «поглажування» на рік.

«Погладжування» – це узагальнений термін, використовуваний для номінації інтимного фізичного контакту. Практично він може набувати найрізноманітніших форм. Часом дитину справді погладжують, обнімають чи ласкаво пощипують. Усі ці способи спілкування мають свої окреслення в розмовному мовленні. Тож за інтонацією та використовуваними словами можна передбачити, як людина спілкуватиметься з дитиною. Ми називатимемо погладжуванням усякий акт, що передбачає присутність іншої людини. Обмін «погладжуваннями» становить інтеракцію, яку відповідно вважаємо одиницею спілкування.

Усяке спілкування корисне й вигідне для людей. Цей факт підтверджений експериментом на щурах. Він засвідчив, що фізичний контакт благотворно впливає не тільки на фізичний і соціальний розвиток, але також на біохімію мозку та опірність при лейкемії. Суттєво, що ласкаве ставлення й больовий електрошок – однаково ефективні засоби підтримання здоров'я щурів.

Узято з: Берн Э. Люди, которые играют в игры; Игры, в которые играют люди. Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. / Общая ред. М.С. Мацковского. Санкт-Петербург: Лениздат, 1992. 400 с. С. 8–10.

Берн Е. Структурний аналіз

Головним завданням транзакційного аналізу (тобто аналізу спілкування – прим. наша, М. Ф та В. К.) є вивчення станів Я [Ego], що являють собою цілісні системи ідей і почуттів, які виявляють себе у відповідних моделях поведінки. Нагадаємо, у кожній людині можна виявити три типи станів Я. Перший має за основу батьківські взірці поведінки, тож називатимемо цей різновид станів «Батько». У цьому стані людина відчуває, думає, діє, говорить і реагує так само, як це робили його батьки, коли вона була дитиною. Цей стан Я може активізуватися при вихованні власних дітей. Навіть тоді, коли цей стан не виглядає активним, воно часто-густо впливає на поведінку людини як Батьківського впливу, виконуючи функцію совісті. Другий тип станів Я полягає в тому, що людина сама оцінює все довкрузь об'єктивно, розраховуючи можливості й імовірності на основі колишнього досвіду. Цей стан Я назвемо «Дорослий».

Кожна людина містить у собі риси маленької дівчинки чи маленького хлопчика. Вона часом відчуває, мислить, діє, говорить і реагує точно так само, як це робила в дитинстві. Цей стан Я має назву «Дитина». Його не слід вважати незрілим чи дитинячим, цей стан лиш нагадує дитину певного віку, здебільшого двох-п'яти років. Вік у цьому стані – важливий чинник. Необхідно, щоб людина розуміла себе в цьому

стані, і не тільки тому, що він «супроводжує» її впродовж усього життя, але ще й тому, що це один із значущих аспектів її особистості.

Ретельний пошук виявить у більшості випадків два Батьківських компоненти: від батька і від матері. Аналіз також виявить всередині дитячого стану Я компоненти Батька, Дитини і Дорослого, очевидні вже в пору фіксації Дитини, що засвідчують спостереження за дітьми.

(Узято з: Берн Э. Люди, которые играют в игры; Игры, в которые играют люди. Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. / Общая ред. М.С. Мацковского. Санкт-Петербург: Лениздат, 1992. 400 с. С. 163–165)

Богдан С. К. Мовний¹⁷ етикет і його структура

Наше життя неможливе без мовного етикету. Ця істина відома кожному з дитинства. Людина послуговується ним щодня, до того ж не один раз. Ми кілька разів упродовж дня можемо звертатись один до одного, вітатись, прощатись, комусь дякувати, давати пораду, прохати щось у когось, перед кимось доводиться вибачатися, когось комусь рекомендувати. А ще – ми співчуваємо, робимо компліменти, відмовляємо, запрошуємо і приймаємо гостей, самі гостюємо, присягаємося у вірності, освічуємося у коханні... (Без цього важко уявити будь-яку ситуацію в побуті, на роботі, в товаристві). І при цьому неминуче послуговуємося усталеними виразами (чи окремими словами), які для носіїв мови не потребують зусиль свідомості (ми діємо шаблонно, автоматично, керуючись стійкою мовною звичкою, виплеканою змалку батьками, вчителями). Це і є наш мовний етикет в дії, що визначається мовознавцями як система «стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування у виразній тональності відповідно до їхніх соціальних ролей і рольових позицій відносно один одного в офіційних і неофіційних обставинах» [Формановская, 1990, 413]. Інакше кажучи, мовний етикет відображає правила мовної поведінки, властиві мовцям на певному історичному зрізі.

Слово «етикет», як відомо, примандрувало в нашу мову з французької через посередництво російської і польської – *етикет* фр. *etiquette* – ярлик, етикетка, «спочатку шрифтик (шпеник для прикріплення папірця, далі папірець) з написом на судовій справі», звідки у XVIII ст. «церемоніал, етикет (згідно з картками, папірцям, розташованими в порядку придворних рангів)» [ЕСУМ II, 173]. У сучасній українській мові його первинне значення розширене – «зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності при дворах монархів, титулованих осіб (придворний етикет), а також у

¹⁷ Зауважмо: термін «мовний» автор уживає в значенні сучасного терміна «мовленнєвий».

дипломатичних колах» [Словник іншомовних слів, 320] і означає «установлені норми поведінки і правила ввічливості в будь-якому товаристві» (СУМ, II, 490). Самі ж правила мовної поведінки, узвичаєні в системі сталих виразів, разом з іншими етикетними приписами, з давніх-давен «як добре знаряддя культивували душу, як міцна підпора, випрямлювали її, як промені з неба – витягували ввись» (Маковій, 1993, 22).

Правила мовного етикету, що витворювались у сотах століть українським народом, становлять особливу групу стереотипних стійких формул спілкування, що реалізуються в основному в одиницях лексичного («Добрідень!», «Вибачте», «Дякую», «Прощайте!», «Добраніч!» тощо), фразеологічного («Ні пуху, ні пера») і частково морфологічного рівнів (вживання займенникових і дієслівних форм пошанної множини, напр.: *Ви чарівні, бабуся стомилася, тато казали* і т. ін. [Білоус, 1989, 99]).

Своєрідною є природа мовленнєвої ситуації, в якій вживаються формули мовного етикету. Відомо ж бо, що спілкування можливе за наявності: мовця, адресата, до якого звернена мова; мети і теми мовленнєвої діяльності (мовлення обов'язково відбувається в просторі і часі). Схематично код мовленнєвої ситуації можна зобразити так: «*хто – кому – чому – про що – де – коли*». Будь-яка мовленнєва ситуація складається принаймні з цих елементів. Поняття «етикет» вужче, ніж «спілкування»: етикетною вважається тільки та ситуація, для якої суттєвими є відмінності між мовцями (їхній вік, соціальний статус, стать тощо).

Для реалізації формул мовного етикету потрібні дещо інші «координати». Зауважимо, що в цьому випадку мовленнєва ситуація відбувається за безпосередньої участі мовця – «я» і адресата-співрозмовника – «ти» (чи співрозмовників, їх може бути кілька: етикетна ситуація завжди діалогічна, бо передбачає спілкування, навіть якщо її учасники (мовці) розділені часом чи простором) До того ж діалог відбувається здебільшого «тут» і «тепер» (якщо йдеться про усне спілкування).

Сукупність усіх можливих етикетних формул утворює систему мовного етикету кожної нації. Ось чому *структуру* мовного етикету визначають такі основні елементи комунікативних ситуацій, які властиві всім мовцям: *звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала* тощо. З-поміж них вирізняють ті, що «вживаються при зав'язуванні контакту між мовцями – *формули звертань і вітань*; при підтримці контакту – *формули прощання, побажання* тощо. Це – власне етикетні мовні формули» [Плющ, 1991, 92). Окрім власне етикетних формул, мовний етикет влючає ще й «соціально-мовні символи

етикетного рівня (наприклад, етикетні фомули заперечення/незгоди і ствердження/згоди, формули запитань, що використовуються в певних соціально-культурних групах») [Там само]. А отже, мовний етикет обслуговує весь комунікативний акт (від початку до закінчення).

Названі елементи мовного етикету «покликані репрезентувати насамперед увічливість співбесідників. Чому саме увічливість? Звернімось до походження цього слова, його первісного значення. Пов'язується воно з формою «у вічі»; тобто увічливий – «той, хто дивиться у вічі...». Первинною функцією багатьох етикетних знаків виступала демонстрація миролюбності, відсутності ворожості, агресивності. Це повинен був засвідчити насамперед погляд людини, адже недаремно в народі кажуть, що очі – джерело душі. Отже, спілкуючись (вітаючись, прохаючи про що-небудь, дякуючи, запрошуючи тощо) співбесідники дивились в очі один одному» [Білоус, 1994, 21].

Інакше кажучи, бути увічливим – значить дотримуватись правил пристойності, виявляти уважність, люб'язність, чемність [СУМ, I, 304].

Міру вияву увічливості в українській мові передає ціла низка слів на означення цього поняття: *гречний, чемний, шанобливий, обхідливий, приязний, люб'язний, поштивий, шляхетний* тощо.

Отже, дотримуючись правил мовного етикету, ми «передусім засвідчуємо свою вихованість, шану й уважність до співрозмовника, привітність, приязнь, прихильність, доброзичливість, делікатність, тобто риси, віддавна притаманні нашому народу» (Білоус, 1994, 22).

Зрозуміло, що частотність використання згаданих етикетних формул неоднакова. Різним є і набір мовних виразів, якими послуговуються в тій чи тій етикетній ситуації. Кожна етикетна ситуація має кілька синонімічних одиниць, які можуть бути засобом передачі того самого смислу.

У нашій свідомості закладені своєрідні «заготовки» (що вживаються нами щоденно в будь-якій ситуації), які називають стереотипними фразами, кліше або шаблонами: «Добрый день!», «Будьте ласкаві...», «Прошу», «Мені невимовно жаль...», «Шкода, але я не зможу...», «Вельмишановне товариство», «Дуже Вам вдячний (-а)». Це готові формули не тільки з погляду їхньої граматичної впорядкованості. Зауважимо: позиційна стійкість окремих лексем в етикетних формулах умовна (пор, напр.: *дорога матусю і матусю дорога; ласкаво просимо і просимо ласкаво; зичимо щастя і щастя зичимо*). Однак в окремих фразах такі позиційні зміни неможливі (йдеться про фразеологічні одиниці). Іноді вони просто небажані з огляду на руйнування літературної норми, як-от: *день добрий, вечір добрий* або втрату регіональних особливостей (напр., в Західній Україні на привітання «*Слава Ісусу Христу!*» (або «*Слава Йсу!*») обов'язково треба відповісти – «*Навіки слава Богу!*» або «*Слава навіки Богу!*»).

Важливо те, що мовний етикет, зберігаючи традиційну структуру етикетних виразів не є закритою системою, бо йому властива динаміка й гнучкість. Як відомо, частина формул мовного етикету поступово архаїзується. Напр., мало кому із сьогоденних школярів відомі вирази: «*З неділею будьте здорові!*», «*Добридосвіток!*», «*Добрий вечір у вашій хаті!*», «*Бог на поміч!*», «*Щоб легко почалося та вдало скінчилося!*», «*Уклінно прошу...*», «*Коли Ваша ласка...*», «*Дозвольте, шановне товариство, відрекомендуватися*». Інші донедавна належали до виразів-табу (йдеться, зокрема, про звертання «*добродію*», «*добродійко*», «*добродії*», «*пане*», «*пані*», «*панове*», а ще – «*тречна панно*», «*тречний паничу*» тощо).

Натомість можуть виникнути нові, здебільшого оказіональні вирази, що творяться за типовими для української мови моделями, напр.: «*З новим снігом Вас!*», «*З першою п'ятіркою тебе!*», «*любє сонцєняткє*», «*мій любисточку*» тощо. Прикметно, що частина етикетних виразів останніми роками, оновлюючись, знову виринає й активізується в словнику українців (напр.: «*З роси й води!*», «*Вельмишановні пани й панове!*», «*Бажаю Вам усіяких гараздів!*» тощо). Деякі вирази, втративши первинну семантику, вживаються в інших комунікативних ситуаціях. Напр., вираз «*Ні пуху, ні пера!*», що виник у давнину серед мисливців як побажання удачі на полюванні, слугує найчастіше запорукою успіхів на екзаменах сучасним школярам і студентам.

<...> Мовний етикет притаманний усім стильовим різновидам української мови. Водночас кожен стиль має і свої диференційні ознаки, що виявляються передусім у лексичному складі етикетних виразів та їх функціональному призначенні в різних текстах. Мовний етикет не обмежується тільки розмовно-побутовим стилем, хоча, без сумніву, в побуті ми послуговуємося ним частіше. Гадаю, для всіх очевидно, що мовний етикет, скажімо, приватної розмови чи наукової рецензії, ділового листа чи шкільного уроку, попри всі закономірні спільні риси, містить чимало відмінностей. І справа не тільки в усній/писемній формах спілкування. Особливості мовного етикету простежуються й у виборі певних виразів, і в їх поєднанні, що зумовлюється заздалегідь передбаченим «*ритуалом*» тієї чи тієї мовної ситуації, властивим для певної епохи і обов'язковим для всіх членів суспільства. А тому так важливо зі шкільних років якнайповніше ознайомитись із диференційними ознаками, які вирізняють мовний етикет кожного функціонального стилю.

Водночас поряд із функціональними стилями «*виділяються також стилі експресивні, або колоритно-експресивні різновиди, а саме: урочистий, офіційний, фамільярний, інтимно-ласкавий, гумористичний, сатиричний*» (Ганич, Олійник, 1985, 292). Експресивні стилі також впливають на вибір формул мовного етикету.

Скажімо, навіть до того самого адресата, залежно від стилю, звертаємось по-різному: *«Вельмишановна Маріяє Василівно!»* (урочисте спілкування), *«Вельмиповажна пані вчителько!»* (офіційне спілкування), *«Дорога пані Маріє!»* (товариське спілкування), *«Люба Марієнько!»* (інтимно-ласкаве спілкування). Крім того, цілком припустимі й гумористичні, жартівливі звертання, вживані тільки в родинному колі або для друзів.

Суттєво впливає на вибір етикетного виразу *тональність спілкування* (традиційно виділяють високу, нейтральну, звичайну, фамільярну і вульгарну тональності).

Висока тональність спілкування, скажімо, на урочистому зібранні, з-поміж формул вітання надасть перевагу виразові *«Дозвольте Вас привітати!»*. Нейтральна, характерна для сфери офіційних установ змінить його, напр., на традиційне *«Добрий день!»*. Звичайна, що вирізняє спілкування в магазині, транспорті, на вулиці, може запропонувати той же вираз (або *«Доброго ранку!»*, *«Добрий вечір!»*, залежно від часу). Фамільярна, можлива в сім'ї, дружньому товаристві додасть *«Добривдень!»*, *«День добрий!»*. Вульгарна тональність побутує в соціально неконтрольованих ситуаціях (вона несумісна з ввічливістю).

На вибір етикетного виразу впливає й місце спілкування (на вулиці, в транспорті, в магазині, на ринку, в квартирі).

Змінюється етикетна формула й залежно від статі співрозмовника (найяскравіше це виявляється у формі звертання).

Кожен із згаданих чинників виконує своєрідну «обмежувальну» функцію щодо вживання етикетного слова чи виразу. Без їх врахування неможливе ввічливе, приязне спілкування.

Поряд із нормативними, властивими сучасному літературному мовленню вживаються й діалектні етикетні вирази: *«Йди з Богом, поки люди наганяються!»*, *«Дай Боже і Вам у час добрий!»*.

Особливе занепокоєння викликають часті жаргонні («Ей, чувак!», «Чао, персик!», «Чао, какао!», «Покєдова!», «Привіт, кореш!», «Салют, старий!», «Дико вибачаюсь!») – специфічні мовні «інтернаціоналізми», такі популярні в наші дні. Їх експансія в сучасному мовному просторі України, зокрема, серед школярів та молоді, – сумна і прикра реалія сьогодення, що свідчить почасти не тільки про незнання «правнуками поганями» традицій мовного етикету українців, а й справжнє ігнорування регламентацій, які регулюють мовну поведінку українців у різних ситуаціях.

Мовний етикет є не тільки явищем загальномовним, диференційованим функціонально, а водночас й індивідуальним, бо кожна людина, добираючи зі скарбниці рідного народу найдоцільніше в конкретній ситуації етикетне слово чи вираз, неминуче узгоджує цей вибір із власними уподобаннями, тобто послуговується ними творчо. А нерідко в разі потреби сама творить нові.

<...> Отже, талант кожного мовця полягає у вмінні вибрати із традиційного для українців мовного етикету доречну формулу залежно від ситуації, в якій перебуває людина, врахувавши специфіку адресата (його вік, стать, характер взаємин, їх тривалість), умови спілкування (де, коли, і за яких обставин це відбувається), регіональні особливості, стиль. Не забуваймо, що мовний етикет повинен повністю співвідноситися з конкретною ситуацією, бо невідповідність виразів етикету може спричинити комічну ситуацію, створити незручності спілкування.

<...> Для етикету не менш важливими є також характер міміки і жестів, що мають національну специфіку (зокрема, їх обов'язковість чи, навпаки, факультативність). Мовний етикет завжди супроводжує певний реєстр жестів, які в кожного народу мають до того ж певні відмінності в тональності жестикуляції (урочистій, етикетній, нейтральній, фамільярній, вульгарній). Жестикулюючи, ми повинні враховувати також рівні жестикуляції, придатні для ситуації. Урочиста тональність спілкування, скажімо, передбачає високий рівень жестикуляції (від плечей вгору). Властива вона ораторам, зокрема, священнослужителям. Середній рівень жестикуляції (від плечей до пояса) – найуживаніший – характерний для нейтрального і фамільярного спілкування. Вульгарна тональність співвідносна з низьким рівнем жестикуляції.

Етикетні ситуації супроводжуються використанням етикетної атрибутики (одягу і його елементів), окремих предметів (скажімо, хліб-сіль у ситуації вітання гостей), власне етикетних реалій (квітів, подарунків, візитних карток тощо). Етикетна атрибутика щоразу повинна узгоджуватися зі специфікою етикетної ситуації.

Важливо дотримуватися також дистанції, придатної для конкретної ситуації спілкування. Як відомо, розрізняють такі види дистанцій: інтимну, особисту, соціальну і громадську (Байбурин, 1981, 21).

... І от – зустрічаються двоє. За будь-яких обставин успіх їхнього спілкування залежить «від тону розмови, вміння вислухати іншого, вчасно й доречно підтримувати тему. Ввічливість, уважність, чемність – основна вимога мовного етикету. Від чемного привітання, шляхетного потиску руки, невимушеної, ненав'язливої розмови вирашає обопільний (Скуратівський, 1987, 94). Але, без сумніву, їхнє спілкування розпочинається задовго до зустрічі. Його відлік із дня, коли вони вперше входять у царину етикету, що відкривається їм у слові.

Література

Байбурин А.К. Об этнографическом изучении этикета. *Этикет у народов Передней Азии*. Москва, 1981.

Білоус М. П. Мовленнєй етикет українського народу. *Мова і духовність нації*: Тези доп. Львів, 1989.

Білоус М. Заговори, щоб я тебе побачив. *Антисуржик*. Львів, 1994.

Маковій Г. Затоптаний цвіт. Київ : Український письменник, 1993
Плющ Н. П. Формули ввічливості у системі українського мовного етикету. *Українська мова і сучасність*. К., 1991
Скуратівський В. Берегиня. Київ, 1987.
Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ, 1974.
Словник української мови : в 11т. К. : Наукова думка, 1970. Т. 1.
Формановская Н. И. Речевой этикет. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 1990.

(Узято з: Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 475 с.)

Кашкін В. В. Походження комунікативної діяльності

1. Що таке комунікація? Дві підходи до комунікації

Слово комунікація походить від лат. *communico* = роблю загальним, пов'язую, спілкуюсь. Під комунікацією в суспільстві мають на увазі спілкування, обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки тощо. Варто зазначити, що слово «обмін» – справжнісінька метафора. Насправді, якщо ми обмінюємося ідеями, словами тощо, то я не втрачаю своїх слів, а співрозмовник – своїх, ми взаємно збагачуємося ідеями іншого, тобто співрозмовника. Правильніше (спираючись на внутрішню форму терміна) говорити про те, що ми хочемо поділитися думками, розділити з кимось свої почуття тощо (пор. англ. *exchange i share*).

У механістичній парадигмі¹⁸ під комунікацією розуміють односпрямований процес кодування й передачі інформації від джерела та прийом її одержувачем. За діяльнісного підходу під комунікацію розуміють спільну діяльність учасників комунікації (комунікантів), у ході якої виробляється загальний (до певної межі) погляд на речі та дії з ними.

Для механістичного підходу характерне трактування людини як механізму, дії якого можуть бути описані певними правилами, контекст зовнішнього середовища комунікації тут розглядають як шум, перешкоду. Для протилежного підходу¹⁹ характерні процесуальність, континуальність, контекстуальність. Загалом він ближчий до реальності життя та більш гуманістичний. Разом з тим для деяких прикладних застосувань теорії комунікації не шкідливо користуватися механістичними метафорами (н-д, обмін інформацією), не забуваючи про умовність цього терміна.

Комунікація відбувається у людських спільнотах. Певного роду комунікація є й у тварин (шлюбні танці птахів, токування глухаря, мова

¹⁸ Парадигма, за Томасом Куном, американським фізиком і філософом, – це система близьких поглядів учених за основними принципами. Механістична парадигма – це розгляд всіх наукових об'єктів, зокрема й людини, як своєрідних механізмів, які можна описати за певними правилами.

¹⁹ Його називають діялісно-інтеракційним.

бджіл та інших), і в механізмів, тобто у створених людиною предметах (трубопроводи, каналізація, транспорт, телеграфні та телефонні сигнали, взаємозв'язок комп'ютерів в мережі інтернет тощо; при цьому сюди не слід включати людську комунікацію за допомогою механізмів. У технічній сфері слово *комунікація* дуже часто вживають у формі множини: комунікації (труби можна підрахувати). Людська ж комунікація – поняття, що не піддається лічбі, тож уживання форм множини у цій галузі не зовсім доречно. Правильніше говорити про засоби та види комунікації, способи та її учасників, тобто використовувати лічильні слова (скажімо, різновиди комунікації тощо).

2. Комунікація у тварин

Комунікація тварин завжди викликала у дослідників посилені інтерес. Системи комунікації в тваринному світі первинніші й примітивніші, ніж у людей. Їх визначають як «біологічно доцільну спільну поведінку, спрямовану на адаптацію до середовища та регульовану, зокрема, сигналізацією» (І. Горелов). Основною проблемою, яку намагаються вирішити фахівці, є співвідношення *nature* і *nurture*, тобто природного, вродженого та придбаного, вихованого. Інстинктивні механізми, як вважається, розвиваються у трьох напрямках:

- збереження виду (сексуальна поведінка, турбота про потомство тощо);
- збереження індивіда (задоволення голоду та спраги, заготівля запасів тощо);
- забезпечення більш / менш стійкої безпеки (захист від поганих погодних умов, ворогів, розрив зв'язків у зграї тощо).

Стосовно останнього механізми поведінки мають проміжну спрямованість: вони забезпечують комунікацію між індивідом і видом. Ідеться, отже, про адаптацію поведінки одиниці до форм поведінки інших представників виду. Пізнавальні процеси тут спрямовані на розрізнення друзів та ворогів; програми поведінки – на спільну втечу або напад, попередження або переслідування. В узгодженій, координованій поведінці і варто шукати коріння комунікації.

Квазісоціальна поведінка тварин поширюється і на перші дві сфери інстинктивної поведінки (розмноження та пошук їжі). Одним із прикладів комунікації є спів птахів. Птахи навчаються співу у процесі «виховання». У кожного птаха своя манера виконання пісні, спільної для всього виду. Ба більше, особливості в деяких географічних ділянках призводять навіть до виокремлення «регіональних діалектів».

Ще цікавіший спосіб поширення інформації про небезпеку. Є два види небезпеки: хижак та руйнівник гнізд. Якщо птах бачить хижака, то він видає специфічний звук, схожий на свисток, що повідомляє про потребу сховатися. Якщо з'являється руйнівник гнізд, то птах видає

уривчастий звук (стаккато), що є закликком до бою; так він просить птахів-сусідів допомогти відігнати нападника від гнізда.

Коли бджола виявляє нове джерело нектару, вона повертається у вулик і, якщо нектар недалеко, танцює коловий танок, яким повідомляє своїм подругам про місце, де його можна зібрати. Інші бджоли включаються в цей танець, відчувши запах нектару на тілі бджоли-вістунки. Потім вони літають навколо вулика і знаходять квіти, які пасують до прийнятого повідомлення.

У приматів ще витонченіша система комунікації. Вони здатні навіть засвоювати людську мову, щоправда до певної межі. У південноафриканських мавп, наприклад, існує набір жестів та звуків на позначення хижаків: 1) крилатих хижаків, 2) чотириногих хижаків (наприклад, леопардів), 3) змій, 4) інших приматів. Кожен із знаків тривоги передбачає різну поведінку. Знак «леопард» змушує мавп піднятися на верхівки дерев, у той час як знак «повітряна тривога» змушує їх каменем занурюватися в листя дерев. Самі собою сигнали вроджені, але молоді особини засвоюють їх від старших і часом помиляються (лякаються, скажімо, дерева, що падає). У шимпанзе є вигуки радості, якими повідомляють про виявлену їжу (гучний крик із вереском, при цьому вони спочатку обіймаються і поплескують один одного, лише потім приступають до їжі), звуки привітання при зустрічі друзів-товаришів, особливо «братів і сестер» після тривалої розлуки, призовні звуки, засоби звукової комунікації між самкою-матір'ю та дитинчам тощо. Найбільшу розмаїтість виявляють звукові сигнали соціального буття (ричання сильного суперника, тихе бурчання стада при переході через саванну для підтримки контакту тощо).

Крім звуків, тварини використовують інші канали комунікації.

Запах та

нюх дуже важливі і для бджіл, і для мурах, і для мавп, а от для найвищих приматів вони не так важливі. В останніх безшумна комунікація переважно є зоровою (жести) та тактильною (дотику). У поході самець, що йде попереду, піднімає лапу (руку?) – сигнал зупинки для стада (групи?), шимпанзе з високим соціальним статусом (начальник) може жестом дозволити своїм підлеглим поїдання їжі; мати-шимпанзе дотиком до плеча дитинчати не дозволяє йому, наприклад, кудись бігти; розчісування шерсті у побратима є знаком підпорядкування та відсутності агресивних намірів; демонстрація анальної частини також є жестом підпорядкування чи співпідпорядкування тощо. Цікаво, що впевнений у собі лідер рідко вдається до символічної загрози і вимагає від підлеглих «показати зад». Невпевнений же лідер занадто часто вимагає жестів підпорядкування, унаслідок чого ці жести стають стереотипними, з них «вивітрюється» первинна семантика, і такий лідер втрачає свої позиції.

Приклади демонстрації лідерської позиції: мавпи барабанять по землі та власній грудній клітці, розмахують спеціально відламаними гілками, скручують у баранячий ріг молоді деревця, виривають коріння дерев, кидаються піском чи землею. Гілка, спеціально відламана для демонстрації своєї сили, а не для будь-яких фізіологічних потреб – це знак, засіб комунікації. Прагнення до соціального домінування має настільки сильну мотиваційну основу, що навіть харчова та сексуальна потреби можуть відступати на задній план.

Отже, перші засоби комунікації виникають з інстинктивної поведінки, які можуть змінюватись під впливом умов та корекції поведінки у процесі взаємного навчання. Ця поведінка фіксується в пам'яті і, виходячи з-під впливу спадкових чинників, набуває нового значення. Пам'ять тварини зберігає як моделі поведінки, так і реакцію середовища, тобто побратимів. Надалі малоефективні моменти поведінкового акту скорочуються, а суттєві зміни поведінки інших комунікантів акцентуються. Поведінковий акт стає комунікативним актом. Біорелевантне стає семіотичним (Ю. С. Степанов).

Комунікація, отже, – це окрема частина спільної діяльності, спрямована на її регуляцію. Людина не так далеко відійшла від тваринного світу. У людини теж виявляється стадна поведінка, групи людей можуть діяти і як зграя вовків, і як стадо баранів; багато людей ділять інших на своїх і ворогів, наших і чужих; вождь у соціальних системах виконує роль ватажка зграї; невпевнені та нестабільні лідери зазвичай виявляють і нервозну комунікацію, вимагають знаків уваги; малюки кидаються піском у пісочниці; маленькі діти можуть поводитися зухвало щодо дорослих, не боячись покарання; у хлоп'ячому підлітковому середовищі існує особливий ритуал привітання у вигляді потиску рук «по колу»; нерідко соціальне домінування або самоствердження у молоді виявляється у жестах і криках, що нагадують приматів, серед підлітків доволі частими є бійки чи їх імітація, випадки вандалізму (руйнування, для прикладу, громадських будівель і споруд фанатами футбольних клубів) тощо.

Не варто забувати про біологічне підґрунтя комунікації, тобто звідки людина вийшла, але варто – і стосовно поведінки також – пам'ятати, що людина як вид все ж вийшла з первісного стану.

Комунікація сприяє як розвитку людського виду загалом, так і окремих представників виду *Animal symbolicum* (лат. 'тварини, що вживають символи' – Е. Кассіпер). Саме тому рівень комунікативної компетентності співвідносять із рівнем соціалізованості індивіда, з рівнем прояву в ньому інтелекту та інших людських якостей. Як бачимо, уже на первісній стадії комунікація виявляє свої основні риси, а саме:

- інтерсуб'єктність;
- діяльнісний характер;

• можна стверджувати, що комунікантами не народжуються, а навчаються, хоч існують і певні біологічні, природні передумови навчання комунікації.

(Узято з: Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации. Москва, 2007. С. 1–5. URL : <https://www.docme.su/doc/122754/kashkin-v.b.-osnovy-teorii-kommunikacii.-m.--2007>)

Кісь Р. Соціокультурне середовище – комунікація – «колобіг» культури (спроба попередньої схеми)

Отож у чому полягає, на мою думку, відмінність смислів від значень?

1. Смисли опосередковуються в актах сприймання-розуміння «фільтрами» фреймів та гельштатів сприймання, фоновими знаннями та груповою мнемосферою, а також особистісним досвідом кожного з реципієнтів та спілкувальників (не кажу тут про «мовців», бо комунікативні акти не можуть бути зредуковані тільки до мовлення чи то власне вербальної поведінки). Йдеться тут також про складну гру смислів, що, що залучені в контекст ситуації, в живу прагматику спілкувальних актів, у «вертикальний» контекст попереднього досвіду спілкування в інтертекстуальні «пере-гукування» та резонування, в декодовані потоки ще не-означених бажань. До речі, навіть і «вислизання» деяких смислів (а також деяких смислових лакун, смислових мінус-просторів) може якраз і «нагадувати» нам про них (що особливо важливо в художній творчості).

2. Смисли корелюють (співвідносяться, кореспондують із усім цілісним контекстом комунікативної ситуації. Натомість значення корелюють насамперед із реаліями позамовної дійсності, що є номіновані або означувані ними, а також визначається ... «місцем» у семантичних полях мови та в системі «родинної спорідненості» слів, їх валентністю, їх асоціативною поєднуваністю. Репертуар таких відношень є добре відомим, ба, навіть зафіксованим у словниках. «Зав'язаність» смислів на живу ситуативність – також у тому, що навіть і предметне довілля спілкування, «опромінюване» конкретними чинниками живого діалогізму ... може «засвітитися» новими гранями ситуативно-інтенціональних смислів і на-дати самій комунікативній ситуації («зарядити» її) додаткової позавербальної смислоносності та певної реляційної значущості тощо.

3. Смисли мінливі та мобільні(варіюють від однієї ситуації до іншої), щоразу залежать від досвіду, компетенції, світорозуміння, ... ба навіть від психічного стану комунікантів, а також від змінюваності комунікативних інтенцій спілкувальників, ... від внутрішньої логіки самого діалогу залежно від кожного «повороту» бесіди: гра смислів контрагентів комунікації, яка теж є смислеутворювальною, може здійснюватися, отже, вже на рівні тут-і-тепер висловлювання. Отож,

реакції спілкувальників (зокрема вельми «промовисті» паузи та мовчання) теж «вбудовуються» у відповідні смислові конфігурації. ...

4. Сенси ніколи не можуть бути докладно та вичерпно вербалізованими (відтвореними лише засобами мови) вже з огляду бдай на те, що смислоносними є розмаїті переживання, імпресії та настрої. Смислоносними є наші бажання й невідрековані (чи напівусвідомлювані) пояги, страхи і тривоги. Кожний смисл ... має у собі складову переживання: сенси не просто розуміють і сприймають, – їх завсіди переживають, вони сприймаються переживаннями та в комплексі переживань. Навіть і після намагань щонайдокладнішої експлікації – пояснення сену – залишається значний «осад» того, що не піддається раціональному «о-прозорюванню», хоч і відчитується на рівні ситуації та внутрішнього досвіду чи то мови деяких настроєвих станів та «пульсацій». ... Натомість ці мовні значення – вербалізовані або ж «скристалізовані» у структури вербальних відношень, тобто засадничо можуть бути звербалізованими (проінтерпретованими іншими мовними засобами). Мовні значення – взаємовизначувані, натомість сенси – взаємонаповнювані.

5. У живому діалогізмі чи в живому сприйманні артефактів культури (наприклад, у картинній галереї чи якщо йдеться навіть про рецепцію телепередачі) комунікативний акт (акт рецепції) завсіди є актом о-цінювання, поціновування, прихильности-неприхильности, обстоювання ... є актом свідомого чи неусвідомлюваного о-бирання ... або ж – теж неминуче асіологізованим – за-свіжчуванням своєї відповідальности яко по-відомлювача чогось такого, що справді заслуговує на увагу та до-віру, що, мовляв, є «правдивим» або ж принаймні ситуативно значущим... . Отож сенси яко такі, що реалізують себе головно в комунікативно-контактних актах ситуативно (чез ситуативність), завсіди функціонально, є інтегральною частиною самого середовища. Середовище яко середовище контактування є середовищем смисле-руху, зокрема середовищем дискурсивного ви-працьовування, «запускання» смислів та їх коваріацій.

6. *Значення* (на рівні рецепції-розуміння) *ідентифікуються*, – ідентифікуються у свідомості за семантичними полями та когнітивними мапами. *Сенси* ж не тільки «розуміють» (цебто, властиво, *розпізнають в ототожненнях із певними ситуативними моделями, співвідповідними «фрагментами» епізодної пам'яті та іншими складовими внутрішнього психокультурного досвду*), а й *переживають в контексті індивідуального досвіду ...*, а також у контексті тієї конкретної (завсіди неповторної) ситуації, де самі реакції на ситуацію – смислоносні і тому теж стають чинниками *сенсоутворювання*. Не можна недооцінювати не лише ситуативних і психокультурних, а й суто духовних аспектів *сенсоутворювання*, що

зазвичай розгортаються як найменш об'єктивовані внутрішні переживання та певні духовні стани.

7. Значення ко-референційні із лексико-семантичними структурами та семантичними структурами речення. Натомість *смишли співвідносяться із дискурсивними практиками: дискурси (а також «перетини» розмаїтих дискурсів, бо ж один і той самий мовець-реципієнт залучений водночас у множинні дискурсивні практики) є фабриками смислів. Нові смисли спонтанно зароджуються та «добираються» – селекціонуються в самих дискурсивних практиках.*

Мовець є не лише носієм, реципієнтом та «реактуалізатором» смислів ... Кожний мовець водночас є не лише від-творювачем смислів, а й творцем (спів-творцем) смислів у кожному конкретному комунікативному акті. Він завжди є актом лінгвокомунікативного конструювання (і пере-конструювання) смислових конфігурацій. Згадаємо тут кардинальний постулат, що стосується розуміння самого розуміння, – постулат сформулював ще О. Потебня: «Слухач, розуміючи, створює свою думку». Цебо й саме сприймання в комунікативному акті є не просто «пере-саджуванням» смислів із однієї свідомості в іншу, а активним смислотворенням – випрацьовуванням «своєї» думки. З цим пов'язане також і міркування Потебні про те (вперше, здається, висловне ще у трактаті «Мысль и язык»), що всяке розуміння є неминуче нерозуміння. ... Зрештою, не забуваймо про те, що геть усі компоненти комунікативного акту ... можуть посутньо модифікувати смисли, «змістити» їх, агломерувати їх з іншими смислами тощо.

Властивості смислів (смислових комплексів):

а) багатоканальність смислів (одночасна дія в комунікативних актах різних – до того ж внутрішньо багатшарових – способів кодування та ситуативного «траскрибування» смислів);

б) суб'єктивна й групова (субкультурна) мінливість сенсів (адже саме конструювання сенсів як лінгвокультурних, символічних, візуальних, а також смислових «містків» поміж ними) залежить не лише від соціокультурного запліччя носіїв та трансляторів смислів, а й від соціополітичної кон'юктури;

в) полістадіяльність смислів (у смислах залишаються сліди та сліди тих текстів, що в них вони перед цим функціювали);

г) полівалентність сенсів (їх здатність вступати в розмаїті відношення з іншими смисловими комплексами і – відповідно – змінюватися, набувати якостей цього нового комплексу, звучати по-іншому, перегукуватися асоціативно та щодо емоційного свого «тембру» тощо);

д) інтенційність та предиспозиційність сенсів (ті або ті смисли не лише свідомо чи то позасвідомо пов'язує та «добирає» мовець із тими чи тими комунікативними цілями й намірами, із певними дискурсивними

стратегіями та певним тематичним «спектром» комунікативного акту, але також узалежнена від соціопсихічних механізмів так званої соціальної перцепції, від сприйняття людей (груп) одних одним, із гетеростереотипами, із чинниками кавзуальної атрибуції);

е) креативність сенсів може створити передумову для певного творчого акту;

є) ризомність величезної маси смислових комплексів, де все часто пов'язане з усім, але пов'язане цілком іншими відношеннями, аніж аерархійні, субсистемні та таксономійні.

(Узято з Кісь Р. Глобальне, національне, локальне (соціально антропология культурного простору). Львів : Літопис, 2005. с. 161-167)

Космеда Т.А. Міжкультурна комунікація як параметр характеристики мовної особистості

Парадигма комунікативної лінгвістики скерована сьогодні на вивчення мети, мотивів, завдань, що реалізуються в процесі мовленнєвої діяльності кожної конкретної мовної особистості, особливо з високим ступенем лінгвокреативної спроможності. Очевидно, кожна мовна особистість органічно пов'язана з національною культурою, до якої вона належить, яку репрезентує й пропагує, із мовною політикою держави, в якій вона проживає.

Постулати стосовно виміру комунікативної компетенції повною мірою стосуються й міжкультурної компетенції в проекції на субкультури в межах однієї лінгвокультури і в межах лінгвокультур різних.

Міжкультурна комунікація передбачає відповідний рівень володіння іноземною мовою з певними знаннями лінгвокультури.

<...> Вимір ступеня володіння міжкультурною комунікацією, вочевидь, повинен визначатися такими параметрами, як розуміння феноменів реального світу й самого себе в цьому світі крізь призму іншої, чужої для певної мовної особистості культури у вигляді сприйняття системи відповідних артефактів – матеріальних, розумових, духовних, ціннісних, нормативних та ін... що матеріалізуються, омовлюються знаками (символами), вербальними й невербальними. Ці артефакти актуалізовані в комунікативній поведінці мовної особистості – її спроможності моделювати певні комунікативні дії, мовленнєво-комунікативні акти, висловлювання, конструювати тексти, зреалізовувати свою культурно-мовленнєву креативну діяльність загалом, що мотивовано індивідуальними пропозиційними налаштуваннями особистості, які, як відомо, детермінують активні дії й інтеракції, здійснювані у відповідному етно-, соціо-, лінгвокультурному комунікативному просторі.

Отже, ступінь міжкультурної компетенції мовної особистості передусім залежить від ступеня її готовності діяти, творчо зреалізовуватися в певному етно-, соціо-, лінгвокультурному комунікативному просторі.

Основною одиницею міжкультурної комунікації прийнято вважати смисл.

<...> У міжкультурній комунікації набуття базової мовної компетенції, включаючи норми лексичної сполучуваності, недостатнє. Необхідно оволодіти відповідним рівнем комунікативної міжкультурної компетенції, засвоївши різні аспекти специфіки функціонування лексичних одиниць, оволодівши мовною прагматикою. Йдеться про явище актуалізації певних конотацій, асоціацій і под., тобто не лише про примітивну мовну спроможність, але й про мінімальну мовну креативність щодо сприйняття й породження текстів культури.

<...> Наголосимо, що на тих рівнях мови, де норма досить жорстка, рівень кодифікації високий, оволодіти мовним матеріалом легше (це стосується, наприклад, фонетики й граматики), але там, де мовні одиниці мають широку презентацію й не мають жорсткої регламентації, там, де існує велика свобода вибору, маніпуляції, тобто на лексико-семантичному й фразеологічному рівнях мовної системи, виникають великі труднощі в засвоєнні норм уживання слова чи фразеологізму в комунікативному просторі, розуміння фактів зумисного порушення норми, що моделює певні нові, вишукані образи та концепти.

<...> Є універсальні закони комунікації, але є й національні приписи, без знання яких комунікація не може бути повноцінною. Ці приписи функціонують у межах кожної конкретної лінгвокультури, тобто тут простежуємо безпосередню взаємодію мови й культури.

<...> Відносно ефективна чи *успішна міжкультурна комунікація* з огляду на володіння мовною особистістю певною іноземною мовою має місце тоді, коли простежуємо засвоєння й розуміння значень та смислів культурно (національно) маркованих семантичних одиниць, правильне їх використання й адекватне розуміння мовлення, конкретних комунікативних ситуацій, фактів мови.

<...> Крім того, *міжкультурна комунікативна компетенція* вимагає знання мовної прагматики, тобто пропозиційних налаштувань, зокрема морально-етичних і аксіологічних – переконання особистості, настороги, прогнозовані очікування, схильності, уподобання, симпатії, антипатії тощо. І останнє. Успішна міжкультурна комунікація може відбуватися тоді, коли відсутня відчуженість, відчуття своєї «чужинності».

(Узято з: Космеда Т.А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с. С. 62–71).

Крейдлін Г. Є. Вступ. Предмет книги

Понад тридцять років тому мені в руки потрапила стаття видатного російського лінгвіста О. О. Реформатського «Про перекодування та трансформацію комунікативних систем». У цій прекрасній праці автор аналізує характер і способи співіснування в одному комунікативному акті кількох знакових систем, а також торкається різних проблем, дотичних до особливостей функціонування в мовленні знаків різної природи, як і до їхньої поведінки в інтерактивному спілкуванні.

О. О. Реформатський уважав, що без вирішення питань про те, як відбувається невербальна комунікативна діяльність людини та яке її співвідношення з вербальною діяльністю, неможливе моделювання комунікативних систем і самого мисленнєвого процесу. Спираючись на дослідження дитячого психолога, фізіолога і педагога Й. А. Соколянського, у яких той розглядає особливості засвоєння граматики мови сліпоглухонімою дитиною, учений підкреслює виняткову важливість жести і жестової, або кінетичної, поведінки загалом як сполучних ланок в діяльності людини. На думку О. О. Реформатського, в акті усного спілкування ніколи не здійснюється просте кодування сенсу чи перекодування інформації. У ньому співіснують паралельно різні системи обробки знакової інформації, і «хоча вони в принципі якимось і конкурують між собою, проте не накладаються одна на одну, а є якимсь складнішим співвідношенням».

<...> Про комунікативну поведінку людей та способи мовного їх спілкування досі відомо дуже мало. Наші уявлення про мотиви, цілі і характер навіть власних дій, думок, слів почуттів, не кажучи вже про поведінку реального або уявного співрозмовника, досі вкрай нечіткі, наївні та плутані, а сума й глибина наших знань про мовленнєву діалогічну поведінку ніяк не відповідають рівневі розвитку лінгвістичної науки та її можливостям. Щодо невербальних аспектів людської поведінки в ситуації комунікативної взаємодії та проблем співвідношення невербальних мовних кодів з природною мовою, <...> то вони не тільки не описані системно, але в низці випадків просто не порушені. Книга, яку тримає в руках читач, ставить за мету певною мірою заповнити зазначену прогалину. У ній прийнятий підхід, що полягає в паралельному аналізі різноманітних невербальних та вербальних одиниць. Такий аналіз передбачає вивчення багатого арсеналу знакових засобів, використовуваних у людському спілкуванні, опис різноманітних семантичних, прагматичних та синтаксичних співвідношень між невербальними та вербальними знаковими одиницями та виявлення особливостей їхнього спільного функціонування в комунікативному акті, про які писав О. О. Реформатський.

Невербальна комунікація – одна з найважливіших сфер функціонування знаків і знакової інформації вона відіграє суттєву роль у

житті людини та суспільства. Підкреслюючи важливість невербальної комунікації, хтось помітив: «Words may be what men use when all else fails» – «Слова, можливо, це те, чим користуються люди, коли решта засобів виявились неефективними (букв. ‘коли решта потерпіла невдачу’)».

У такій ситуації особливо гостро відчувається потреба в єдиному семіотичному підході до дослідження невербальних та вербальних засобів поведінки людей у комунікативному акті, оскільки тільки в рамках такого підходу невербальна поведінка може отримати максимально різнобічне та адекватне пояснення.

<...> В усній комунікації роль жестів, міміки, поз і рухів тіла важко переоцінити, і хоча природна мова має тут беззастережний пріоритет, кінетичні аспекти поведінки людей, такі як жести і жестикуляція, пози у яких люди стоять або сидять, як вони розташовані один щодо одного, як змінюють пози під час розмови, як вони дивляться один на одного, відіграють вирішальну роль у комунікативній взаємодії.

(Узято з: Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. Москва: Новое литературное обозрение, 2002. 592 с. С. 5–11)

Крейдлін Г. Є. Чоловічі та жіночі жести

Добре відомо, що парамовна невербальна поведінка жінок відрізняється від аналогічної поведінки чоловіків (див. про це хоч би збірку статей Майо, Хенлі 1981 або книгу Кей 1996 року, особливо гл. I «Nonverbal, extra-linguistic messages», с. 101–111). Досить згадати особливі чоловічі й жіночі голоси, різні в чоловіків і жінок голосові прийоми вираження емоцій або таку невербальну інтерактивну поведінку, як мовчання, яке в деяких народів, що населяють Австралію, наприклад варлпірі, закріплено за вдовами, але не за вдівцями. Позаяк жестові рухи, як і паралінгвістичні категорії, мають явно виражену біологічну основу (хоч, зрозуміло, суспільство й культура можуть істотно змінити вплив біологічних чинників), релевантність протиставлення чоловічих і жіночих жестів в кінетичній системі будь-якої мови апіорі настільки ж очевидна.

У статті «Чоловіче й жіноче в жестовій комунікації» Р. Бірдвістел виділив і описав типологічно й соціально значущі протиставлення за статтю, позаяк гендерні відмінності очевидні в жестових системах американських культур. Він, зокрема, пише: «Мої заняття кінесикою дають підстави виснувати, що людині, а можливо, і деяким іншим біологічним видам <...> властиві статеві відмінності, які виявляють себе в позах, рухах, міміці особи» [Бирдвистел 1970, 42].

Розбіжності чоловічих і жіночих рухів і поз чітко простежувані в кутах нахилу корпусу тіла й у положенні тазу, особливо під час ходьби

чи в певних позах (див. детальний огляд робіт, що описують особливості рухів тіла й поз жінок і чоловіків, в статті Вругт, Керкстра 1984, а також роботи Волбот 1982; Ріджіо, Фрідман, 1986). Утім, варто зазначити, що ці праці, як і багато інших невербальних досліджень, не мають компаративного характеру й не враховують можливі міжкультурні відмінності в невербальній гендерній поведінці людей. Стверджено, зокрема, що чоловіки, сидячи, частіше, ніж жінки, відхиляються назад [Клейн, 1984].

Тоншою й менш помітною є різниця в рухах очей і повік. Проте, як наголошує Бірдвістел [1970, 44 і под.], інформанти зазвичай точно описують поведінку очей і повік як чоловічу або жіночу, не бачачи людини загалом, а лиш тільки очі. Отже, для правильної кваліфікації поведінки очей (чоловіча/жіноча) нам зовсім не обов'язково бачити всю людину.

Ретельні спостереження й вимірювання допомогли встановити, що структурні елементи поведінки очей і ділянки обличчя навколо них тісно пов'язані, наприклад, коли в людини очі заплющені, а зіниці нерухомі. Чоловіки, які відчують біль або страждання, доволі швидко прикривають і піднімають повіки, так що неозброєним оком ці рухи помітити не так-то легко; жінкам же така поведінка, власне кажучи, не властива [Аржиль, 1967]. Англійський психолог, фахівець у ділянці кінесики й окулесики М. Аржиль спробував описати типові програми чоловічої й жіночої поведінки очей, точніше, моделі руху очей, властиві англійцям – чоловікам і жінкам [див. Аржиль, 1967; Аржиль, Інгам, 1972], проте серйозна робота зі створення моделей і правил зорової поведінки тільки-но починається; поки що, як видається, накопичено й оброблено занадто мало матеріалу для будь-яких теорій і моделей узагальнювального характеру.

Крім очевидних розбіжностей у формі реалізації тих самих жестів, різними є також деякі чоловічі та жіночі невербальні форми вираження того самого сенсу в межах конкретної жестової мови. Наприклад, висловлюючи сенс «збентеження», російські чоловіки частіше потирають рукою підборіддя або ніс, а жінки потирають щоки або безпосередньо ділянку перед шиєю. Відмінності за статтю, відображені в невербальній поведінці, привели до того, що окремі жести та навіть цілі стилі невербальної поведінки стали оцінюватися як (більше) жіночі та, відповідно, (більше) як чоловічі, незалежно від реальної статі їхнього виконавця. Ба більше, для низки культур були складені спеціальні таблиці відповідних форм і типів чоловічої й жіночої поведінки, властивих носіям тієї чи тієї культури [Барлоу и др., 1979; Перкінс, 1986].

Існують чоловічі пози, чоловічі жести рук і чоловіча хода. Чоловічими є такі російські пози і жести, як сидіти, розвалившись у кріслі; стояти, широко розставивши ноги; чухати потилицю; потирати

руки; стукати кулаком по столу, різні обценні жести. Прикладами чоловічих жестів є також звернений до чоловіка іконічний знак, який зображає контур жіночої фігури, і кінема погладити бороду або – для тих чоловіків, у яких немає бороди, – потирати щелепу (підборіддя), див.:

– А тепер що, бос? – запитала вона.

– Я думаю про це, – сказав я і потер щелепу, щоб довести це (Г. Гаррісон «Щур з нержавіючої сталі»).

Зауваження. Все сказане щодо протиставлення чоловічих і жіночих жестів зовсім не означає, що чоловіки загалом не можуть виконувати деякі жіночі жести (або навпаки), просто така невербальна поведінка не є для чоловіків нормативною і стереотипною.

Жіночий стиль кінетичної поведінки відображають особливі пози, хода й жести, наприклад, поправити волосся; трохи нахилити голову; сидіти, стуливши коліна; ходити, похитуючи стегнами – про жіночі іспанські жести любові див. цікаву працю Бейнауер 1934. Відомий фахівець у сфері кінесики Е. Монтегю в зв'язку зі статевими відмінностями в жестовій поведінці пише: «<...> можливо, найвідоміший в західній культурі чоловічий жест – це чухання потилиці. Жінки так себе зазвичай не поводять [Монтегю, 1971, 207].

Статеві відмінності у вживанні власне жестів особливо помітні. У разі якоїсь розумової заминки або здивування чоловіки різних географічних і культурних регіонів потирають рукою підборіддя або трохи відтягують униз мочки вух, потирають лоб, щоки або тильну сторону шиї. Перебуваючи в тих самих інтелектуальних і психологічних станах жінки користуються зовсім іншими жестами. Наприклад, вони, «трохи привідкривши рот, прикладають вказівний палець до нижніх передніх зубів або приставляють його до підборіддя» [Монтегю 1971, 208]. Китайські чоловіки, вітаючи іншого на відстані, махають зазвичай витягнутою рукою, що китайським жінкам не властиво: виконуючи цей же рух, вони тримають руку близько до тіла [Стефенсон и др. 1993, 237–238]. Адам Кендона разом з Ендрю Фербер виділяють п'ять положень голови, властивих людям різних національностей і культур під час привітань: (А) пряма (ненахилена) голова; (Б) голова, трохи нахилена вперед; (В) голова, трохи відкинута назад; (Г) голова, трохи задерта й нахилена вбік; (Д) висунуте вперед підборіддя. На їхню думку, чоловіки надають перевагу першому й останньому положенням (27 із записаних на відео 35 вітань), тоді як жінки частіше в порівнянні з чоловіками нахилили голову вбік (18 з 20), до того ж нахил голови особливо був помітний під час зустрічей жінок із чоловіками [Кендона, Фербер 1973, 593 і под.].

Найбільш виражені відмінності за статтю в ситуаціях спілкування чоловіків і жінок, у яких особливе значення мають соціальні та інтерактивні кінетичні змінні, такі, як статус, роль, мотивація, психотип особистості, нормативні очікування, установки, преференції тощо. Становище жінки в суспільстві, наявні стереотипні уявлення щодо її невербальної поведінки, прагнення уникнути санкцій за девіантну жестову поведінку (за не «ту позу», «непристойні жести», викличний погляд » тощо), а звідси доволі помітна скутість у рухах – усі ці чинники складно взаємодіють зі значеннями цих змінних. Так, невербальна поведінка в діалозі з чоловіком жінки-«керівника», власне кажучи, інша, ніж жінки-«підлеглої», а невербальні стратегія і тактика «прохачки», яка прагне за всяку ціну досягти поставленої мети, наприклад, умовити чоловіка-лікаря покласти її стареньку матір у лікарню (сильна мотивація), зовсім інші, ніж «прохачки», що протегує сторонній людині (слабка мотивація).

Наявність гендерних розбіжностей у жестах і невербальній поведінці властива різним культурам. Ось кілька письмових підтверджень цьому: англо-саксонська культура: *Я хочу, щоб чоловіки мною захоплювали, але цього не навчишся в школі – повела очима, знизила голос, торкнулася плеча. Якщо вони [чоловіки – Г. К.] думають, що ти від них в захваті, вони будуть в захваті від твого смаку, будуть захоплюватися, і тоді хоч на трохи видаватиметься, що в тобі є щось хороше (Г. Грін);* російська культура: *Він заснув десь о другій, десь о четвертій прокинувся і по-чоловічому поклав руку мені на плече: він знав, що я одразу повернусь до нього (В. Маркова);* австрійська культура: *Одного разу в училище вступив молодий князь Г., син одного з найбільш впливових, старовинних і консервативних дворянських родів імперії. Усі вважали його лагідні очі вульгарними і манірними; над його манерою стояти, випнувши одне стегно, і під час розмови повільно грати пальцями вони насміхалися, як над бабською (Р. Музіль).*

Література

Аржилль 1967 – Argile M. The psychology of interpersonal behavior. London: Penguin Books Ltd., 1967.

Аржилль, Ингам 1972 – Argile M., Ingham R. Gaze, mutual gaze, and proximity // Semiotica, 6, № 1, 1972, 32–49.

Барлоу и др. 1979 – Barlow D. H., Hayes S. C., Nelson G. O., Steele D. L., Meeler M. E. i Mills J. R. Sex role motor behavior: A behavioral check Hst // Behavioral assessment, 1, 1979, 119–138.

Бейнауэр 1934 – Beinhauer W. bber/propos: Eine Studie über spanische Liebersprache // Volkstum und Kultur der Romanen, 7, № 2/ 3, 1934, 111–163.

Бирдвистел 1970 – Birdwhistell R. L. Kinesics and context: Essays on body-motion communication. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1970.

Волбот 1982 – Wallbott H. G. Contributions of the German «expression psychology» to nonverbal communication research. Part III: Gait, gestures, and body movements // Journal of nonverbal behavior, 7, 1982, 20–32.

Вругт, Керкстра 1984 – Vrugt A., Kerkstra A. Sex differences in nonverbal communication // Semiotica, 50, № 1, 1984, 1–41.

Кей 1996 — Key M. R. Male / female language. Lanham, Md. & London: The Scarecrow Press, Inc., 1996.

Кендон, Фербер 1973 – Kendon A., Ferber, A. A description of some human greetings // P. M. Michael, J. H. Cook (eds.) Comparative ecology and behavior of primates. London: Academic, 1973, 591–688.

Клейн 1984 – Klein Z. Sitting postures in male and female // Semiotica, 48, № 2, 1984, 119–131.

Майо, Хенли 1981 — C. Mayo, N. M. Henley (eds.) Gender and nonverbal behavior. New York: Springer — Verlag, 1981.

Монтегю 1971 — Montagu A. Touching: The human significance of skin. New York: Harper & Row, 1971
Перкинс 1986 — Perkins R. E. The checklist of sex role motor behavior applied to European population in a natural setting // Behavioral assessment, 8, 1986, 285–300.

Риджио, Фридман 1986 — Riggio R. E., Friedman H. S. Impression formation: The role of expressive behavior // Journal of personality and social psychology, 50, 1986, 421–427.

Стефенсон и др. 1993 — Stephenson J., Pine N., Zhang Liwei & Xie Jian. Some gestures commonly used in Nanjing» PRC // Semiotica, 95, Nt 3/4, 1993, 235–259.

(Узято з: Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. Москва: Новое литературное обозрение, 2002. С. 89–93).

Огієнко І. Ш. Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина

1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того – як честь своєї нації. Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації.

2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку супроти свого народу.

3. Хто в родині своїй розмовляє нерідною мовою, той стоїть на дорозі до мовного винародовлення, – найбільшого непростенного гріху супроти свого народу.

4. Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі, й ніколи не змінй їх на чужі. Найменша тут зміна, – то вже крок до винародовлення.

5. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови.

6. Кожний свідомий член народу мусить завжди допомагати всіма доступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови.

7. Кожний свідомий член народу мусить добре розуміти й ширити головне рідномовне гасло: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис».

8. Кожний свідомий член нації мусить добре знати й завжди виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

9. Де б ти не жив – чи в своїм ріднім краю, чи на чужині, – скрізь і завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови, тільки одного спільного правопису. Тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї об'єднаної нації.

10. Кожний свідомий громадянин, живучи серед чужого народу, мусить конче вживати своєї рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо.

11. Кожний громадянин мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати, щонаймиліша мова в цілому світі – то мова рідна.

12. Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм тим змогу нормальніш розвиватися. Добрий стан національних видань – то могутча сила народу й запевнення розвою рідної мови, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу.

13. У справах рідномовної політики свого народу мусить бути серед цілого громадянства за всяких обставин тільки однодушний міцний фронт.

14. Рідномовна політика – то найцінніша й найважливіша частина національної політики взагалі; недотримання її нормальних практик сильно шкодить культурі народу його політичному станові.

15. Кожний свідомий громадянин мусить матеріально й духово підтримувати свої рідномовні журнали як головні двигуни наукового вивчення й збільшення культури своєї рідної мови.

16. Кожний свідомий громадянин мусить дбати щоб навіть у найменших оселях закладалися «Гуртки плекання рідної мови» ...

IV. Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.

2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.

3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духової культури народу, то найміцніша основа її.

4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.

5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.

6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.

7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.

8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу.

9. Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.

10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

(Узято з: Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Факсимільне видання. Київ: АТ «Обереги, 1994. 72 с.).

Піз А. Загальне уявлення про мову тіла

Наприкінці ХХ ст. з'явився новий тип ученого-соціолога – спеціаліст у сфері невербаліки. Як орнітолог насолоджується спостереженням за поведінкою птахів, так і невербалік насолоджується спостереженням за невербальними знаками і сигналами під час спілкування людей. Він спостерігає за ними на офіційних прийомах, на пляжі, на телебаченні, на роботі – всюди, де люди взаємодіють між собою. Він вивчає поведінку людей, намагається більше довідатися про вчинки своїх товаришів для того, щоб тим самим більше дізнатися про себе й про те, як поліпшити власну взаємодію з іншими людьми. Видається цілком неймовірним, що більш ніж за мільйон років еволюції людини невербальні аспекти комунікації почали серйозно вивчати тільки з початку 60-их років, а широкому загалу стало відомо про їх існування тільки після публікації Юлієм Фастом його книги про невербальні засоби (1970 рік). Ця книга узагальнила дослідження про невербальні аспекти комунікації, здійснені вченими-біхевіористами²⁰ до 1970 року, проте навіть сьогодні більшість людей усе ще нічого не знає про існування мови тіла, попри її величезну вагу в їхньому житті.

²⁰ Біхевіористи – послідовники біхевіоризму, бігевіоризму — чинного у ХХ ст наряду психології, що поведінку людей вважав механічними, рефлексивними актами, здійснюваними у відповідь на зовнішні подразники

Чарлі Чаплін та інші актори німого кіно – це родоначальники невербальної комунікації; для них вона була єдиним засобом спілкування на екрані. Кожен актор вважався хорошим чи поганим залежно від того, наскільки вправно він використовував жести та інші засоби мови тіла для комунікації. Коли набули популярності звукові фільми і вже менше уваги стали приділяти невербальним засобам акторської майстерності, багато акторів німого кіно покинули сцену, а на екрані почали домінувати актори з яскраво вираженими вербальними здібностями.

Щодо технічного плану вивчення проблеми боді лзнгвіджа, то, очевидно, найвпливовішою працею початку ХІХ століття була розвідка Чарльза Дарвіна «Вираження емоцій у тварин», опублікована 1872 року. Вона стимулювала сучасні дослідження у сфері мови тіла, тож багато ідей Дарвіна, як і його спостереження, визнані сьогодні багатьма дослідниками світу. Відтоді виявлено й зареєстровано понад 1 000 невербальних знаків і сигналів.

Альберт Меєрабіан встановив, що передача інформації відбувається за допомогою вербальних засобів (тільки слів) на 7%, звукових засобів (разом із тоном голосу, інтонацією звуків) на 38%, а за допомогою невербальних засобів на 55%. Професор Бердвіссл здійснив аналогічне дослідження стосовно частки невербальних засобів у спілкуванні людей. Він установив, що в середньому людина говорить словами впродовж дня лиш 10-11 хв і що кожне речення звучить у середньому не більше ніж 2,5 сек. Як і Меєрабіан, він з'ясував, що словесне спілкування в бесіді займає менше 35%, а понад 65% інформації люди передають за допомогою невербальних засобів. Більшість дослідників поділяють думку, що словесний (вербальний канал використовують для передачі інформації, тоді як невербальний – для «обговорення» міжособистісних стосунків, а часом – і замість вербальних повідомлень).

Незалежно від культурного рівня людини слова й рухи тіла збігаються з такою точністю, що Бердвіссл навіть стверджує, що добре підготовлена людина може за голосом встановити, який рух виконує людина в момент промовляння тієї чи тієї фрази. І навпаки, Бердвіссл навчився визначати – яким голосом говорить людина, спостерігаючи за його жестами під час мовлення.

Багатьом людям складно визнати, що людина – біологічна істота. Homo sapiens – це один із видів великої, не покритої шерстю мавпи, що навчилася ходити на двох ногах і має добре розвинений мозок. Подібно до інших тварин, ми підпорядковуємося біологічним законам, що контролюють наші дії, реакції, «мову тіла» й інші дії. Дивно, що людина-тварина рідко усвідомлює те, що її поза, жести й рухи можуть суперечити тому, про що повідомляє її голос.

(Узято з : Пиз Аллан. Язык телодвижений (Как читать мысли других по их жестам / Перев. с англ. Н. Е. Котляр. Санкт-Петербург: «Издательский дом Гутенберг», 2000. 186 с. С. 9–10).

Для довідки. Книжка А. Піза стала бестселером на Заході: вона вийшла мільйонним тиражем на 26 мовах світу.

Садикова В. О. Про актуальність дискурсу як динамічної категорії

Вступ. Практично кожне дослідження, пов'язане з дискурсом, розпочинають з аналізу визначень і пояснень того, яке саме трактування бере на озброєння автор. Відмінності в тлумаченні зумовлені насамперед завданнями дослідження й загальної термінологічної системи, у яку вчені певної школи або сфери наукової діяльності включають цей термін. Однак це створює певні труднощі в дослідженні, які не сприяють його ефективності. Уважаємо, що необхідне вироблення загального уявлення про дискурс, що виключає його довільне тлумачення.

Матеріали та методи. Матеріалом для дослідження послужило природне побутове спілкування. Залучалися роботи вчених, що спираються на динамічний підхід в дослідженні природної комунікації. Запропоновано топологічний (діалектичний) метод аналізу для вивчення мови й дискурсу в динаміці.

Обговорення. Е. С. Кубрякова закономірно пов'язує необхідність з'яви терміна дискурс з динамічною моделлю мови: «Неодмінною рисою динамічних моделей мови виявилася необхідність описати **розгортання** (виділено Є. К. – В. С.) мовлення. Знадобився термін, який відбивав би це нове розуміння породження мовлення – його залежності не тільки від внутрішніх здібностей мовця і навіть його індивідуальних інтенцій і цілей, але і від різноманітних ситуацій мовлення з її учасниками і їх реакціями на ті чи ті особливості спілкування тощо» [Кубрякова 2012: 121]. Завдання, для вирішення якого підходять далеко не всі методологічні принципи а методичні прийоми, вироблені традиційною лінгвістикою, принципово змінює підхід до дослідження. Вважаємо, що стійке, але гнучке – діалектичне – визначення дискурсу могло б сприяти вирішенню цього завдання, оскільки «в образі дискурсу мова повернулася до лінгвістів своїм надзвичайно складним динамічним боком, що вимагає пошуку нових підходів і методів, відмінних від традиційних. <...> Методи, застосовувані під час аналізу слова, словосполучення, речення лише як статичних сутностей, стабільних елементів системи, виявляються загалом непридатними в застосуванні до дискурсу» [Борботько 2011]. І тоді на перший план виступає ще одне, теж дуже розмите поняття – комунікація, яке успішно конкурує з загальноприйнятим «спілкування» і так само активно застосовується в

гуманітарних науках. Докладний аналіз в прагматичному аспекті, тобто найбільш наближеному до комунікативного, але все-таки не цілком комунікативному, оскільки прагматика занадто формальна стосовно природного людського спілкування, див. у роботі: [Почепцов 2001].

Проте і дискурс, і комунікація мають в гуманітарних дослідженнях якщо не найбільш прийнятне, то найбільш частотне ототожнення: дискурс ототожнюють із текстом, комунікацію – з інформацією. За динамічного підходу таке ототожнення неможливе. Поряд із цим не рахуватися з багатозначністю терміна «дискурс» сьогодні теж неможливо: його виняткова плодючість не раз доводилася фахівцями в різних сферах комунікативістики. Отримують глибоке й різнобічне вивчення види дискурсу, такі, як монологічний, діалогічний, розмовний, діловий, організаційний, дискурс реклами, дискурс пропаганди, війни тощо, але його родове визначення досі не з'ясоване. Виняток становить робота М. Л. Макарова, котрий вважає дискурс родовим поняттям щодо мови, тексту, діалогу [Макаров 2003]. У такому разі дискурс цілком можна розглядати як відповідник комунікації, і таке розуміння в лінгвістичних дослідженнях сьогодні трапляється (хоч і досі не стало загальноприйнятим). Скажімо, польський дослідник А. К. Кіклевич, розглядаючи функції мови й пов'язуючи їх з регулярними відношеннями в «середовищі», розглядає дискурс як елемент цього середовища і в такий спосіб ототожнює його з ситуацією, тобто зі свідомо динамічною категорією: «дискурс, тобто комунікативна ситуація і її параметри» [Кіклевич 2014: 61].

Однак справді динамічний підхід до категорії дискурсу послідовно демонструє в своїй докторській дисертації В. Г. Борботько, закономірно пов'язуючи цю категорію зі смислопородженням [Борботько 1998]. Учений слушно припускає, що «кожен носій мови несвідомо володіє якимось ключовим принципом, що допомагає йому блискавично відстежувати смислові взаємодії одиниць на всіх рівнях дискурсу» [Борботько 2011]. Повністю поділяємо це припущення та навіть можемо назвати цей «якийсь ключовий принцип». Це топологічний принцип, заснований на топіку як системі структурно-смислових моделей породження комунікативного смислу [Садикова 2015].

В. Г. Борботько передбачає також зчисленність цієї системи: «Ймовірно, що основоположні принципи, пов'язані з неусвідомлюваною діяльністю мовної рефлексії, нечисленні і можуть бути виявлені в результаті дослідження внутрішньої організації дискурсу» [Борботько 2011]. Виявлення топіки (як зчисленої системи структурно-смислових моделей породження комунікативного смислу в процесі спілкування) підтверджує слушність цього передбачення.

В одному зі своїх останніх виступів О. О. Леонт'єв, посилаючись на М. М. Бахтіна, Ю. М. Лотмана, М. К. Мамардашвілі, А. Г. Асмолова, О. М. Леонт'єва та інших авторитетних дослідників, не тільки сповідує

динамічний підхід в психології та мовознавстві, але й ототожнює його з діалектичним підходом, закликаючи колег «повернутися до діалектики» [Леонтьев 2004].

Вважаємо, що діалектичний (динамічний) підхід до визначення дискурсу уможливить його використання в методологічних цілях для вивчення взаємодії під час спілкування. Однак інструментом нашого аналізу буде не діалектичний матеріалізм, а топіка, яку ще Аристотель трактував як діалектику [Аристотель 1978]. Перша глава відомого трактату Аристотеля так і називається: «Топіка, або діалектика». Таке розуміння топіки цілком відповідає завданням лінгвіста широкого профілю, що обстоює динамічний підхід і здатний вивчати мову в комунікації, трактованій як процесуальна взаємодія.

Н. Д. Арутюнова визначає дискурс як «зв'язний текст в поєднанні з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий у подієвому аспекті; мова, розглянута як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах). Дискурс – це мова, “занурена в життя”» [Арутюнова 1990: 137]. Афористичність визначення, а також авторитет ученої сприяли введенню в широкий науковий обіг терміна «дискурс». На жаль, процесуальність цього визначення дослідники часто недооцінюють, тож у поле їхньої уваги потрапляє тільки «текст», тим самим дослідження теж перебуває у статичному руслі, і головне – динамічну (а значить – діалектичну) природу дискурсу – не досліджувано.

Уважаємо, що дефініція дискурсу повинна бути загальноприйнятною, і найрозумніше йти в цьому плані від філософського визначення, яке цілком відповідає позиції О. С. Кубрякової: дискурс – це «складна єдність мовної практики й екстралінгвістичних чинників, <...> що дають уявлення про учасників комунікації, їх установки й цілі, умови породження і сприйняття повідомлення» [Новітній філософський словник. Електронний ресурс]. Це родова дефініція, діалектично пов'язана з видовою, яку можна сформулювати так: конкретний *дискурс* – це *актуальна структурована ситуація, зумовлена інтенціями учасників спілкування й виражена ними за допомогою вербальних і невербальних засобів у процесі комунікативної взаємодії*. По-іншому, зовнішні (об'єктивні) і внутрішні (суб'єктивні) чинники у процесі комунікативної взаємодії діють і створюють динамічну структуру, яку треба іменувати дискурсом.

Видається, що виходити треба з такого: 1) комунікація (спілкування) є визначальним поняттям щодо інших, суміжних, таких, як мова (засіб) і текст (результат); 2) комунікація – природне середовище буття мови, використовуваної в процесі комунікації поряд з іншими засобами спілкування; 3) текст – результат (продукт) спілкування, котрий в природній комунікації має проміжний характер, адже може

змінюватися (і здебільшого змінюється) в подальшому спілкуванні. ТОЖ конкретний дискурс – це актуальна структурована й виражена тими чи тими засобами комунікативна ситуація, визначена людьми (учасниками спілкування) з усіма їх феноменальними характеристиками й інтенціями, актуальними в певний момент спілкування.

Спостерігаючи й аналізуючи сучасні способи спілкування, ми переконалися, що категорії, предикабілії і топи Аристотеля продовжують бути базою взаєморозуміння й мовної взаємодії людей. Спираючись на них, виділяємо найбільш оптимальний, на наш погляд, перелік сучасних топів, розглянутих діалектично, як система вершинних мовних категорій і структурно-сміслових моделей, реалізованих як у побутовій мовній практиці, так і в будь-якому науковому гуманітарному дослідженні: 1) дія, 2) страждання (зазнання впливу), 3) причина, 4) наслідок, 5) властивості (ознаки, якості), 6) частини, 7) ціле, 8) порівняння, 9) зіставлення, 10) протилежне (протиставлення), 11) обставини (місце, час, мета), 12) ім'я, 13) загальне (абстрактне), 14) приватне (конкретне), 15) рід, 16) вид, 17) визначення, 18) приклад, 19) свідчення, 20) символ. Ними формуються всі смисли, які ми можемо породити в процесі спілкування й пізнання, тому що топіка – це наш ментальний спосіб структурування світу, у якому ми живемо. Запропонований список не повторює переліку Аристотеля чи стародавніх або сучасних риторик, але заснований на ідеї його вичерпності, адже для такого розуміння один одного в процесі спілкування таких моделей взаємодії має бути обмежена кількість.

Кожен топ – це ідеальна модель, інваріант, пов'язаний не з граматиною чи лексикою, а з комунікативним змістом, породжений конкретною ситуацією та конкретним моментом спілкування. А система топів – це ментальна мова [Садикова 2015: 68], за допомогою якої й здійснюється процес безпосереднього спілкування, у результаті якого «тут і зараз» формується комунікативний сенс.

Якраз цей процес і є конкретним дискурсом – динамічною структурою.

Продемонструємо зазначене на найбільш наочному прикладі – спілкуванні з дитиною. Вероніка (5 років) вилізла на бетонного динозавра. Мені хочеться поспілкуватися з дитиною, і я беру її за ногу:

- Це хто торкається моєї ноги? (Запит на ім'я)
- Динозавр. (Ім'я)
- Це як? (Запит на конкретизацію)
- Підняв лапу і торкнувся. (Конкретне)
- Ні ... (Протилежне)
- Чому це? (Запит на причину)
- Він неживий. (Причина)

Отже, комунікативну взаємодію здійснюють за допомогою структурно-сміслових моделей, формованих у нашій свідомості, мабуть,

дуже рано. Детальніше див. [Садикова 2017: 128–130]. Топи як структурно-сміслові моделі адекватно відображають цілісність буття в свідомості людей і допомагають цю цілісність оперативно структурувати «тут і зараз» у процесі спілкування. За допомогою цієї діалектичної системи природним чином долається хаосокосмологія спілкування (термін Ю.Є. Прохорова).

Висновок. Топи, маючи діалектичну природу функціонуючи в мові як вершинні категорії і складники нашої ментальної мови, реалізуючись у мисленні й мовленні як структурно-сміслові моделі породження комунікативного смислу, зобов'язані своїм функціонуванням лише комунікації, тому їх не можна ні вивчати, ні використовувати у відриві від спілкування, попри їх абстрактний характер. Спілкування свою чергою зумовлене ситуацією як конкретизованим буттям, тобто конкретним дискурсом, а рекурсивний характер топіки як системи пов'язує воєдино Мову, Мислення й Буття – через комунікацію, через спілкування індивідуальних свідомостей в конкретному дискурсі.

Література

- Аристотель. Сочинения в 4-х томах. Москва: Мысль, 1978. Т. 2. Топика. 687 с.
- Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990.
- Борботько В. Г. Общая теория дискурса: Принципы формирования и смыслопорождения: дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 1998. 250 с.
- Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. 4-е изд. Москва: Либроком, 2011. URL: <http://www.xbooks.com.ua/catalogue.php?gen=49&aut=19264&id=56319>
- Лингвориторическая парадигма: теоретические и прикладные аспекты. 2017. № № 22–1. С. 22–144.
- Киклевич А. К. Динамическая лингвистика: между кодом и дискурсом. Харьков: Изд-во «Гуманитарный центр», 2014. 444 с.
- Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования. Институт языкознания РАН. Москва: «Знак», 2012. 208 с.
- Леонтьев А. А. Что такое альтернативная психология? Доклад на конференции по экзистенциальной психологии. Звенигород, 2004. Архивные видеоматериалы.
- Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. Москва : Комкнига, 2007. 312 с.
- Линь Мей, Хуа Эрчжи. «Топика» как риторическая концепция и ее применение в обучении русскому языку как иностранному в китайской аудитории. Лингвориторическая парадигма : теоретические и прикладные аспекты. 2016. № 21. С. 129–131.

- Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис, 2003. 276 с.
Новейший философский словарь. URL :
http://encdic.com/new_philosophy/Diskurs-412.html
- Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер», 2001. 656 с.
- Прохоров Ю. Е. Концепт, текст, дискурс в структуре и содержании коммуникации: дис. ... д-ра филол. наук. М., 2006. 338 с.
- Садикова В. А. Ментальный язык и коммуникативный смысл. *Значение как феномен актуального языкового сознания носителя языка*: Материалы межрегиональной научной конференции. Воронеж, 2015. С. 68–69.
- Садикова В. А. К вопросу о языковой топологии. *Вестник Тверского государственного университета, серия: Филология*. № 4. Тверь, 2015. С. 44–49.
- Садикова В. А. Топика как система структурно-смысловых моделей порождения коммуникативного смысла: монография. Тверь, Тверской государственный университет, 2017. 164 с.

(Узято з: Лінгвориторическая парадигма: теоретические и прикладные аспекты. 2017. № 22-1. С. 41–45).

Ставицька Л. О. Міждисциплінарний характер гендерних лінгвістичних досліджень

Гендер традиційно розглядається як своєрідна *міждисциплінарна інтрига*, «в основі якої сплітається безліч наук про людину, про її не тільки біологічну, але й соціально та культурно зумовлену специфіку, інтрига як сукупність обставин, подій і дій, у центрі яких перебуває людина, особистість» [Халєєва 2000: 10]. Коротко окреслюючи вектори взаємодії лінгвогендерології із суміжними науками, вкажемо на деякі з них.

Психологія і психолінгвістика (В. П. Багрунов, І. С. Кон, Т. О. Рєпіна, О. М. Холод та ін.). Основними біологічними детермінантами гендерних особливостей мовлення можна вважати різницю в гормональній діяльності та хромосомному наборі чоловіків і жінок, що обумовлюють статевий дипсихізм (П. Багрунов), який виявляє себе в неоднаковому характері мислення, особливостях пам'яті, специфіці сприйняття дійсності, а також у рівні емоційності чоловіків і жінок (С. В. Васильєв, В. А. Геодакян, Дж. Б. Стумп). Хоча біологічна стать дається людині від народження, психологічне усвідомлення власної статевої належності – гендерна ідентичність – є результатом складного процесу, що поєднує онтогенез, гендерну соціалізацію та розвиток самосвідомості. Вагому роль у становленні гендерної ідентичності відіграють соціальні фактори, наявні в суспільстві гендерні стереотипи,

що виступають еталонами поведінки, в т.ч. й мовленнєвої, формуючись на основі специфічного для різних соціумів розподілу гендерних ролей, зокрема на характерній для патріархальних і постпатріархальних культур зайнятості чоловіків у суспільних видах діяльності (публічній сфері) та традиційній домашній сфері зайнятості жінок. Соціальні параметри, що є похідними від психобіологічних чинників, відображаючи природні статево-диференційовані ознаки, разом з тим є досить незалежними від останніх і значною мірою домінують над ними.

Психолінгвістичне вивчення статі передбачає розгляд психічних та фізіологічних чинників, що зумовлюють причини появи відмінностей у мові чоловіків і жінок. Психолінгвістичні дослідження статі (О. І. Горошко, С. В. Мелікян, О. Іванова та ін.) підтвердили, що поряд із соціальними чинниками, які визначають особливості чоловічої та жіночої мови, можуть бути відзначені й психофізіологічні, зокрема функціональна асиметрія мозкових півкуль чоловіків і жінок.

Лінгвогендерологія, або *лінгвістична гендерологія* спрямовує дослідників на вивчення низки проблем:

- мова та відображення в ній статі: номінативна система, лексикон, синтаксис, категорія роду. Мета такого підходу полягає в описі того, як маніфестується в мові наявність людей різної статі, які оцінки приписуються чоловікам і жінкам. Це можуть бути дослідження як однієї мови, так і порівняльні студії;

- мовленнєві стратегії чоловіків і жінок, де виокремлені типові стратегії і тактики, гендерно специфічний набір одиниць лексики, способи досягнення успіху в комунікації, тобто специфіка чоловічого і жіночого мовлення.

Важливе поняття *лінгвогендерології* – гендерний стереотип, яке визначають як «узагальнені уявлення (переконання) про те, як насправді поводять себе чоловіки та жінки» [Денисова].

Традиційно виділяють бінарні опозиції, що стереотипно приписують чоловікові – жінці:

ініціативність – рецептивність;

діяльність, активність – пасивність;

динамічність, імпульсивність – статика;

логічність – інтуїтивність;

абстрактність – конкретність;

інструментальність – експресивність;

свідомість – несвідомість;

влада – підпорядкування;

порядок – хаос; незалежність,

індивідуальність – близькість, колективність (жінки на перше місце ставлять стосунки між людьми, тоді як чоловіки у всіх суспільствах більш незалежні, домінантні, владні, авторитарні та рішучі;

жінки більш обережні, схильні до підпорядкування, чуйні та демократичні);

сила Я – слабкість Я;

непостійність, невірність, радикалізм – постійність, вірність, консерватизм.

Стверджується також думка, що ані в біологічному, ані в психологічному сенсі не трапляється чистої чоловічності або жіночості. У кожній особистості спостерігається «суміш» біолого-психологічних ознак своєї і протилежної статі. Сучасна психологія виділяє чотири статево-рольові типи, притаманні чоловікам і жінкам: чоловічий, жіночий, андрогенний і недиференційований.

Загальна закономірність стереотипізації полягає в тому, що чоловіки сприймаються як владні, незалежні, агресивні, домінантні, сміливі, неемоційні, грубі, прогресивні або мудрі. Про жінок, навпаки, говорять як про залежних, слабких, боязливих, емоційних, чуттєвих, ніжних, мрійливих і забобонних.

Чоловіки стереотипізуються такими характеристиками:

– цінність чоловіка визначається його заробітком та успішністю на роботі;

– чоловік повинен бути сильним;

– чоловіки є красномовними ораторами;

– чоловік повинен бути освіченим і компетентним фахівцем;

– приховувати свої почуття й розв'язувати проблеми без сторонньої допомоги;

– уникати специфічно жіночих видів діяльності.

Основними гендерними стереотипами жінок є такі:

– головне призначення жінки – це родина, діти, а не кар'єра;

– жінка вважається успішною тільки тоді, коли виходить заміж;

– вони менш цінні працівники, їм платять менше;

– жінки не такі гарні керівники, як чоловіки;

– жінки – погані оратори.

Стереотипізація та аксіологічна (оцінна) шкала гендеру не однакові в різних культурах. За даними психологічних експериментів, проведених на початку 90-х рр. ХХ ст., чоловікам приписується більшість слів-прикметників, ніж жінкам [Ильин, 2003, 55], «у Нігерії слова зарозумілий, грубий, лінивий, галасливий були віднесені до жінок. У Японії хвалькуватими, нестерпними й неорганізованими теж були жінки. В одних країнах (Німеччина, Малайзія) диференціювання статей було яскраво вираженим, а в інших (Індія, Шотландія) – слабо вираженим. У деяких країнах образ чоловіків більш негативний [Ильин, 2003, 55–56].

Заслуговують на увагу застереження щодо негативної функції стереотипів: «системи стереотипів дають людям відчуття безпеки та пристосованості до дійсності, вони слугують не меті пізнання істини

інтелектуальним шляхом, а потребі полегшення й подовження життя, потребі успішної діяльності [Бартми́нский, 2005, 136]. За останні роки уявлення про чоловічі і жіночі статеві ролі зазнають критики. Існуючі стереотипи образів чоловіків і жінок діють як збільшувальне скло, і відмінності між ними підкреслюються більшою мірою, ніж вони є насправді.

Література

Бартми́нский Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Перевод с польского. Москва : Индрик, 2005.

Ильин У. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины. Санкт-Петербург : Питер, 2003.

Халеева И. И. Гендер как интрига познания. *Гендер как интрига познания*: сб. статей. Москва : Рудомино, 2000. С. 9–18.

(Узято з: Ставицька Л. *Гендер : мова, свідомість, комунікація / Інститут української мови НАН України. Київ: КММ, 2015. С. 25–37*).

Сьорль Дж. Що таке мовленнєвий акт

I. ВСТУП

У типовій мовленнєвій ситуації, що включає мовця, слухача й висловлення мовця, з висловленням пов'язані найрізноманітніші види актів. Під час продукування висловлень мовець запускає мовний апарат і вимовляє звуки. Разом з тим він здійснює інші акти: інформує слухачів або викликає в них роздратування чи нудьгу. Він також здійснює акти, суть яких – у пригадуванні тих чи тих осіб, місць тощо. Крім того, він висловлює твердження або запитання, віддає команду або доповідає, вітає або попереджає, тобто здійснює акт з переліку тих, які Остін назвав іллокутивними. Саме цей вид актів розглядаємо в цій роботі, яку можна було б назвати «Що таке іллокутивний акт?». <...> Прикладами англійських дієслів і дієслівних словосполучень, пов'язаних з іллокутивними актами, є: *state* 'викладати, констатувати, стверджувати', *assert* 'стверджувати, заявляти', *describe* 'описувати', *warn* 'попереджати', *remark* 'помічати', *comment* 'коментувати', *command* 'командувати', *order* 'наказувати', *request* 'просити', *criticize* 'критикувати', *apologize* 'вибачатися', *censure* 'засуджувати', *approve* 'схвалювати', *welcome* 'вітати', *promise* 'обіцяти', *express approval* 'висловлювати схвалення' і *express regret* 'висловлювати співчуття'. Остін стверджував, що в англійській мові таких виразів понад тисячу.

<...> Я думаю, що суттєвою рисою кожного виду мовного спілкування є те, що воно включає в себе мовленнєвий акт. Усупереч поширеній думці, основною одиницею мовного спілкування є не символ, не слово, не речення й навіть не конкретний екземпляр символу, слова або речення, а *продукування* цього конкретного екземпляра у ході здійснення мовленнєвого акту. Тобто продукування конкретного

речення в певних умовах є іллокутивний акт, який водночас постає мінімальною одиницею мовного спілкування.

Я не знаю, як *довести*, що акти становлять сутність мовного спілкування, але я можу навести аргументи, за допомогою яких можна спробувати переконати тих, хто налаштований скептично. Як перший аргумент слід привернути увагу скептика до того факту, що якщо він сприймає деякий звук або позначку на папері як вияв мовного спілкування (як повідомлення), то один із чинників, що зумовлює саме таке його сприйняття, полягає в тому, що він має розглядати цей звук або позначку як результат діяльності істоти, що має певні наміри. Він не може розглядати його просто як явище природи – на взірць каменя, водоспаду чи дерева. Щоб розглядати його як вияв мовного спілкування, треба припустити, що його продукування є те, що я називаю мовленнєвим актом. Логічною передумовою сучасних спроб дешифрувати ієрогліфи майя є для прикладу гіпотеза про те, що позначки, які ми бачимо на каменях, зроблені істотами, більш-менш схожими на нас, і зроблені з певними намірами. Якби ми були певні, що ці позначки – це наслідок ерозії, то ніхто б і не подумав їх дешифрувати чи навіть називати ієрогліфами. Підведення їх під категорію мовного спілкування з необхідністю тягне розуміння їх постання як здійснення мовленнєвих актів.

Здійснення іллокутивних актів належить до форм поведінки, регульованих правилами. Я спробую показати, що такі дії, як постановка запитань або висловлювання тверджень, регульовані правилами так само, як підлягають правилам, наприклад, базовий удар в бейсболі або хід конем в шахах. Я хочу, отже, експлікувати поняття іллокутивного акту, задавши безліч необхідних і достатніх умов для здійснення деякого конкретного виду іллокутивного акту і вивівши з нього безліч семантичних правил для вживання цього виразу (або синтаксичного засобу), яке маркує висловлення як іллокутивний акт саме цього виду. <...> Однак, щоб підготувати ґрунт для формулювання таких умов та вивести з них правила здійснення іллокутивного акту, я маю обговорити ще три вихідних поняття: правила, судження їх значення.

II. ПРАВИЛА

Я проводжу відмінність між двома видами правил. Одні правила регулюють форми поведінки, які існували до них; наприклад, правила етикету регулюють міжособистісні взаємини, які існують незалежно від правил етикету. Інші ж правила не просто регулюють, а створюють або визначають нові форми поведінки. Футбольні правила, для прикладу, не просто регулюють гру у футбол, але, так би мовити, створюють саму можливість такої діяльності або визначають її. Діяльність, названа грою у футбол, полягає в здійсненні дій відповідно до цих правил; футболу поза цими правилами немає. Назвемо правила другого типу конститутивними, а першого типу регулятивними. Регулятивні правила

регулюють діяльність, що була до них. Конститутивні правила створюють (а також регулюють) діяльність, існування якої логічно залежить від них. Регулятивні правила зазвичай мають форму імператива, наприклад: «Користуючись ножем під час їжі, тримай його в правій руці» або «На обіді офіцери повинні бути в краватках». Деякі конститутивні правила набувають цілком іншої форми, скажімо: гол під час гри в регбі зараховують, якщо гравець перетинає гольову лінію супротивника з м'ячем в руках. Деякі з конститутивних правил мають форму «X вважається У-ом» [4].

III. СУДЖЕННЯ

Різні іллокутивні акти часто мають поміж собою щось спільне. Розглянемо такі речення:

- (1) «Джон вийде з кімнати?»
- (2) «Джон вийде з кімнати.»
- (3) «Джон, вийди з кімнати!»
- (4) «Вийшов би Джон з кімнати.»
- (5) «Якщо Джон вийде з кімнати, я теж вийду.»

Вимовляючи кожне з цих речень у певній ситуації, ми зазвичай продукуємо різні іллокутивні акти. Перше зазвичай є запитанням, друге – передбаченням, третє – проханням чи наказом, четверте – висловленням бажання, а п'яте – гіпотетичним висловленням наміру. Однак за реалізації кожного з цих актів мовець зазвичай здійснює деякі додаткові акти, спільні для всіх зазначених: він здійснює *референцію* (тобто віднесеність використаних у мовленні іменників, іменникових груп чи їхніх еквівалентів до об'єктів дійсності – М. Ф., В. К.) до конкретної особи – Джона – і *предикуює* (приписує) їй певну ознаку – вихід із кімнати, у жодному разі не вичерпуючи цим того, що він робить. Отже, у кожному з цих випадків за відмінності іллокутивних актів щонайменше деякі з неіллокутивних актів *референції* і *предикації* збігаються.

Референція до якогось Джона та предикація тієї самої дії цій особі в кожному з розглянутих іллокутивних актів дає підстави стверджувати, що ці акти пов'язує деякий *загальний зміст*. Те, що може бути виражене підрядним реченням «що Джон вийде з кімнати», є загальною властивістю усіх речень, пор.: «Я стверджую, що Джон вийде з кімнати», «Я питаю, чи вийде Джон з кімнати» тощо. Пропоную називати цей загальний зміст *судженням*, або *пропозицією* (proposition), й описуватиму цю рису зазначених іллокутивних актів, кажучи, що під час промовляння пропозицій (1) – (5) мовець виражає судження, що Джон вийде з кімнати. Зауважте: я не кажу, що судження виражене відповідною пропозицією; я не знаю, які пропозиції могли б здійснювати акти цього типу. Але я казатиму, що при промовлянні пропозиції мовець виражає судження. Зауважте також, що я проводжу розмежування між судженням і ствердженням (assertion) або

констатацією (statement) цього судження. Судження, що Джон вийде з кімнати, наявне в кожній із 5 пропозицій, але тільки в (2) це судження ствердне. Ствердження – іллокутивний акт, а судження загалом не акт, хоч акт вираження судження є частиною здійснення певних іллокутивних актів.

Резюмуючи описану концепцію, я міг би сказати, що розмежовую іллокутивний акт і пропозиційний зміст іллокутивного акту. Звичайно, не всі висловлення мають пропозиційний зміст, наприклад, не мають його вигуки «Ура!» або «Ой!». У тому чи тому варіанті це розмежування відоме давно і в той чи той відзначене різними авторами (Фреге, Шеффер, Люїс, Рейхенбах, Хеар). <...> Отже, речення має дві (не обов'язково окремі) частини – елемент, що слугує показником судження, і засіб, що слугує показником функції. Показник функції допомагає судити, як треба сприймати певне судження, або, по-іншому, яку іллокутивну силу має висловлення. До показників функції в англійській мові зараховують порядок слів, наголос, інтонаційний контур, пунктуацію, спосіб дієслова і, зрештою, безліч так званих перформативних дієслів: я можу вказати на тип здійсненого мною іллокутивного акту, почавши речення з «Я прошу вибачення», «Я попереджаю», «Я стверджую». Часто в реальних мовних ситуаціях іллокутивну функцію висловлення прояснює контекст, тож необхідність у відповідному показникові функції відпадає.

IV. ЗНАЧЕННЯ

Мовленнєві акти зазвичай здійснюють шляхом вимовляння звуків або написання знаків. Яка різниця між простим проголошенням звуків або написанням знаків і здійсненням мовленнєвого акту? Одна з відмінностей полягає в тому, що про звуки або знаки, які роблять можливим здійснення мовленнєвого акту, зазвичай кажуть, що вони мають значення (meaning). Друга відмінність, пов'язана з першою, полягає в тому, що про людину зазвичай кажуть, що вона щось мала на увазі (meant), вживаючи ці звуки або знаки.

<...>

Зв'язок між тим, що ми маємо на увазі, коли говоримо, і тим, що означає речення в мові, якою спілкуємося, аж ніяк не випадковий. За аналізу іллокутивних актів ми маємо розпізнати як інтенціональний, так і конвенціональний їх аспекти, а найперше співвідношення між ними. Здійснюючи іллокутивний акт, мовець реалізує певний намір і хоче, щоб слухач цей намір розпізнав та виконав відповідну дію; якщо він вживає слова в буквальному сенсі, то хоче, щоб це упізнання було здійснено завдяки тому факту, що правила вживання вимовлених ним виразів пов'язують ці останні з отриманням певного результату.

<...>

Розглянемо, наприклад, акт наказу. До підготовчих умов належить такий стан мовця, за якого слухач перебуває в його владі, умова щирості

полягає в тому, що мовець бажає, щоб потрібні дії було вчинено, а істотна умова має відображати той факт, що вимовляння висловлення є спробою спонукати слухача здійснити цю дію. У разі акту ствердження до підготовчих умов належить наявність у мовця деякої підстави для того, щоб вважати судження істинним, умова щирості полягає в тому, що він повинен бути переконаний в його істинності, а істотна умова відображає той факт, що проголошення висловлення є спробою поінформувати слухача і переконати його в істинності судження. Привітання набагато простіший вид мовленнєвого акту, але навіть тут частина розмежувань може бути застосована. У висловлюванні Hello! 'Привіт!' немає пропозиційного змісту, і воно не пов'язане умовою щирості. Підготовча умова полягає в тому, що безпосередньо перед початком говоріння повинна відбутися зустріч мовця зі слухачем, а істотна умова полягає в тому, що проголошення цього висловлення свідчить про чемність визнання слухача мовцем.

(Узято з: Нове в зарубіжній лінгвістиці. Вип. 17. Москва, 1986. С. 151–169).

Формановська Н. І. Невербальні засоби й компоненти комунікації

Розглядаючи проблеми спілкування не можна оминати увагою такий важливий його аспект, як невербальна комунікація.

Можливо, людське спілкування й почалося з невербальних знаків, побутових і «професійних» рухів-вказівників, наприклад, мисливця зберігати тишу, стояти на місці, рухатися вперед (що збережено до сьогодні) тощо. Спостерігаючи за спільнотами вищих тварин, ієрархічним впорядкуванням зграї, дослідники фіксують жести й звуки, що встановлюють місце кожного в «спілкуванні» й характер його поведінки.

Усне контактне безпосереднє спілкування немислиме без невербальних компонентів. Позаяк комуніканти бачать і чують один одного, одні невербальні знаки розраховані на зір: жест, міміка тощо, а інші на слух: інтонація, тембр, темп і т.ін.

Тут зауважимо, що всякому рухові (*кінемі*), тілесному й мімічному, а також звуковому, можна присвоїти наймення «жест», хоч невербальні знаки підлягають різнобічній класифікації, і *власне жест* посідає в ній уповні конкретне місце. Тож слово *жест* використовуватимемо в широкому й вузькому значенні.

Насамперед необхідно відділити жест комунікативний від некомунікативного – фізіологічного, ритмічного). Так, можна почесати потилицю, тому що засвербіла, а можна спродукувати й надіслати адресатові знак комунікації: *«складно, не відважуюся сказати»* тощо; можна схопитися за голову від болю, а можна послати знак *«я в розпачі, я не знаю, що робити»* тощо; можна зажмуритися від яскравого світла, а

можна зробити комунікативний мімічний жест: «я зневажаю тебе, вважаю недостойним відповідати» тощо. Важливо мати на увазі й т. зв. *симптоми* – зовнішні вияви фізіологічних станів: почервоніти від сорому, побіліти від гніву, спітніти від хвилювання тощо. Такі фізіологічні симптоми засвідчують певний психічний, емоційний стан, що впливає на процес спілкування, і все ж їх треба відрізнити від власне жестів і міміки.

Щодо словесного опису невербальних знаків, то такі одиниці звано *соматизмами* (сома з грец. ‘тіло’), або *соматичними висловленнями*, якщо вони неоднослівні. У художніх текстах, а також у словниках жестів представлені якраз соматизми як прикмети писемної форми буття мови.

Вирізняють також *соматичні фразеологізми*, що є наслідком відриву значення висловлення від жесту: задерти носа, голова йде кругом, встати не з тієї ноги тощо.

Дослідженню невербальної комунікації присвячено немало праць. Про цей аспект ідеться в книзі Г. В. Колшанського «Паралінгвістика». Паралінгвістика, а його думку, – це розділ мовознавства, що вивчає сукупність фонаційних і жестово-мімічних засобів, спільних і обов’язкових для реалізації мовлення певною мовою. Г.В. Колшанський зазначає: «Паралінгвістика не доважок до мовної системи чи її решта, а особливий функційний компонент парамовної системи, тобто комунікативна підсистема, яка доповнює функцію вербальної комунікативної системи.

Багато зроблено з дослідження *лінгвокраїнознавчого аспекту* невербальних засобів комунікації, н-д, книга В.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова «Мова та культура». Усі її видання містять розділ про жестово-мімічне спілкування. Особливу увагу звернено в ньому на національну специфіку цього типу знаків, на лінгводидактичні й культурологічні проблеми в зв’язку з викладанням російської мови як іноземної. Укладено на сьогодні також словники жестової мови.

Стосовно вербальних висловлень *жестово-мімічні знаки* можуть включатися в мовлення, *передувати* йому, *слідувати* за ним, *заступати* його.

Знаки *фонації* завжди вмонтовані в мовлення, хоч би у вигуки.

Жест може виражати те саме значення, що й мовлення, бути протилежним йому, акцентувати частину висловлення, заповнювати паузи, пошуки слова, підтримувати контакт при цьому посилюючи контакт уваги чи розуміння, емоційний, морально-оцінний або ж етичний контакти.

Жест (у широкому значенні) має значення, він може бути полісемічним, складним за значенням і ситуативним. Так, рукостискання може означати привітання, прощання, знайомство. Жести можуть утворювати ряд аналогів – *функціональний*, «*синонімічний*» ряд: жести

привітання – рукостискання, кивок, уклін, усмішка. Їх можна розглядати в *антонімічному ряду*, розрізняти *стилістично*, бо є жести нейтральні й емоційно-експресивні, піднесені й грубі чи фамільярні.

У семіотиці (науці про знаки) розрізняють *кінесіку* (жести, міміка), *проксеміку* (пози, розташування комунікантів один стосово другого), *фонації*. У проксеміці розрізняють а) зону інтимного спілкування; б) зону особистісного спілкування; в) зону публічного спілкування. Важливо підкреслити національну їх специфіку. Так, те, що для англієця надто близько, тому входить у зону інтимного чи особистісного спілкування, для латиноамериканця – це зона соціального спілкування. Пози теж національно специфічні: американці сидять, поклавши ноги на (журнальний) столик; сидіти перед японським партнером, заклавши ногу на ногу чи витягнувши їх у бік співрозмовника, вважається непристойним.

Мова очей – винятково багата сфера невербального спілкування. І, звичайно, національна специфіка тут засвідчена яскраво. Представники однієї культури у спілкуванні дивляться в очі один одному, а в іншій культурі це сприймається як невихованість, зухвальство. Погляд убік європейцями сприймається як нещирість чи соромливість, а в деяких африканських і африканських народів вважається цілком ввічливим.

Стосовно кінесіки, необхідно враховувати, що жести за функцією бувають а) *звичайні*, б) *символічні* (віддання честі у військових), в) *ритуальні* (у церковному обряді); за структурою а) *прості*, б) *складні*, в) *складені*; за спрямованістю а) *індивідуальні*, б) *індивідуально-взаємні*, в) *взаємні*. Вони можуть бути носіями соціальної й соціально-територіальної інформації про мовця й адресата.

Розмаїтими є вияви значущої *фонації*. Інтенаційні й темброві модуляції, ступінь гучності й швидкості мовлення (н-д, італійці розмовляють голосніше й швидше, ніж фіни), паузація, мовчання, пов'язані з емоційним станом, також інші звукові компоненти можуть виражати комунікативно значущі смисли.

До засобів і компонентів невербального спілкування належить віднести й комунікативно значуще *мовчання*. Мовчання передусім – це рольовий обов'язок слухача, форма його етикетної кооперативної поведінки (не перебивати, вислухати, дослухати тощо), подаючи при цьому невербальні й вербальні сигнали своєї участі в комунікації: кивки, вигуки на взір «угу» й т. ін. Це «нормативне» мовчання, що відповідає очікуванням мовця. Другий тип мовчання стосується мовця, коли партнер, очікуючи від нього словесної репліки, отримує нульовий замісник вербальних знаків. У такому разі мовчання належить інтерпретувати як своєрідний мовленнєвий акт з інтенційним, емоційним, оцінним тощо змістом залежно від попереднього тексту, ситуації й обставин спілкування, стосунків комунікантів тощо. Це може

бути згода, небажання відповідати, ніяковість, нерішучість. Зрештою, докір, образа й т. ін.

Невербальні знаки виступають у спілкуванні здебільшого в комплексі, підтримуючи й підсилюючи один одного, що у художньому тексті відображено описово.

До невербальної комунікації належить також мова повсякденної поведінки. Це звички та звичаї народу, в основному національно специфічні, виконувані представниками певного соціуму і не завжди прочитувані носіями інших культур.

Скажімо, у Німеччині прийти вчасно є нормою, а спізнення вважається відхиленням від неї, тож із партнером, що любить спізнюватися, вважають небезпечним вести справи; в Іспанії, а особливо в країнах Латинської Америки ця якість не ціниться, тож діловий партнер може спізнитися, до того ж не перепрошуючи. Англійці ніколи не вступають у контакт з незнайомими людьми на вулиці, у поїздах, у жодному разі не торкаються незнайомої людини, не беруть її за руку чи під руку. У Латинській Америці прийнятне невимушене спілкування, зокрема жестове, навіть із незнайомими людьми.

Елементи повсякденної поведінки повністю автоматизовані, стереотипні, тому непомітні під час виконання, а от у середовищі представників різних культур виявляються чітко.

*(Узято з: **Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва: Рус. яз., 2002. 216 с.)***

Юсифова П.Т. Мовчання як засіб невербальної комунікації

докторант, викладач кафедри граматики англійської мови.

Азербайджанський університет мов, м. Баку

Наш світ сповнений різноманітних шумів, і ми розуміємо світ через ці шуми. Як казав Авраам Лінкольн: «Чим більше людина каже, тим менша її розуміють» [1].

Можливо, іноді мовчання важливіше за слова. Суттєва роль мовчання у нашому житті не підлягає сумніву. На перший погляд, мовчання можна розглядати як безглузду паузу, хоч «мовчання немислиме без мови, а мова (вербальна чи невербальна) немислима без мовчання» [2, с. 183].

Мовчання досліджували різні науки, такі як лігуристика, філософія, література тощо. Хоч мовчання не може бути виражене в мові за допомогою мовних звуків, воно виразне. Як і словесна мова, мовчання теж слугує спілкуванню, тож його вважають одним із засобів невербальної комунікації.

Мовчання виникає тоді, коли ми у своєму повсякденному житті не потребуємо слів. Ось чому так частими є вирази на взірець «немає

слів» (англ. short of words). Мовчання посідає важливе місце в міжкультурній та міжособистісній контактах. «Людина не може не спілкуватися. Отже, мовчання теж є формою спілкування, позаяк слухачі та спостерігачі надають сенсу мовчанню, незалежно від бажання відправника» [3, с. 29].

Було багато дискусій про те, чи можна вважати мовчання мовленнєвим актом чи ні. На думку Сьорля [4, с. 97], мовчання має сприйматися як непрямий мовленнєвий акт. Чи можемо ми погодитись із його думкою? Спробуємо довести її на конкретному прикладі:

Мама запитує сина, чи він виконав домашнє завдання. Хлопчик, опустивши голову, мовчить. У цій ситуації мовчання означає «ні» та допомагає зрозуміти, про що думає хлопчик. Позаяк мовчання слугує для спілкування, то його можна розглядати як мовленнєвий акт.

Мовчання властиве всім мовами світу. Воно може виражати різні емоції й виявляє залежність від ситуації. На думку Савіль-Труак, мовчання теж виникає під час мовлення. Тож його неможливо уникнути [5 с.12].

У Західній Африці побутує прислів'я: «Мовчання – це теж мова». За словами китайського філософа Лао Цзи, «мовчання – велике джерело влади» [6]. Великий поет і драматург Шекспір, написавши «вічний спокій – це мовчання» (англ. the rest is silence) у «Гамлеті», порівнює смерть із мовчанням.

Мовчання має різні форми. Мовчання може демонструвати повну відсутність мови. Наприклад, тиша під час деяких релігійних ритуалів. Мовчання може бути темпоральним, як, скажімо, мовчання людей, які слухають чийсь промову. Сакс та ін. ідентифікують різні типи мовчання у розмові. Мовчання називають «паузою» (англ. a pause), якщо її використовують за один хід, і «розрив» (англ. a gap), якщо мовчання виникає під час обміну репліками. Якщо ніхто зі співрозмовників не хоче говорити, то мовчання означає припинення розмови (англ. a lapse) [7, с. 715]. Гоффман назвав цей тип мовчання «затишшям» (англ. a lull) [8, с. 36].

Більшість лінгвістів вважають мовчання одним із видів невербальних засобів. Мовчання може супроводжувати, доповнювати та замінювати висловлення в комунікації. Однак його не можна трактувати, як не-мовлення. Насправді мовчання приховує у собі різні значення. У літературі приписують йому такі: позитивне, негативне, нейтральне [9, с. 133].

- 1) Позитивне мовчання використовують для захисту вже налагоджених стосунків і їх зміцнення.
- 2) Негативне мовчання погіршує, а навіть руйнує добрі стосунки.
- 3) Нейтральне мовчання може бути позитивним і негативним. Зазвичай його спостерігаємо під час роздумів.

На відміну від Лінга [9, с. 133], вважаємо більш доцільним диференціювати позитивні й негативні значення мовчання (див. табл. 1).

Критерії позитивного й негативного мовчання

Таблиця 1

№ з/п	Критерії	
	Позитивне мовчання	Негативне мовчання
1.	Мовчання як знак мислення або уявлення	Мовчання як ознака не-мовлення
2.	Мовчання як знак згоди	Мовчання як небажання говорити
3.	Мовчання як знак уважного слухання	Мовчання як ознака невдоволення
4.	Мовчання як ознака толерантності	Мовчання як знак сумніву чи невизначеності
5.	Мовчання як знак очікування черги говорити	Мовчання як ознака нудьги
6.	Мовчання як знак молитви	Мовчання як ознака нетерпіння
7.	Мовчання як бажання уникнути суперечливих питань	Мовчання як знак гніву
8.	Мовчання як знак незалежності від людей із довкілля	Мовчання як знак невпевненості
9.	Мовчання як ознака недопущення непорозумінь	Мовчання як ознака особистісних проблем
10.	Мовчання як ознака небажання говорити	
11.	Мовчання як знак поваги	

Мовчання фіксує й мовлення персонажів художніх текстів – за допомогою слів чи спеціального розділового знака: (...). Якщо мовчання відображене трьома крапками, читач має сам зрозуміти, що письменник хотів передати, використовуючи паузи в мовленні персонажів. Мовчання у художньому тексті може бути:

- 1) знаком скорботи;
- 2) знаком згоди;
- 3) знаком незгоди;

- 4) люди можуть мовчати, щоб не затягувати ситуацію або уникати розбрату;
- 5) знаком увічливості та вихованості;
- 6) знаком сорому та занепокоєння;
- 7) використане в розмовах на особисті теми, як-от: про взаємини людей або про їхнє особисте життя;
- 8) знаком образи;
- 9) як надання можливості співрозмовнику висловити власну думку;
- 10) якщо мовлення недоречне; наприклад, чимось засмучена людина найчастіше мовчить;
- 11) знаком страху;
- 12) знаком роздумів про що-небудь;
- 13) знаком відмови говорити;
- 14) знаком подиву;
- 15) знаком вагання;
- 16) демонстрацією толерантності до чогось або до когось.

Отже, мовчання властиве всім мовам та культурам світу. Навіть якщо мовчання видається несуттєвим, воно має прихований сенс. Щоб зрозуміти цей сенс, дуже важливо бути частиною контексту, якому воно властиве. Тільки в такому разі можна зрозуміти, у чому сенс мовчання. Мовчання властиве й мовленню літературних персонажів. Там його відображають відповідні слова або відповідний розділовий знак – три крапки. У творах автор або пояснює сенс мовчання, або читачам доводиться самим здогадуватися, що воно означає у тій чи тій ситуації. Отже, мовчання є одним з важливих засобів комунікації та сприяє розумінню того, що мається на увазі.

Бібліографічний список

1. Willy. Silence in Communications: 5 Reasons Why Silence Makes You a More Powerful Communicator. Available at: <https://executivecoachingconcepts.com/silence-incommunication/>
2. Шабанова Я. В. Речевой акт «Молчание» в структуре вербальной и невербальной коммуникации. Язык, коммуникация и социальная среда. Воронеж: ВГУ. 2007; № 7: 183 – 192.
3. Johansen R. L. The Functions of Silence: A Plea for Communication Research. Western Speech Journal. 1974; 38 (1): 25 – 35.
4. Searle J. R. Indirect Speech Acts, 1975. In: Cole, Peter/ Morgan, Jerry L. (eds.): Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. New York, San Francisco, London, 59-82 (cf. Tannen D. Silence: Anything But, 1985. In: Tannen/Saville-Troike (eds.), 93 – 111).
5. Saville-Troike M. The place of silence in an integrated theory of communication. In: Tannen/Saville-Troike (eds.). Perspectives on Silence. Norwood: Ablex Publishing Corporation, 1985; 3 – 18.

6. Carrie Sh. The Cultural Implications Of Silence Around The World. Available at: <https://www.rw-3.com/blog/the-cultural-implications-of-silence-around-the-world>

7. Sacks H., Schegloff E.A., Jeff G. A Simplest Systematics for the Conversation. *Language*. 1974; 50: 696 – 735.

8. Goffman E. *Interaction ritual: essays on face-to-face interaction*. England: Oxford, Aldine, 1967.

9. Ling W.N. 2003. Communicative Functions and Meanings of Silence: An Analysis of Cross-Cultural Views. *多元文化*. Vol. 3: 125 – 146. Available at: https://nagoya.repo.nii.ac.jp/?action=repository_action_common_download&item_id=6747&item_no=1&attribute_id=17&file_no=1

(Узято з: *Мир культуры, науки, образования*. 2019. № 1 (74). С. 472–475. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/molchanie-kak-sredstvo-verbalnoy-kommunikatsii/viewer>).

Яремко Я., Лужецька Н. Про внутрішнє мовлення

Вербальна комунікація (зовнішнє, діалогічне мовлення) може бути засобом комунікативної мімікрії (від *communicative mimicry*, лат. *communicatio* ‘повідомлення, передача’ + *mimicus* ‘нещирий, облудний’ – намір комуніканта приховати під час спілкування свої цілі цілком чи частково, задля чого він створює висловлення з маркерами однієї функції, але в значенні іншої – М. Ф., В. К.) мовця, підтверджуючи таким чином відому максимуму Талейрана: «Мова дана людині, щоб приховувати свої думки». «Свої думки» людина розкриває у внутрішньому мовленні, формами якого служать потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція.

Як вважають психологи, внутрішнє мовлення виникло на порівняно високому рівні еволюції людини як результат її природного бажання пізнати світ і себе у світі. У внутрішньому мовленні виявляється автентичність *буття* людини, яке в екзистенційному (*existentia* від лат. *existo* ‘існую’, категорія, що означає внутрішнє буття людини, те непізнаване, ірраціональне в людському «Я», внаслідок чого людина є конкретною особистістю – М. Ф., В. К.) вимірі не те саме, що *життя*: «Буття й життя не збігаються. Моє життя завжди буде здаватися мені нетотожним із тим, яке я ношу всередині себе, і яке є справжнім, хоча зовнішні реальності гальмують та вилучають його» [Марсель 1999, 315–316].

Методологічну суголосність з цим філософським положенням виявляємо у художньому просторі Лесі Українки, який був чутливим не лише до різних проблем «життя щоденного», а й стримів до вищих ідеальних сфер буття: «Коли втомлюся я життям щоденним, Щоденним

лихом, що навколо бачу, Тоді я думку шлю в світи далекі, Блукає погляд мій в країні мрії» [Леся Українка 1975, 57].

Показово, що в екзистенційно-гуманістичній філософії розмежують зовнішні для людини знання, і ті, які складають її внутрішнє ество [Марсель 1999, 315-316], – найособистіші, які умовно назвемо внутрішніми. Якщо виходити з опорного положення сучасної когнітивної психології, що вирішальну роль в поведінці суб'єкта відіграють знання, то саме внутрішні знання є рушієм-режисером людської поведінки. Внутрішні знання – це те, у чому людина дорівнює сама собі, своїй іманентній сутності, досягає гармонії, зливаючись із своїм «Я».

Внутрішні знання є тим невидимим комунікативним містком, на якому адресант і адресат можуть сходитися або розходитися – залежно від їх світоглядної спорідненості чи віддаленості. Річ у тім, що в процесі внутрішньої еволюції людини істинні знання перетворюються на переконання, якими людина дорожить і керується у повсякденній когнітивно-комунікативній діяльності. На відміну від інформації, ці знання не можна купити, продати, взяти чи вкрасти. Світоглядна суголосність є необхідною умовою досягнення між комунікантами консенсуальної взаємодії з допомогою слів. Тому у концепції У. Матурани феномен комунікації залежить не від того, *що передається*, а від того, *що відбувається* в адресаті. Відтак нікого не можна переконати раціональним шляхом у тому, у що він до цього сам – в неусвідомленій формі – «не вірив» [Кашкин 2007, 107]. Ніби продовжуючи цю думку, основоположник діалогічної філософії мови М. Бахтін підкреслює: «Ми, насправді, ніколи не вимовляємо слова і не чуємо слова, а чуємо істину чи неправду, добре чи зле...».

Література

Кашкин В.Б. Основы Теории коммуникации. Москва: Восток – Запад, 2007. 247 с.

Марсель Г. Homo Viator: прологомени до метафізики надії. Київ : Пульсари, 1999. 320 с.

Матурана У. Биология познания. Язык и интеллект. Москва: Прогресс, 1995. С. 95–142.

Українка Леся. Роберт Брюс, король шотландський. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ : Наукова думка, 1975. Т. 2. С. 41–55.

(Узято з Яремко Я., Лужецька Н. Іван Франко і поступ новітньої лінгвістики. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. С. 247–248).

Навчальне видання

Марія ФЕДУРКО, Віра КОТОВИЧ

РЕЦЕПТИВНЕ ТА КОМУНІКАТИВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня
вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
(спеціальність 013 Початкова освіта)

**Редакційно-видавничий відділ
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

Головний редактор
Ірина Невмержицька

Технічний редактор
Кізіма Наталія

Здано до набору 03. 06. 2022 р. Підписано до друку 15. 06. 2022 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура. Times. Наклад 50 прим.
Ум. друк. арк. 8,87. Зам. 40.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. (Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140 від 01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. І. Франка, 24. к. 42.